

Televisie en integratie

De beeldvorming van allochtonen in
televisiedocumentaires

Bas van Dinteren

Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen

Erasmus Universiteit Rotterdam

Augustus 2006

Inhoudsopgave

1. Inleiding: Probleemstelling, verantwoording en opzet	blz. 3
2. Theorie	16
3. De eerste periode: Nederlands-Indiërs	27
4. De tweede periode: Surinamers en gastarbeiders	38
5. De derde periode: asielzoekers	51
6. Conclusie	72
7. Bibliografie	76

Inleiding

Probleemstelling

Nederland is een multicultureel land. Vooral in de afgelopen decennia is onze samenleving, voornamelijk door de komst en vestiging van allerlei mensen van buiten onze landsgrenzen, fundamenteel veranderd. De honderdduizenden mensen die de laatste vijftig jaar van elders naar Nederland zijn getrokken om hier een nieuw bestaan op te bouwen hebben gezorgd voor een veranderde samenstelling van de Nederlandse bevolking en een kleurrijker straatbeeld. Bovendien zijn ze de oorzaak van de opkomst van diverse gebruiken en culturen, die voorheen niet in Nederland terug te vinden waren. Deze toevoeging van diversiteit van de samenleving kon en kan niet zonder de nodige slag of stoot plaatsvinden. Het spreekt dan ook voor zich dat de integratie, het samenvloeien van al die nieuwe culturen met de Nederlandse, her en der de nodige wrijving heeft opgeleverd en dat nog altijd doet. Een blik op het dagelijks nieuws leert dat integratie al geruime tijd één van de belangrijkste punten op de politieke agenda is. Bovendien beperkt het zich niet tot die politiek alleen. Iedereen wordt in zijn of haar dagelijks leven geconfronteerd met zowel de gevolgen als de problemen van integratie. Dit maakt het dan ook tot een bijzonder interessant studiegebied.

In deze master thesis wil ik een onderzoek doen naar de beeldvorming omtrent de integratie van verschillende etnische groepen in onze samenleving. Omdat een onderzoek naar alle beeldvorming in de media teveel tijd zou vergen, heb ik gekozen voor de beeldvorming in televisiedocumentaires. Deze keuze komt voort uit de gedachte dat die documentaires een centrale rol zouden kunnen spelen in het totale beeld dat van allochtonen in de media gevormd wordt. Televisiedocumentaires kunnen namelijk niet alleen dienen als een ‘spiegel’ van de maatschappij, maar tegelijkertijd ook de initiator zijn van in die maatschappij woedende discussies. Ik wil onderzoeken hoe in documentaires over verschillende etnische bevolkingsgroepen tegen de integratie van die ‘ander’ wordt aangekeken. Hoe wordt die ‘vreemde’ groep neergezet, als een bedreiging of bijvoorbeeld juist als een verrijking? Welke termen worden gebruikt om de maatschappelijke werkelijkheid van hun integratie te beschrijven en te definiëren?

Omdat het proces van integratie een duidelijk historisch verloop heeft, wil ik in deze master thesis niet slechts de huidige situatie bespreken, maar juist dieper ingaan op de

geschiedenis van integratie in Nederland. Deze aanpak stelt mij in staat eventuele trends in die ontwikkeling te typeren. Verschillende hypothesen kan ik zodoende in dit licht onderzoeken. Wordt de toon in documentaires gaandeweg steeds bedreigender ten opzichte van 'de ander'? De hypothese hierbij stelt dus dat men eerst geen moeite heeft met nieuwkomers, terwijl het enthousiasme daarna snel tempert en men tenslotte volledig afkeurend staat tegen buitenstaanders. Een tweede hypothese draait die verandering in toon precies om. Was de benadering vroeger juist veel behoedzamer en was er een zekere angst voor het vreemde, terwijl documentairemakers de ontwikkelingen nu veel meer beschouwen als een verrijking van de Nederlandse cultuur? Deze hypothesen worden bovendien getoetst voor zowel het integratiedebat in de Nederlandse samenleving zelf als voor onderzochte documentaires, zodat ook hier eventuele belangrijke verschillen aan het licht gebracht kunnen worden.

Plan van aanpak: minderheden en integratie in verschillende periodes

In een opleiding Media & Journalistiek behoort de master thesis vanzelfsprekend een onderzoek te zijn dat zich voornamelijk richt op het gebied van de media. Aan deze opleiding ben ik echter niet begonnen om meer te weten te komen over media op zich, maar vooral over hoe die media verweven zijn met die samenleving waarin wij ons allen bevinden. Omdat ik vooral geïnteresseerd ben in de manier waarop door middel van het analyseren van media iets gezegd kan worden over de samenleving, heb ik bij het kiezen van een onderwerp voor de master thesis geprobeerd om mezelf niet te beperken tot een onderwerp dat zich slechts richt op bijvoorbeeld de invulling van een bepaald medium (In de zin van inhoud en programmatische) of op een onderzoek naar hoe en in welke mate er gebruik wordt gemaakt van media, bijvoorbeeld in een kwantitatief onderzoek. Ik ben daarentegen op zoek gegaan naar een onderwerp dat juist beide domeinen aansnijdt, zowel van de media als van de maatschappij waaraan deze ontsproten zijn, om zodoende de verdiepende en toelichting verschaffende rol die de media als geen ander kunnen vervullen beter te kunnen duiden.

Mijn plan van aanpak is nu het volgende. Ik zal zowel de ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving als die op de Nederlandse televisie nader bekijken. Om na te gaan of er sprake is van veranderingen in de beeldvorming in televisiedocumentaires, wil ik de periode van na de Tweede Wereldoorlog onderverdelen in een aantal tijdvakken, die samenvallen met verschillende grote immigratiestromen die ons land overspoelden. Voor elk van deze tijdvakken zal vervolgens een beeld worden geschetst van de stand van het integratiedebat in de Nederlandse samenleving. Met andere, wat meer hoogdravende woorden

wil dat dus zeggen een overzicht van de Nederlandse cultuur op dat moment, toegespitst op voor mijn onderzoek relevante gebieden daarvan. Welke minderheden bereikten in de verschillende periodes vooral ons land? Is er eventueel al sprake van een bepaalde houding tegenover nieuwkomers? Zijn er al problemen ontstaan rond integratie en inburgering, en in hoeverre wordt daar rekening mee gehouden? Speelt de zo belangrijke verzuiling hierin een rol?

Behalve een schets van de nationale ‘integratiecultuur’ is het ook noodzakelijk om de cultuur van de journalistiek in elk tijdvak te bestuderen. Deze is immers voor een groot deel verantwoordelijk voor de manier waarop überhaupt zaken in de media gebracht worden. Hoe zit het met de op dat moment geldende conventies? Is er sprake van een grote mate van openheid, of speelt juist censuur nog een grote rol, en in hoeverre heeft dit te maken met die al genoemde verzuiling? Ook de zo belangrijk geachte onafhankelijkheid van allerlei politieke of economische agenda’s waarop media zich wel of niet kunnen beroepen moet in dit licht aan de orde komen.

Het derde punt in deze analyse gaat dieper in op het vorige en wordt gevormd door de positie van de televisie in elk tijdvak. Deze neemt zoals gezegd een dominante plaats in binnen alle media. De impact van televisie is per tijdvak ook aan verandering onderhevig geweest, en dit geldt daarmee ook voor de televisiedocumentaire. Het is daarom verstandig te kijken naar hoe televisie en documentaires precies kunnen fungeren als ‘aanjagers’ van maatschappelijke discussies. Pas nadat de verschillende periodes op deze manier nader in kaart zijn gebracht, kan begonnen worden met de eigenlijke analyse zelf, de bestudering van een aantal televisiedocumentaires zelf. Op die manier kan ik per tijdvak dus nagaan hoe documentaires uit elk tijdvak ingaan op de positie van ‘de ander’.

Mijn missie in deze master thesis is dus driedelig. Ten eerste wil ik een beknopt overzicht verschaffen van de geschiedenis van Nederland sinds de Tweede Wereldoorlog met betrekking tot de komst van minderheden en hun integratie. Daarnaast geef ik een historisch overzicht van het Nederlandse journalistieke klimaat in diezelfde periode, toegespitst op televisie en documentaires. Vervolgens betreft de derde zuil in mijn onderzoek een combinatie van deze twee en behandelt een aantal documentaires die de integratie van minderheden in beeld hebben gebracht.

Verantwoording: waarom documentaires?

In mijn onderzoek heb ik zoals gezegd gekozen voor een analyse van televisiedocumentaires. Afgezien van een persoonlijk argument, dat schuilt in een grotere belangstelling voor

documentaires dan voor bijvoorbeeld journaals, is de reden hiervoor als volgt. Documentaires nemen een speciale en belangrijke plaats in binnen het maatschappelijke *discours*, ofwel het totaal van maatschappelijke discussies en vertogen die in een samenleving plaatsvinden over allerlei onderwerpen die die samenleving aangaan. De televisiedocumentaire is in zijn huidige vorm ontstaan aan het eind van de jaren zestig. In deze vorm kunnen documentaires dienen als aanvulling op journaals en andere reguliere nieuwsprogramma's, omdat ze in staat zijn zowel actuele als historische thema's aan een nadere verdieping te onderwerpen. Hierdoor kan het nieuws als zodanig op een bepaalde manier toegelicht en geduid worden. De televisiedocumentaire nam in zijn eerste decennia een centrale plaats in de televisieprogrammering in. Deze is de laatste jaren wat minder centraal geworden, maar nog altijd geven documentaires veel aanleiding tot maatschappelijke discussies.

In deze aanleiding vindt de televisiedocumentaire de andere pijler van mijn thesisonderwerp: integratie. De kwestie die centraal staat kan daarmee dus preciezer worden bepaald als de vraag naar hoe, op welke manier en met wat voor termen de werkelijkheid van 'de ander' in documentaires op de Nederlandse televisie wordt verbeeld. Dit betekent dus dat een analyse van de documentaire als zodanig noodzakelijk is om deze vraag zorgvuldig en correct te kunnen behandelen. Hierover zal in de loop van het onderzoek dan ook nog het nodige aan bod komen.

Afgrenzing van het veld: de documentaires

Het interessante aan de beoogde aanpak is dat deze mij in staat stelt historische verschuivingen in de beeldvorming op te kunnen sporen. Tegelijkertijd brengt een dergelijke manier van werken ook onoverkomelijke problemen met zich mee. Het belangrijkste probleem heeft te maken met het streven naar volledigheid. Die kan immers nooit met honderd procent bewezen worden. In theorie zijn alle uitzendingen op de Nederlandse publieke televisie terug te vinden in het archief van het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid te Hilversum. Dit geldt echter vooral voor de recentere uitzendingen. De archivering van de beginjaren van televisie is enigszins obscuur te noemen. Zoals Vos in zijn boek *Bewegend Verleden* terecht opmerkt, is er sinds de opkomst van de televisie een enorme hoeveelheid audiovisueel materiaal geproduceerd, die echter niet altijd verwerkt en gearchiveerd is.¹ Bovendien kan het materiaal waarop het beeld en geluid is opgeslagen verouderen en slijten, met een vervaging van dat beeld en geluid tot gevolg. Voor veel

¹ Chris Vos, *Bewegend Verleden*, (Boom, Amsterdam, 1995), p. 202

materiaal heeft die rampspoed zich al voltrokken. Zo schat men dat, internationaal gezien, maar liefst zestig tot tachtig procent van de gehele filmproductie verloren is gegaan.² De recentere ontwikkeling van analoge naar de beter houdbare digitale beeld- en geluidsdragers is daarom op zich een voordeel te noemen. Tegelijkertijd loert hierbij echter het gevaar dat bij beschadiging meteen ook alles weg is. Waar bij een analoge drager altijd nog wel iets van de film overblijft, zij het van beduidend minder kwaliteit, is bij digitale opslag ook echt sprake van digitaal: ofwel het is er, ofwel het is er niet meer.

Behalve de instabiliteit van het materiaal is echter ook de manier waarop er met de audiovisuele productie zelf is omgesprongen debet aan de verliezen. De professionele opslag, vaak in opdracht van overheden, kwam pas laat op gang. In Nederland zijn de twee belangrijkste archieven, het Nederlands Filmmuseum in Amsterdam en het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid in Hilversum, pas na de Tweede Wereldoorlog opgericht. Omdat het Filmmuseum zich voornamelijk bezighoudt op met de geschiedenis van de film als zodanig, richt ik mij slechts op het Instituut voor Beeld en Geluid. Deze op het Media Park in Hilversum gevestigde instelling was in de beginjaren nog afhankelijk van het materiaal dat de omroepen ter beschikking stelde, maar bepaalt inmiddels zelf wat er opgenomen wordt en bewaard blijft. Zoals op de website van het Instituut te lezen is, bestaat de collectie voor een groot deel uit Journaal- en actualiteitenmateriaal uit binnen- en buitenland, maar bevat zij ook talloze televisieseries, spelletjesprogramma's, documentaires, speelfilms, talkshows, consumentenprogramma's, kinderprogramma's en muziekregistraties.³ Helaas is niet al het uitgezonden materiaal bewaard gebleven, bijvoorbeeld doordat het live werd uitgezonden voordat er videorecorders bestonden om het op te nemen. Het Instituut voor Beeld en Geluid is in ieder geval wel het grootste en meest complete archief van de Nederlandse televisie.

Het is dan ook dit archief dat ik zo volledig mogelijk heb uitgekamd in de zoektocht naar voor mijn onderzoek relevante documentaires. Verlies aan materiaal door de zojuist genoemde redenen is daarbij dus onvermijdelijk geweest, maar die onvolledigheid neemt niet weg dat er ook met het wel aanwezige materiaal de nodige conclusies getrokken kunnen worden en ontwikkelingen geschetst. Via de online catalogus van het Nederlands Instituut voor Beeld & Geluid is het met behulp van zoekopdrachten naar onder meer titels, makers, omroepen en trefwoorden mogelijk alle documentaires die ooit op de Nederlandse televisie

² M.P. Meyer, 'Race tegen de tijd', *Skrien* 148 (zomer 1986), 25

³

http://www.beeldengeluid.nl/template_subnav.jsp?navname=collecties_categorie_televisie&category=collectie_informatie (27-06-2006)

zijn uitgezonden omtrent de integratie van allochtonen in Nederland op te sporen. Een eerste opvallende bevinding daarbij was dat er in verhouding vooral van de latere immigrantengolven veel meer documentaires gemaakt zijn dan van de eerdere. Dit levert natuurlijk al een eerste conclusie op, die ligt in het feit dat er tegenwoordig meer aandacht wordt besteed aan integratieproblemen dan vroeger. Tegelijkertijd schuilt dit verschil echter ook vooral in de beschikbare financiële middelen die nodig zijn voor het produceren van documentaires. Hierop zal ik echter later nog terugkomen, in de bespreking van de documentaires zelf.

Een bijkomend probleem is dat een onderzoek naar alle documentaires omtrent beeldvorming van minderheden in Nederland teveel tijd vergt voor een master thesis-project. In plaats daarvan heb ik dus een selectie moeten maken van de mijns inziens meest relevante documentaires. Deze selectie vindt zijn oorsprong deels in naamsbekendheid en impact van de gekozen documentaires, maar allereerst en vooral in het licht van wat ik precies wil onderzoeken. Het gaat te allen tijde om het deduceren van zo algemeen mogelijke standpunten en beeldvorming omtrent de integratie van minderheden. Daarom heb ik gekozen voor documentaires die inderdaad dit grotere probleem van integratie aan de orde stellen, en niet slechts gaan over het leven van bijvoorbeeld één bepaald individu. In de onderzochte documentaires worden veel algemenere tendensen aangehaald en ‘grotere’ conclusies getrokken. Het gaat niet in de eerste plaats om het leven van etnische minderheden in Nederland, maar de manier waarop naar hen en hun integratie wordt gekeken. Ik heb mij zodoende bepaald tot die documentaires, die verschillende groepen etnische minderheden in beeld brengen. Juist daarin zullen meer algemene ideeën over ‘de ander’ worden geventileerd. Deze documentaires voldoen dus aan mijn belangrijkste criterium.

De documentaires zijn alle gevonden via de online catalogus van het Nederlands Instituut voor Beeld & Geluid. De daarbij gehanteerde zoektermen varieerden van zeer specifiek zoeken op groepen (zoals “Turken”, “Marokkanen”, maar ook “Suriname”, “Turkije”, enzovoorts) en steekwoorden als “asielzoekers”, “integratie” en “etnische minderheden”, tot de buitengewoon algemene zoektermen “documentaire” en ook “reportage”. Met de zekerheid van elk ander historisch onderzoek, waarin immers volledigheid geen garantie kán zijn, kan ik dan ook stellen dat de keuze voor deze selectie is gemaakt uit *alle* door Beeld & Geluid gearchiveerde documentaires die voor dit onderzoek relevant zijn. Een ander vereiste voor de documentaires in de zoektocht betrof het moeten hebben van een eigen naam. Op die manier heb ik wel de speciale items in actualiteitenrubrieken erbij kunnen betrekken, maar geen ‘nieuwsbericht-achtige’, vaak

slechts enkele minuten durende filmpjes. Daardoor heb ik een mijns inziens representatief aantal documentaires gevonden en onderzocht. Dit zijn de volgende:⁴

- *De repatriëring* (1958)
- *Rayon 69* (1982 en 1988)
- *De tweede generatie* (1984)
- *Jong in de Bijlmer* (1994)
- *Feyenoord speelt Feyenoord* (1994)
- *De Akbarstraat* (2002)
- *Moet ik straks bang zijn voor jouw kind?* (2005)

In de desbetreffende hoofdstukken vat ik deze kort samen en leg uit waarom ik juist deze gebruikt heb, en bijvoorbeeld ook waarom er tussen de eerste en de tweede zoveel tijd zit. Bovendien worden in de latere periodes ook voorbeelden gegeven van documentaires die ik wel bekeken heb, maar die uiteindelijk niet geschikt bleken voor mijn onderzoek. Over de manier waarop die verschillende periodes gekozen zijn gaat de volgende paragraaf.

Immigratiestromen: een historisch overzicht

Wanneer men tegenwoordig aan integratie denkt, wordt vooral stilgestaan bij slechts een aantal van de tientallen etnische groepen die probeert te integreren in de Nederlandse samenleving. Dit heeft twee redenen. Ten eerste zijn de groepen waaraan men het eerst denkt het vaakst betrokken bij problemen omtrent integratie. Daarmee zijn zij zodoende het meest in het nieuws en krijgen dus de meeste media-aandacht. De tweede reden waarom men vooral aan slechts enkele etnische groepen denkt hangt hier enigszins mee samen en wordt gevormd door het feit dat die enkele groepen verreweg het grootste gedeelte van alle immigranten vormen. Men wordt er simpelweg het meest mee geconfronteerd, in de media maar bovenal ook in het dagelijks leven.

Middels allerlei rapporten brengt het Centraal Bureau voor de Statistiek geregeld cijfers uit over de etnische bevolkingsgroepen van Nederland⁵. Op die manier zijn dan ook de verschillende grote immigratiestromen die door deze bevolkingsgroepen zijn veroorzaakt duidelijk in kaart te brengen. Er wordt namelijk niet slechts van de huidige situatie melding gemaakt, maar in de uitgave van het derde kwartaal van 2005 is ook een geschiedenis van de immigratiestromen opgenomen. Hierop zal ik mij dan ook baseren.

⁴ Voor een uitgebreidere beschrijving van deze documentaires verwijs ik naar het bronnenoverzicht

⁵ CBS, *Bevolkingstrends: statistisch kwartaalblad over de demografie van Nederland*

Tegenwoordig worden de drie grootste groepen niet-westerse allochtonen in Nederland gevormd door de Turken, de Surinamers en de Marokkanen. De grootste groep *westerse* allochtonen is afkomstig uit het voormalig Nederlands-Indië. Hierbij moeten meteen twee belangrijke opmerkingen worden gemaakt. Allereerst moet gezegd dat de door het CBS gebezigde term ‘allochtoon’ in de rapporten omschreven wordt als ‘iemand waarvan ten minste één van de ouders niet in Nederland is geboren’. Dat is ook de definitie waarvan ik uit zal gaan, maar zoals ook door het CBS wordt opgemerkt kan deze algemene definitie al naar gelang het beoogde doel worden verbijzonderd. Dit kan bijvoorbeeld aan de orde zijn bij latere generaties allochtonen: de ouders van kinderen van de derde generatie zouden hier geboren kunnen zijn, dus in hoeverre dekt die term ‘allochtoon’ in deze definitie dan nog datgene wat uiteindelijk bedoeld wordt, in de zin van culturele, etnische afkomst?

Een tweede belangrijke aantekening betreft het onderscheid tussen westerse en niet-westerse allochtonen. Onder niet-westerse allochtonen worden allen verstaan die hun herkomst hebben in Turkije en landen in Afrika, Latijns-Amerika en Azië, met uitzondering van het voormalige Nederlands-Indië (ofwel het gebied van en rond Indonesië) en Japan. De allochtonen uit deze uitzonderingslanden worden, op basis van wat het CBS hun sociaal-economische positie noemt, gerekend tot de westerse allochtonen. Ook alle overige personen zonder herkomst in Nederland, Turkije of de genoemde continenten, behoren tot de westerse allochtonen.

De genoemde vier groepen vormen samen ongeveer de helft van alle immigranten uit de hele wereld die naar Nederland zijn gekomen. Bovendien veroorzaakten zij de grootste immigrantenstromen die Nederland de afgelopen decennia gekend heeft. Een vijfde grote groep vormen de immigranten van Duitse afkomst, maar deze groep is zeer geleidelijk vanaf de zeventiende eeuw tot de twintigste eeuw hierheen getrokken. Zodoende is hier geen sprake van een vrij plotselinge, grote immigrantenstroom. De andere vier grote groepen hebben wel dat kenmerk, en hun geschiedenis zal ik hier dan ook kort uit de doeken doen.

In de periode direct na de Tweede Wereldoorlog immigrerden grote aantallen inwoners van het toenmalige Nederlands-Indië naar Nederland. Kort na afloop van de Japanse bezetting arriveerden hier zo'n 70.000 mensen.⁶ Het spreekt voor zich dat de politieke ontwikkelingen kort na de oorlog hier en ginds ten grondslag lagen aan deze grote migratie. Nieuwe migratiegolven volgden niet lang daarna, onder meer na de soevereiniteitsoverdracht in december van 1949 en bovendien in 1958, toen de Indonesische regering alle Nederlanders

⁶ CBS – *Bevolkingstrends*, 3^e kwartaal 2005, 98

gebood Indonesië zo snel mogelijk te verlaten. Een laatste grote golf van immigranten uit dit gebied, hoewel veel kleiner dan de vorige, vond plaats in 1962 door een politieke crisis in het voormalig Nederlands Nieuw-Guinea.

De Nederlands-Indiërs vormen de eerste grote golf van immigrantengroepen die ik in deze master thesis zal bespreken. De tweede grote groep wordt gevormd door een aantal verschillende immigrantengroepen, waarvan de Surinamers er één zijn. Deze stroming vond vooral plaats in de jaren zeventig, en meer in het bijzonder vanaf 1975. In dat jaar werd Suriname onafhankelijk. Het gevolg hiervan was een enorme piek in de komst van Surinamers naar Nederland. Bovendien werd in dat jaar een overeenkomst tussen Nederland en Suriname opgesteld, die bepaalde dat Surinamers tot vijf jaar na het vaststellen van de Surinaamse onafhankelijkheid nog het Nederlandse staatsburgerschap konden aannemen. Hierdoor hield de grote stroom van Surinamers die naar Nederland kwamen gedurende de tweede helft van de jaren zeventig aan, met een tweede piek aan het eind van de gestelde termijn.

Eind jaren zestig en vooral in de jaren zeventig vormden zich de grote immigratiestromen van Turkse en Marokkaanse afkomst. Deze immigranten kwamen hier niet onder druk van oorlog of onafhankelijkheid, maar op basis van arbeid. De opbloeiende Nederlandse economie had, door een grootscheepse (autochtone) emigratie naar landen als Australië en Nieuw-Zeeland, te kampen met een tekort aan arbeidskrachten. Daarom kwamen er, voornamelijk uit landen rond de Middellandse Zee, ‘gastarbeiders’ naar Nederland. Vooral de Turkse en Marokkaanse gastarbeiders zetten hun vooraf als tijdelijk geziene verblijf in de loop van de jaren zeventig om in een permanent verblijf in Nederland. Bovendien maakte het migratiemotief van de arbeid daarna plaats voor een motief van gezinshereniging. Zo zorgden de vrouwen en kinderen van de al hierheen getrokken werkende mannen voor een enorme stroom van Turkse en Marokkaanse immigranten. In de loop van de jaren tachtig nam ook deze gezinsherenigende migratie af.⁷

Vanaf de jaren negentig is er geen sprake van een grote groep immigranten van dezelfde etnische afkomst, maar wordt de grootste immigrantenstroom veroorzaakt door vluchtelingen uit alle windstreken, die in Nederland asiel willen aanvragen. Grote groepen asielzoekers kwamen vanaf het begin van de jaren negentig uit landen als Afghanistan, Irak, Iran, Somalië, het voormalig Joegoslavië en de voormalige Sovjet-Unie. Zij vormen de laatste grote immigrantenstroom en daarmee de derde periode die ik in deze master thesis aan mijn

⁷ CBS – *Bevolkingstrends*, 3^e kwartaal 2005, 99

onderzoek zal onderwerpen. Deze stroom werd overigens een stuk kleiner na 2000, toen het beleid ten aanzien van het aanvragen van asiel in Nederland sterk werd aangescherpt. Momenteel kan dan ook niet meer gesproken worden van een bepaalde overheersende immigrantenstroom in Nederland.⁸

Onderscheid van de verschillende periodes

Omdat ik poog een historisch overzicht te geven dat de tijd van het begin van de televisiedocumentaire tot het heden beslaat, is het mogelijk om eventuele veranderingen in de beeldvorming omtrent de integrerende ander op te sporen. Om dit na te gaan, verdeel ik zoals gezegd die tijd in een aantal elkaar opvolgende periodes, die grofweg samenvallen met de verschillende immigratiegolven zoals die zojuist aan bod zijn gekomen. Op die manier is het mogelijk een idee te creëren van de Nederlandse samenleving op het moment van aankomst van een bepaalde groep immigranten in Nederland, en tegelijkertijd te kijken naar hoe dat in de televisiedocumentaires van die tijd wordt verbeeld. Dit kan dan vervolgens vergeleken worden met een daaropvolgende periode, waarin de samenleving dus veranderd kan zijn, maar ook de manier waarop documentaires laten zien hoe die samenleving omgaat met nieuwe culturen. Om de indeling zo gelijk mogelijk te houden met de elkaar opvolgende immigratiegolven, heb ik daarbij gekozen voor de volgende periodes. Een dergelijke indeling is uiteraard uiteindelijk altijd enigszins arbitrair en tijdperken beginnen en eindigen niet zo aanwijsbaar en kalendarisch als ‘de jaren zestig’ of ‘de jaren tachtig’. Uit de respectievelijke aparte hoofdstukken zal echter voldoende duidelijk worden waarom gekozen is voor juist deze indeling. Daarom volstaat hier een beknopte samenvatting.

Allereerst is er de periode van het eind van de Tweede Wereldoorlog tot halverwege de jaren zestig. Deze tijd kenmerkte zich door de vestiging van de eerste Nederlands-Indiërs in Nederland, en bovendien door de opkomst van de televisie. Nederland kende destijds nog een hoge mate van verzuiling, die merkbaar was op elk niveau van de maatschappij, de televisie zeker niet uitgezonderd. Deze enorme verzuiling speelde ook een niet geringe rol in de journalistieke cultuur.⁹

De tweede, hierop volgende periode is die van het begin van de jaren zeventig tot eind jaren tachtig. Surinamers, Turken en Marokkanen kwamen naar Nederland en bleven, en bovendien week de verzuiling. Ons land ontzuilde in deze periode, en die ontzuiling bereikte

⁸ CBS, *Bevolkingstrends*, 3^e kwartaal 2005, 100

⁹ Diverse hoofdstukken uit Huub Wijfjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000* (Boom, Amsterdam, 2004)

ook de televisie. Op journalistiek gebied werd bovendien een duidelijke professionalisering ingezet.¹⁰

De derde periode loopt van het eind van de jaren tachtig, en meer precies het jaar 1989, tot het heden, en is als het ware de ‘moderne tijd’ waarin wij ons nu nog steeds bevinden. Vluchtelingen uit alle delen van de wereld vroegen asiel aan in Nederland, en tot omstreeks de eeuwwisseling kregen zij dat ook, waardoor de Nederlandse samenleving er nog diverser op is geworden. Is deze tegenwoordige tijd anders met betrekking tot de documentaire verbeelding van die ander dan de twee periodes hiervoor, en zo ja, op wat voor manier?

Eerder onderzoek

Een master thesis over de integratie van allochtonen zoals die in televisiedocumentaires in beeld komt dient voort te bouwen op al eerder verricht onderzoek naar dergelijke materie. Dit bleek niet in overvloed voorradig, maar een uitstekende overzicht hiervan is opgesteld door Andra Leurdijk. In haar dissertatie¹¹ stelt zij dat het vroegste Nederlandse onderzoek naar berichtgeving over minderheden in de pers te vinden is in een bundel over buitenlandse arbeiders in Nederland onder redactie van Wentholt uit 1967.¹² Dit was in eerste instantie nog gericht op “gastarbeiders of buitenlandse arbeiders”. Toen al werd geconstateerd dat meestal niet de problemen van die allochtonen zelf centraal staan, maar die van de autochtone bevolking als gevolg van de komst van die allochtonen. Een tweede bevinding betrof het veelvuldig vervallen in stereotypen. Beide conclusies zijn ook voor mijn onderzoek nog altijd relevant. In later onderzoek, zoals dat van Bovenkerk uit 1978, worden die constatering verder uitgebouwd en werd een aantal conclusies getrokken, die Leurdijks uitgangspunten voor haar eigen onderzoek vormen¹³. Zo concentreert de berichtgeving over etnische minderheden zich op een beperkt aantal thema’s, die vooral negatief beladen zijn; criminaliteit, drugs, werkloosheid, immigratie en racisme voeren de boventoon. Een andere conclusie van Leurdijks inventarisatie betreft het feit dat nieuwsmedia weinig aandacht hebben voor zaken die belangrijk zijn voor de minderheden zelf. Daarnaast blijkt uit het voorafgaande onderzoek dat etnische minderheden sterk ondervertegenwoordigd zijn in nieuwsmedia. Als ze al aanwezig zijn, dan is dat bovendien vrijwel altijd in een negatieve rol: als crimineel, probleemveroorzaker, of slachtoffer van werkloosheid of racisme.

¹⁰ Diverse hoofdstukken uit Wijfjes (2004)

¹¹ Andra Leurdijk, *Televisiejournalistiek over de multiculturele samenleving* (Het Spinhuis, Amsterdam, 1999)

¹² Leurdijk, p. 18

¹³ Leurdijk, p. 20

Na deze opsomming van nog altijd relevante kwantitatieve resultaten vervolgt Leurdijk met de belangrijkste kwalitatieve onderzoeken naar de berichtgeving over minderheden, die later (vanaf het eind van de jaren zeventig) op gang is gekomen. Het onderzoek van Van Dijk (1984, 1991) is hiervan een goed voorbeeld, omdat daarin wordt stilgestaan bij zaken als de selecterende rol van journalisten die voor een veranderend perspectief kan zorgen.¹⁴ Ook wordt in dit latere onderzoek steeds meer stil gestaan bij de vooronderstellingen die voorafgaan aan de situatie waarin onderzochte subjecten zich bevinden. Leurdijks eigen analyse ligt in het verlengde hiervan. Zij constateert dan ook dat minderheden zelf steeds meer inspraak krijgen in de manier waarop over hen bericht wordt in de media. Zo zijn er steeds meer allochtonen zelf werkzaam binnen die media. Waar documentaires over allochtonen eerst altijd door autochtonen gemaakt werden, zijn er nu ook allochtonen die zelf documentaires maken. Dit heeft uiteraard een geheel ander perspectief tot gevolg. Ook van groot belang is het besef van programmamakers dat hun programma's niet slechts door een 'wit' publiek bekeken worden, maar ook door allochtonen zelf. Het is dus duidelijk dat, in ieder geval met betrekking tot het onderzoek naar berichtgeving in de media, de scheidslijn tussen die twee groepen meer en meer vervaagd. Dit is een belangrijke constatering voorafgaand aan mijn eigen onderzoek, waaruit een zelfde trend blijkt. Het perspectief blijkt langzaam te verschuiven van óver allochtonen naar vanuit hun eigen leefwereld. Bovendien *overlapt* die leefwereld steeds meer met die van hun autochtone medemens, waarmee overigens niet is gezegd dat deze met elkaar *vermengen*. Op dit verschuivende perspectief zal ik in de bespreking van de documentaires zelf dan ook nog terugkomen.

Verdere opzet van de master thesis

Nu duidelijk is geworden wat ik precies wil onderzoeken, kan ik dit inleidende hoofdstuk afsluiten met het ontvouwen van het nadere raamwerk van mijn master thesis. In het volgende hoofdstuk zal ik mij buigen over de belangrijkste theorieën omtrent documentaires, film en televisie. Het doornemen hiervan is onontbeerlijk voor een beter inzicht in de manier waarop beeldvorming überhaupt en beeldvorming op televisie in het bijzonder werkt. Tegelijkertijd levert het de nodige kennis op omtrent de manier waarop televisiedocumentaires impact kunnen hebben op de kijkers ervan. Bovendien stel ik hier een onderzoeksschema op aan de hand waarvan de geselecteerde documentaires geanalyseerd konden worden.

¹⁴ Leurdijk, p. 21

Na deze theoretische uiteenzetting volgt het eigenlijke onderzoek van de master thesis. In het derde tot en met het vijfde hoofdstuk worden de drie onderscheiden periodes besproken, compleet met hun maatschappelijke en journalistieke cultuur en de documentaires zelf. Vervolgens worden in het laatste hoofdstuk de conclusies belicht die het onderzoek heeft opgeleverd.

Theorie

Media en televisie

Na dit eerste, inleidende hoofdstuk kan ik overgaan tot het bespreken van de belangrijkste theorieën over documentaires, om zodoende de rol die zij spelen in het maatschappelijk discours beter te kunnen begrijpen. Hiervoor is het noodzakelijk te kijken naar de manier waarop documentaires een plaats hebben binnen de moderne media.

Die plaats wordt uitstekend verwoord in Liesbet van Zoonens boek *Media, cultuur en burgerschap*¹⁵, waarop ik me hier dan ook baseer. De onlosmakelijke verstrengeling van de moderne massamedia met de samenleving wordt duidelijk wanneer men kijkt naar hoe ze in staat zijn tot het reproduceren of versterken van de bestaande gevoelens in een maatschappij. Gevoelens van collectiviteit en gemeenschappelijkheid, groepsgevoelens, kortom het gedachtegoed van allerlei groepen mensen worden op symbolische manier in de media in beeld gebracht. Op die manier zorgen die media ervoor dat al die verschillende subculturen, maar ook, op een hoger niveau, de nationale cultuur, in stand worden gehouden. Omdat ze zoals gezegd ontsproten zijn aan de maatschappij, zijn massamedia dus in deze zin afspiegelingen van die maatschappij, van wat wel de gedeelde moraal van een groot of klein aantal mensen genoemd wordt. Men kan deze werking van media, het weerspiegelen en in stand houden van bestaande culturen, omschrijven als een rituele functie die media kunnen hebben. Behalve deze rituele functie bestaat er echter nog een andere functie. Tegelijkertijd namelijk zorgen ze ervoor dat die genoemde gedeelde moraal telkens ter discussie kan worden gesteld, bijvoorbeeld door afwijkingen ervan te tonen, of nieuwe normen en waarden te laten zien. In deze rol zijn ze dus niet alleen in staat tot instandhouding of reproductie van culturen, maar ook tot het veranderen ervan, of in ieder geval tot het aansporen tot verandering. Hierin schuilt de grote verantwoordelijkheid van de media. Binnen die media is daarbij bovendien vooral een grote rol weggelegd voor de televisie. Deze is van alle massamedia het meest dominant aanwezig in het dagelijks leven van ieder mens. In plaats van rond de kachel zit men tegenwoordig 's avonds rond de televisie, die constant allerlei informatie uitbraakt. Dat maakt de invloed van televisie dusdanig indringend, dat de cultuur reproducerende functie

¹⁵ Liesbet van Zoonen, *Media, Cultuur en Burgerschap* (Het Spinhuis, Amsterdam, 2004)

zoals die zojuist beschreven is een vele malen kleinere rol gaat spelen dan wat men de ‘cultuur opleggende’ rol zou kunnen noemen. Hoewel niet alle wetenschappers het eens zijn over de precieze impact, zorgt de onophoudelijke stroom van informatie die de televisiekijker dagelijks bereikt volgens sommigen, zoals de Amerikaanse communicatiewetenschapper George Gerbner, voor een bepaalde ‘cultivering’. Steeds meer mensen gaan hun werkelijkheid allemaal op dezelfde manier beschouwen, namelijk op de manier waarop de televisie die werkelijkheid voorspiegelt. Een analogie van huidige makers van televisieprogramma’s en de katholieke Kerk van voor de Verlichting is minder ongeloofwaardig dan men op het eerste gezicht zou denken: de televisie als bisschop van de moderne tijd. Mensen gaan geloven wat ze maar vaak genoeg zien, en er zijn maar weinig dingen die de meesten vaker zien dan de tv. In dit verband spreekt Gerbner dan ook over de cultivatie van het tegenwoordige televisiekijkende publiek¹⁶. Hij signaleert in dit verband verontrustende veranderingen van gehele culturen. De ‘televisiewerkelijkheid’, zoals hij het door televisie verschaft beeld van de wereld omschrijft, kan en zal leiden tot eenvormigheid in de cultuur, zodat juist die diversiteit aan subculturen opgeheven wordt en nog slechts één ‘mainstream’ overblijft.

Later onderzoek naar aanleiding van het werk van Gerbner heeft aangetoond dat het met de doem van die eenvormigheid in Nederland vooralsnog mee lijkt te vallen.¹⁷ Het is echter wel duidelijk dat de impact van televisie op de verschillende culturen waarop de nationale cultuur van een land uiteindelijk is opgebouwd, niet gering is. Het is daarom interessant te kijken naar hoe op en door televisie gereageerd wordt op de komst van nieuwe culturen, nieuwe gemeenschappen met eigen gevoelens van collectiviteit. Daarmee kom ik op de volgende stap in het specificeren van dit onderzoek. De eerste televisie-uitzending in Nederland vond plaats in 1951 en dateert inmiddels dus alweer van ruim vijf decennia terug. Televisie is zodoende present geweest gedurende alle immigratiegolven die eerder aan bod zijn gekomen. Het spreekt dus voor zich dat hun oorzaken, hun verloop en hun gevolgen door televisiemakers zijn behandeld.

De gevolgen, in positieve en negatieve zin, die immigratie heeft meegebracht voor zowel allochtone als autochtone bevolking zijn overduidelijk aanwezig in onze samenleving. De verrijking van maar ook botsing tussen culturen is alomtegenwoordig. Ongetwijfeld speelt hier dus ook de televisie een rol, zowel in de reproducerende als opleggende rol waarover eerder gesproken is. De televisie is dus van belang voor de manier waarop nieuwe culturen in

¹⁶ George Gerbner et al., ‘Growing up with television: The cultivation perspective’ in Jennings Bryant & Dolf Zillmann, *Media effects: Advances in Theory and Research* (Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale NJ, 1994) 17-41

¹⁷ Van Zoonen, p. 7

beeld worden gebracht, maar ook hoe in de maatschappij gereageerd wordt op die nieuwe culturen. Er is sprake van een constante wisselwerking tussen maatschappij en media, tussen maatschappelijke cultuur en journalistieke cultuur. Laatstgenoemde wordt op verschillende manieren beoefend door middel van het medium van televisie. Zo is er natuurlijk het genre van het televisienieuws. De manier waarop verschillende groepen alloctonen in het nieuws verschijnen op televisie, is een interessant onderwerp voor onderzoek, doch niet het mijne. Ik concentreer mij zoals gezegd op het genre van de televisiedocumentaire.

Het documentaire genre

Om aan de hand van documentaires een onderzoek naar de beeldvorming betreffende integratie te doen, is het uiteraard noodzakelijk om stil te staan bij wat een documentaire nu eigenlijk precies is. Er is dus een bepaalde definitie nodig van het genre. In principe begint de documentaire al bij de uitvinding van de film zelf tegen het eind van de 19^e eeuw. Die bouwde voort op de ontwikkeling van de fotografie enkele decennia eerder, in 1839. De foto kon zich, in ieder geval vóór de tijd van allerlei retoucheringstechnieken en andere mogelijkheden tot manipulatie van beelden, beroepen op een mate van objectiviteit waarover tot die tijd geen enkel medium beschikte. Zoals Susan Sontag in haar essay *On Photography*¹⁸ opmerkt, kan een geschreven tekst altijd worden opgevat als een interpretatie van de wereld. Een foto daarentegen lijkt altijd een afdruk van de werkelijkheid zoals die echt, objectief is. Het is deze objectiviteit die de fotografie zo populair heeft gemaakt: wat je ziet is de werkelijkheid. Fotografie is uiteindelijk essentieel een zaak van non-interventie. De wereld wordt objectief vastgelegd, omdat de vastlegger tijdens dat vastleggen niet kan interveniëren. Natuurlijk kan dit worden genuanceerd door te stellen dat de vastleggende fotograaf wel precies dat gedeelte van de werkelijkheid vastlegt, en niet bijvoorbeeld door een stap naar achteren te zetten een groter gedeelte van die realiteit. Daarmee is elke foto dus inderdaad de werkelijkheid, maar niet noodzakelijk *de hele*.

De behoefte aan verdere visuele representatie van de werkelijkheid leidde in ieder geval vervolgens tot de ontwikkeling van bewegende beelden, en daarmee was het medium van de film geboren. Geprojecteerde bewegende beelden werden in 1890 realiteit, terwijl men hier halverwege de 17^e eeuw al mee experimenteerde, in eerste instantie voor wetenschappelijk onderzoek naar beweging van mens en dier maar meteen ook voor commercieel gebruik. In die begintijd van de film, waarin het medium dus werd beschouwd

¹⁸ Susan Sontag, 'On photography', in David Crowley & Paul Heyer, *Communication in History: Technology, Culture, Society* (Allyn & Bacon, Boston, 2003), 166-170

als een soort van fotografie met bewegende beelden, leek de kracht dan ook te liggen in dat vastleggen van de werkelijkheid. Het is hier waar mijns inziens het documentaire karakter van film zijn oorsprong kent.

Het aanvankelijke grote enthousiasme waarmee het nieuwe medium, dat in staat was tot een bewegende vastlegging van de werkelijkheid, door het publiek ontvangen werd, bleek echter van niet al te lange duur.¹⁹ Men zag in dat film geschikt was als massamedium, en een belangrijke rol voor massamedia is het vermaken van het publiek. Dat verlangde dus naar films die zaken lieten zien die ook de andere massamedia domineerden: sensatie, romantiek, spektakel. Dit betekende dat de grote kracht van het medium film niet bleek te liggen bij de documentaire, maar bij de speelfilm. Niet bij wat echt gebeurd is, maar bij wat zou kunnen gebeuren, of echt gebeurd zou kunnen zijn; geen feiten, maar fictie. Dat het onderscheid overigens zo simpel niet is, zal later blijken. De speelfilm zou in ieder geval altijd populairder blijven. Ook de documentaire echter vond zijn plaats binnen het medium, en wel in eerste instantie vooral door het werk van de Schotse filmpionier John Grierson. Hij liet zich inspireren door documentaires uit de jaren twintig van Robert Flaherty en de vroege Russische propagandafilms. Daardoor beseftte hij dat de documentaire niet slechts een pure registratie behoefde te zijn, maar toch op een bepaalde manier als een interpretatie van de werkelijkheid kon functioneren, zoals ook de foto zoals gezegd een bepaald facet van de wereld uitlicht. Daarmee was het medium uitermate geschikt voor zaken als onderwijs, voorlichting en propaganda, en meer in het algemeen voor de bevordering van het algemeen welzijn. Onder Griersons leiding kwamen meer dan driehonderd documentaires tot stand, die grote invloed hebben gehad op de vorm van de documentaire. Bovendien leidde hij een nieuwe generatie documentairemakers op, die zijn ideeën in stand hielden.

Grierson was van mening dat de 'creatieve en dramatische' interpretatie van de werkelijkheid een alternatief kon vormen voor de speelfilm. Die was en is uiteraard volledig geënceneerd. Juist door die creatieve en dramatische interpretatie stelde Grierson dat ook bij documentaires het in scène zetten van gebeurtenissen niet per definitie schadelijk hoeft te zijn voor de geloofwaardigheid van de interpretatie:

'(...) it is important to make the primary distinction between a method which describes only the surface value of a subject, and the method which more explosively reveals the reality of it.

¹⁹ Chris Vos, *Televisie en bezetting: Een onderzoek naar de documentaire verbeelding van de Tweede Wereldoorlog in Nederland* (Uitgeverij Verloren, Hilversum, 1995), p. 18

You photograph the natural life, but you also, by your juxtaposition of detail, create an interpretation of it'²⁰

Daarmee zijn we aangekomen bij een belangrijk punt in de theorie over documentaires. Op het eerste gezicht lijkt het onderscheid met het genre van de speelfilm duidelijk: een documentaire verhaalt over gebeurtenissen die werkelijk hebben plaatsgevonden, terwijl een speelfilm fictieve gebeurtenissen in beeld brengt. Het gedachtegoed van Grierson brengt al met zich mee dat dit onderscheid dus te eenvoudig is. Het is niet alleen niet 'verboden' voor een documentaire om gedramatiseerde elementen te bevatten, het kan zelfs niet anders. Dit geldt in zeker zin voor elke verbeelding van de actualiteit, juist omdat het een verbeelding is en niet die actualiteit zelf. Het feit dat een documentaire *verhaalt* over gebeurtenissen zegt hierover al genoeg. Ook een documentaire kent een verhaalstructuur. Er is sprake van een begin, een midden en een eind, en er moet een bepaalde spanningsboog inzitten, van actie en conflict. Elke vorm van communicatie moet op een of andere manier een narratieve structuur hebben, en dus ook de documentaire. Dit moet bij eenieder die zich bezig gaat houden met documentaires ogenblikkelijk en terdege worden gerealiseerd. Onderwerpkeuze, camerastandpunten, selectie; allerlei aspecten van filmen hebben te maken met manipulatie. De documentaire, als het product van dat filmen, ontkomt hier niet aan.

Het is dus onjuist de speelfilm als het product van louter fictie op te vatten en de documentaire als een film die de feitelijke werkelijkheid in beeld brengt zoals die echt is, en niets dan die werkelijkheid. In plaats daarvan moet een nieuw onderscheid worden gemaakt om de documentaire correct te definiëren. In veel literatuur over documentaires kan dat onderscheid worden gevonden in wat men de 'afpraak' zou kunnen noemen tussen de maker van een documentaire en het publiek dat die documentaire bekijkt.²¹ Dat publiek heeft een bepaalde verwachting van documentaires. Zo moeten deze gebaseerd zijn op de werkelijkheid: ze moeten 'waar' en 'authentiek' zijn. Tegelijkertijd echter is er nog meer aan de hand, want ook speelfilms kunnen gebaseerd zijn op de werkelijkheid. De werkelijkheid zoals die in documentaires wordt voorgesteld, moet echter de 'echte', ware werkelijkheid zijn, de wereld zoals zij echt is. De manier waarop die wereld in beeld komt is dan wel manipulatief, maar die echte werkelijkheid is dat niet, want het is nu eenmaal onvervalst de wereld waarin wij leven en niet een of andere fictieve wereld. Dat is deel van die 'afpraak' tussen maker en kijker. Als je naar een documentaire kijkt, dan doe je dat met andere ogen

²⁰ Forsyth Hardy (ed.), *Grierson on Documentary* (Faber and Faber, London, 1966), p. 148

²¹ Vos (1995), p. 26

dan waarmee je naar een speelfilm kijkt. Een huilend kind in een documentaire heeft een grotere emotionele impact dan een huilend kind in een speelfilm, omdat de kijker, juist omdat hij ‘afgesproken heeft’ dat hij zit te kijken naar een documentaire en niet naar een speelfilm, weet dat hij kijkt naar een kind dat ‘echt’ huilt, en niet naar een getalenteerd acteurje. Daarmee kan het onderscheid gemaakt worden tussen een illusie van de *werkelijkheid*, die door speelfilms wordt gecreëerd, tegenover een illusie van de *waarheid*, waarop documentaires zich richten. Een illusie blijft het, want er is mee gemanipuleerd. De speelfilm is echter een verzonnen verhaal over de werkelijkheid, terwijl de documentaire een waar verhaal over de werkelijkheid behoort te zijn. Dat is de kern van de afspraak.

De toevoeging van de afspraak met het publiek draagt duidelijk bij aan de omschrijving van wat een documentaire precies behoort te zijn. Zonder die afspraak, zonder het inzicht van welk van de twee genres er sprake is, ontstaat onherroepelijk verwarring. Een bekend voorbeeld hiervan, ofschoon op de radio, is het hoorspel van Orson Welles naar aanleiding van H.G. Wells’ boek *The War of the Worlds*. Toen dit in 1938 op de Amerikaanse radio werd uitgezonden kregen veel luisteraars niet het voorafgaande bericht mee dat meldde dat het hier een hoorspel betrof, dat weliswaar ingenieus in elkaar was gezet als een nieuwsprogramma (compleet met ‘live-reportages’ van de invasie van de machines met daarin de kwaadwillende bewoners van Mars), maar dus fictief was. Hierop brak grote paniek uit, omdat men werkelijk dacht dat we te maken hadden met een grootschalige invasie van marsmannetjes. Als er niet is afgesproken of het gespeeld of documentair is, kan de gespeelde nieuwsuitzending dus als ‘waar’ worden opgevat, met alle gevolgen van dien.²² Ook op televisie zijn genoeg voorbeelden hiervan te noemen, zoals de horrorfilm *The Blair Witch Project* uit 1999. Drie filmmakende studenten, op zoek naar een legendarische heks, verdwenen in 1994 in een groot woud in de Verenigde Staten. Een jaar later werd hun materiaal gevonden, waaruit blijkt dat het niet bepaald goed met hen is afgelopen. Deze opzet van de film, gecombineerd met extra filmmateriaal van ‘echte’ interviews met ‘echte’ familieleden, zorgde voor een grote hype rond de film, en veel (niet goed voorgelichte) mensen geloofden werkelijk dat het hier een waar gebeurd verhaal betrof, een film waarin drie studenten echt op huiveringwekkende manieren aan hun einde kwamen. Hierop was overigens natuurlijk ook handig ingespeeld door slimme marketing en mond-tot-mond reclame.

Deze schending van de afspraak kan overigens ook worden opgevat als een stijlmiddel: de documentaire in speelfilmvorm. Wat ook *The Blair Witch Project* uiteindelijk

²² Vos (1995), p. 29

echter weggaf, is het gebruik van acteurs. Hierin ligt het tweede essentiële karakter van de documentaire. Behalve dat er sprake moet zijn van een ‘waar gebeurd’ onderwerp, mogen de mensen in een documentaire geen acteurs zijn (Het spreekt uiteraard voor zich dat documentaires over een bepaalde acteur of actrice hier de uitzondering vormen). De mensen in een documentaire mogen dus niet iemand anders spelen dan zij in werkelijkheid zijn. Dit is het enige kenmerk van encenering dat de documentaire onderscheidt van de speelfilm. De andere drie kenmerken hiervan, te weten dramaturgie, manipulatie van geluid, en *mise-en-scène*, deelt de documentaire met veel andere genres. Deze technieken dragen bij aan de dominante betekenis van het getoonde beeld. Deze dominante betekenis wordt dus opgelegd door de maker van het programma.

Invloed van de beeldvorming: agendasetting, priming en framing

Het kijkende publiek is uiteindelijk verantwoordelijk voor de interpretatie van de getoonde beelden, maar in dat interpreteren wordt het publiek door de maker van het programma op een bepaald spoor gezet. De maker heeft over het algemeen immers een beeld of een bedoeling voor zich, en de film wordt daarmee het middel om dat beeld of die bedoeling over te brengen. Zo kunnen kijkers allemaal hun eigen interpretatie vormen, maar bestaat er altijd een soort ‘dominante interpretatie’, omdat de beelden de kijker een bepaalde richting op proberen te duwen. Deze richting wordt in de literatuur de dominante betekenis van wat er getoond wordt genoemd.

Er zijn verschillende manieren voor een documentairemaker om een bepaalde betekenis tot de dominante betekenis te maken. Twee belangrijke daarvan zal ik hier bespreken, te weten priming en framing. Beide verschijnselen kunnen worden geschaard onder het bredere mediaconcept van agendasetting. Het is daarom verstandig eerst aandacht te besteden aan dit begrip. Men is het er tegenwoordig wel over eens dat media niet zozeer meningen of gedrag van mensen direct beïnvloeden, maar wel een grote rol spelen in de onderwerpen die mensen belangrijk vinden en waarover ze een mening vormen, of waartoe ze zich gedragen. Daarmee zijn media dus niet bepalend voor *wat* men denkt, maar wel *waarover* men denkt. Ze bepalen immers wat er gezien en gehoord wordt, en maken dit op die manier belangrijker dan dat wat niet uitgezonden wordt. Agendasetting houdt dus in dat media niet van direct belang zijn voor *what to think*, maar voor *what to think about*: niet wat men denkt, maar waaraan men denkt. Op die manier worden bepaalde zaken dus ‘op de agenda gezet’, terwijl andere zaken onbesproken blijven. Mensen die met media worden geconfronteerd, en dat geldt zoals inmiddels bekend voor iedereen, gaan zo eerder meningen

en attitudes vormen over zaken waarvan ze door middel van media iets weten dan over zaken waarvoor dat niet geldt. Media zijn voor een groot deel bepalend voor waar men aan denkt.²³

Binnen het onderzoek naar agendasetting, dat vooral in de jaren zeventig door veel onderzoekers uitgewerkt is, spelen een aantal concretere begrippen een grote rol. Eén daarvan is het concept van priming. In dit verband wordt gesteld dat de invloed van media niet beperkt blijft tot slechts het ‘agenderen’ van bepaalde zaken en onderwerpen. Het proces van priming zorgt ervoor dat, juist door de manier waarop zaken in beeld worden gebracht of door woorden begeleid worden, men niet alleen attitudes vormt over die zaken, maar ook nog eens *op een bepaalde manier* over die zaken gaat denken. Dit werkt als volgt. Priming is een concept dat afkomstig is uit de cognitieve psychologie, en de betekenis ervan moet dan ook in die richting gezocht worden. Het menselijk geheugen werkt op basis van stimuli van buitenaf, die telkens een bepaald gedeelte van dat geheugen activeren, namelijk het gedeelte waar de informatie betreffende elke bepaalde stimulus opgeslagen is. Bij het horen van een bepaald woord, wordt allerlei informatie ‘geactiveerd’ die in hetzelfde gedeelte is opgeslagen als dat woord. De Boer en Brennecke geven hiervan een mooi voorbeeld²⁴. Ze stellen dat het woord ‘slaan’ als stimulus in het geheugen verantwoordelijk is voor het activeren van dat deel van het geheugen waar ook informatie is opgeslagen over zaken als ‘geweld’ en ‘ruzie’; duidelijk negatieve zaken dus. Wanneer dan vervolgens in een oordeel over bijvoorbeeld een voetbalwedstrijd het woord ‘slaan’ gebruikt wordt, dan werkt dat woord als ‘prime’: de wedstrijd zal waarschijnlijk een negatief oordeel krijgen, omdat er termen worden gebruikt die negatieve zaken in het geheugen activeren. De context waarbinnen het oordelen zich afspeelt, is daarbij van groot belang. Een bekend algemeen voorbeeld is het volgende. Als iemand in een situatie waarbij wijlen Prins Bernhard zojuist is genoemd gevraagd wordt een bepaalde bloem in gedachten te nemen, is de kans groot dat die persoon een anjer kiest, weliswaar onder de premisse dat die persoon Bernhards openbare verschijning met een witte anjer op het pak gespeld of diens hoedanigheid als beschermheer van het Anjerfonds kent.

In een beoordeling maken mensen niet eerst een uitgebreide analyse van datgene wat beoordeeld moet worden, maar baseren zij zich voornamelijk intuïtief op slechts één of enkele eigenschappen van de persoon of zaak waarover ze een oordeel moeten vellen. Oordelen gebeurt immers op basis van de meest toegankelijke informatie, en dat is nu precies de informatie die media aandragen. Recent onderzoek naar priming²⁵ geeft aan dat intensiteit en

²³ Connie de Boer & Swantje Brennecke, *Media en publiek* (Boom, Amsterdam, 2004), p.185

²⁴ De Boer & Brennecke (2004), p. 208

²⁵ David Roskos-Ewoldson et al., ‘Media priming: a synthesis’, in Bryant & Zillmann (1994), p. 108

tijdstip de belangrijkste kenmerken van een prime zijn. Onder intensiteit wordt de sterkte, de duur en de frequentie van de blootstelling en waarneming van een bepaalde stimulus genoemd. Wanneer die groter of langer zijn, werken de primingeffecten sterker. Bovendien geldt dit wanneer het tijdstip van de blootstelling minder lang geleden is: naarmate de waarneming van de prime dus langer geleden is, vermindert het effect ervan. Herhaaldelijke blootstelling echter, zo meldt het onderzoek, kan leiden tot zelfs een chronische toegankelijkheid van de ‘geprimeerde’ informatie: de verschillende begrippen kunnen dan niet meer los van elkaar worden gezien. Het is duidelijk dat mediapriming een zeer belangrijk psychologisch proces is, aangezien de aandacht die in de media besteed wordt aan een (bepaald aspect van een) onderwerp invloed uit kan oefenen op een groter geheel van informatieverwerking en meningsvorming.

Een ander belangrijk begrip binnen het concept van agendasetting is dat van framing. In plaats van in de cognitieve psychologie vindt dit begrip zijn oorsprong onder andere in de taalwetenschap. Een specialist op het gebied van framing, de Amerikaanse linguïst George Lakoff, stelt dat menselijke communicatie onvermijdelijk het verschijnsel van framing met zich meebrengt. Het is de manier waarop de taal ons denken vormt. Lakoff geeft veelvuldig als voorbeeld de door de Amerikaanse regering gebruikte term ‘tax relief’. Het woord ‘relief’ zorgt bij de hoorder ervan voor een conceptueel frame waarin een bepaalde vervelende situatie centraal staat die opgelost wordt door een ‘reliever’, iemand die als het ware de pijn verzacht.

The term “tax relief” presupposes a conceptual metaphor: Taxes are an affliction, proponents of taxes are the causes of affliction (the villains), the taxpayer is the afflicted (the victim) and the proponents of tax relief are the heroes who deserve the taxpayers’ gratitude. Those who oppose tax relief are bad guys who want to keep relief from the victim of the affliction, the taxpayer.²⁶

Framing komt dus niet slechts voor in mediatheorie, maar ook in diverse disciplines, van politiek tot godsdienst. Het simpelste voorbeeld is nog wel het volgende. Een jongetje lust zijn spruitjes niet, maar zijn moeder zegt: “Denk aan die arme kindertjes in Afrika, die helemaal geen eten hebben!”, waarna het kind toch, beschaamd en misschien zelfs dankbaar, zijn spruitjes opeet. De moeder heeft het jongetje ‘geframed’: door de spruitjes in een ander

²⁶ George Lakoff & Mark Johnson, *Metaphors we live by* (University of Chicago Press, Chicago, 1980), p. 53

kader te plaatsen, wordt de situatie er voor het jongetje er een stuk appetijtelijker op. Althans, zo vat hij het op, terwijl de situatie zelf natuurlijk hetzelfde is. Vooral dat laatste is belangrijk.

Vertaald naar mediaprogramma's komt de theorie over framing op het volgende neer. De maker van een programma, of een journalistieke boodschap zoals een nieuwsbericht of wat voor journalistiek genre dan ook, heeft het vermogen om allerlei voor de interpretatie essentiële zaken op zijn eigen manier in te vullen. Daarbij kan gedacht worden aan de manier waarop een onderwerp wordt gebracht, hoe het wordt ingekleed, en ook inderdaad welke begrippen er worden gebruikt, iets wat dus sterk samenhangt met priming. Een mediaframe is dus de wijze waarop, de invalshoek waarmee een onderwerp wordt gepresenteerd en geïnterpreteerd in de mediaberichtgeving. Het is het kader waarbinnen het onderwerp wordt gebracht. Met behulp van zo'n kader wordt de aandacht van mensen op een bepaalde betekenis geconcentreerd.

De theorie van framing staat tegenover het centrale concept van de rationele keuzetheorie. Laatstgenoemde stelt dat mensen er altijd naar streven om de meest rationele keuze mogelijk te maken. De framingtheorie daarentegen houdt dus in dat de manier waarop iets wordt voorgesteld, het kader, de keuzes die mensen maken beïnvloed. Binnen die framingtheorie zijn vier dominante frames aan te wijzen.²⁷ Het eerste daarvan is het *human interest*-frame. Hierbij wordt een persoonlijk verhaal of emotioneel standpunt van een individu of groep als basis genomen van waaruit een onderwerp of gebeurtenis gepresenteerd wordt. Daarnaast is er het *responsibility*-frame, waarin het gaat om het toeschrijven van de verantwoordelijkheid voor het creëren of oplossen van een bepaald probleem aan een individu of groep. Ten derde wordt het *conflict*-frame onderscheiden. Hier staat een botsing tussen verschillende individuen of groepen centraal. Deze kan op uiteenlopende manieren aan de orde zijn, zoals in de vorm van een meningsverschil of een confrontatie. Tenslotte is er nog het *consequence*-frame, dat een onderwerp of gebeurtenis beschrijft in termen van de impact ervan. Kaders, *frames*, als de abstracte begrippen die dienen om sociale betekenissen op te stellen of te structureren, spelen in al deze vormen een grote rol in de beïnvloeding van de waarneming door het publiek.

Onderzoeksschema voor de documentaires

In de analyse van de documentaires die later volgt ben ik steeds teruggevallen op de hier besproken theorieën, zodat ik duidelijk een beeld hebben kunnen vormen in hoeverre de

²⁷ Valkenburg, P., Semetko, H.A., & De Vresse, C., 'The effects of news frames on readers' thoughts and recall', *Communication Research*, 26(5) (1999), 550-569.

geanalyseerde documentaires zich bijvoorbeeld bedienen van de concepten van priming en framing, en hoe het precies zit met het onderscheid tussen feiten en fictie. De onderstaande vragenlijst heeft als leidraad gediend bij de operationalisatie van het onderzoek naar de documentaires.

1. Vooraf: Wat is de uitzenddatum en door welke omroep is de documentaire uitgezonden?
2. Hoe verloopt de openingssequentie? (Boodschap? Introductie hoofdrolspelers? Filmische stijl en middelen? Sfeer?)
3. Hoe verloopt de eindsequentie? (Verschil met begin? Conclusies? Andere sfeer?)
4. Welke scènes zijn cruciaal? (Deze beter bekijken)
5. Wat voor genre documentaire is het (Reportage, reconstructie, “vlieg op de muur” (meelopen met de hoofdrolspelers), queeste, essay? Speelt de documentairemaker nog een belangrijke rol?)
6. Vanuit welk frame wordt de documentaire neergezet?

Na deze vooral op de filmische laag van de documentaire gerichte vragen zijn de documentaires nogmaals bekeken, maar dan met de volgende meer overkoepelende, op de narratieve laag gerichte vragen:

1. Wat is het beeld dat van de allochtonen en hun integratie wordt neergezet?
2. Hoe wordt dit beeld gecreëerd?
3. Wat is het onderwerp van de documentaire? En heeft dat onderwerp te maken met het gecreëerde beeld?
4. Wie komen er allemaal aan het woord? Verhouding allochtonen – autochtonen?
5. Wat voor mensen komen aan het woord? (Individueel, groepen mensen in een bepaald sociaal verband)
6. Wat is hun ‘rol’/beroep in het dagelijks leven? (Bijvoorbeeld politici, bestuurder, maatschappelijke organisatie, wetenschappers, vertegenwoordigers bedrijfsleven, ‘gewone mensen’)
7. Zijn er duidelijk dominante interpretatiekaders aanwezig? (Wordt bijvoorbeeld slechts één bepaalde kant van het verhaal belicht; alleen de etnische minderheden zelf, of alleen autochtonen, alleen bestuurders, enzovoorts)

Met behulp van deze vragen heb ik de documentaires geanalyseerd die in de komende drie hoofdstukken, die corresponderen met de onderscheiden periodes, zullen worden uiteengezet.

1^e periode: Nederlands-Indiërs

Het spreekt voor zich dat de Tweede Wereldoorlog de 20^e eeuw, en volgens sommigen zelfs de geschiedenis van de mens als zodanig, in een ‘voor’ en een ‘na’ heeft ingedeeld. Ook Nederland had halverwege 1945 dan ook vele veranderingen ondergaan ten opzichte van het land dat het was in de jaren dertig. De herinneringen aan de oorlog waren in de tweede helft van de jaren veertig en het begin van de jaren vijftig nog lang niet uitgewerkt, maar tegelijkertijd waren er nieuwe zaken waaraan het volk haar aandacht moest besteden. Zo was daar uiteraard de wederopbouw, die de nodige inspanningen vergde. Daarnaast was er een nieuwe, van mondiaal belang zijnde politieke situatie ontstaan, namelijk die van de Koude Oorlog. Hierin werd een nieuwe ‘vijand’ gevonden, in de persoon van Stalin en zijn Sovjet-Unie. De dreiging van het communisme uit het oosten zou tot het eind van de jaren tachtig een enorm belangrijke rol spelen in de wereldpolitiek. Het ‘officiële’ einde van die dreiging zal straks overigens het begin blijken van de laatste periode in de driedeling van mijn onderzoek.

De wederopbouw na de oorlog had tot gevolg dat er goede tijden aanbraken voor de landen in West-Europa. De welvaart in deze westerse landen steeg in hoog tempo met behulp van het door de Verenigde Staten opgezette Marshallplan, dat tevens bedoeld was als de oprichting van een sterk Europa tegenover de nabije Sovjet-Unie. In de loop van de jaren vijftig en begin jaren zestig nam de welvaart in Nederland dan ook een enorme vlucht en ontwikkelde ons land zich van een economisch gezien kleine staat tot een moderne, industriële samenleving. Bovendien breidde de verzorgingsstaat zich gestaag uit. Tegelijkertijd zag de Nederlandse regering zich genoodzaakt meer en meer afstand te doen van zijn positie als koloniale macht in Nederlands-Indië, het tegenwoordige Indonesië en de Molukse eilanden. In 1942 had Japan dit gebied veroverd op de Nederlandse strijdkrachten, en na het eind van de Tweede Wereldoorlog in 1945 was de regering niet direct in staat haar gezag in Nederlands-Indië te herstellen. Bovendien was in het gebied zelf ook de roep ontstaan om een onafhankelijke staat te stichten. Nederland accepteerde die uiteindelijk op 27 december 1949²⁸. De grote Nederlandse invloed in Indonesië kwam echter pas werkelijk tot

²⁸ De Nederlandse regering zou bovendien pas vorig jaar erkennen dat de officiële begindatum van de onafhankelijkheid van Indonesië 17 augustus 1945 was geweest.

een einde in 1958, toen de laatste aanwezige Nederlanders door de Indonesische regering werden gedwongen het land te verlaten en de laatste Nederlandse bedrijven werden genationaliseerd. Zo'n vijf jaar later volgde de laatste hier relevante ontwikkeling, toen de regering zich onder druk van de Verenigde Naties en de VS genoodzaakt zag Nederlands Nieuw-Guinea aan Indonesië over te dragen.

Behalve gewezen militairen kwamen in de jaren veertig en vijftig ook veel ginds geboren Nederlands-Indiërs naar ons land, om hier een nieuw bestaan op te bouwen. De repatriëring van al deze mensen, in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog al zo'n 70.000²⁹, verliep niet zonder slag of stoot. Hierbij werd een onderscheid gemaakt tussen Nederlanders en Indische Nederlanders. Zo kwamen in eerste instantie vooral 'volbloed' Nederlanders, de zogenaamde koloniale. De stroom Indische Nederlanders kwam pas later op gang, vooral tussen 1952 en 1955. Daarna was er in de jaren 1957 en 1958 nog een stroom van 'spijtoptanten' op te merken, van mensen die hun eerdere besluit om de Indonesische nationaliteit aan te nemen nu betreunden en alsnog naar Nederland wilden emigreren. Een speciale regeling voor deze 'ex-Nederlanders' maakte dit mogelijk.³⁰

De Nederlandse regering liet bij monde van minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns weten dat alle *landgenoten* die uit Indonesië wilden vertrekken financieel moesten worden gesteund. Dat dit echter niet gold voor de zoals gezegd later op gang komende Indische Nederlanders, werd duidelijk toen bleek dat niet iedereen in Nederland op een dergelijke massale toestroom van zoveel mensen zat te wachten. John Schuster stelt in zijn *Poortwachters over immigranten*³¹ dat argumenten van woningnood, de slechte heersende economische situatie en de kosten van de opvang maakten de regering in eerste instantie tamelijk terughoudend maakten in haar enthousiasme om *alle* Nederlands-Indiërs op te nemen. Dit leidde zelfs tot wetten om "op Nederland georiënteerden en niet op Nederland georiënteerden"³² van elkaar te scheiden, en slechts de eerste groep, die onder anderen bestond uit Nederlandse militairen, toegang tot ons land te verschaffen. De Indonesische bevolking zelf werd op allerlei manieren beïnvloed om toch maar niet naar Nederland te komen en gewoon te blijven waar men al was. Naar verloop van tijd bleek die strategie echter niet toereikend, omdat toch steeds meer Nederlands-Indiërs hierheen kwamen. Uiteindelijk

²⁹ CBS – *Bevolkingstrends*, 3^e kwartaal 2005, 98

³⁰ Veel jaartallen en cijfers van de immigratie van deze Nederlands-Indiërs zijn gevonden in het hoofdstuk 'Dekolonisatie' van *Algemene Geschiedenis van Nederland, deel 15*, onder redactie van J.L. Vellut en P.J. Drooglever.

³¹ John Schuster, *Poortwachters over immigranten; Het debat over immigratie in het naoorlogse Groot-Brittannië en Nederland* (Het Spinhuis, Amsterdam, 1999)

³² Schuster, blz. 86

ging de regering dan ook overstag, onder andere door de vijandelijke houding van de nieuwe Indonesische regering tegen nog overgebleven Nederlands-Indiërs. Toen al speelde een eerste angst van desintegratie, hoewel nog niet zo genoemd. Daarom werden wetten opgesteld waarmee de Indonesische bevolking kon worden verspreid over het hele land, om concentratie tegen te gaan. De cultuurverschillen tussen de autochtone bevolking en de allochtone Nederlands-Indiërs zorgden echter voor de nodige wrijving. Nadat de grote stroom immigranten in de tweede helft van de jaren vijftig luidde en de reeds aanwezige populatie een woning toegewezen was, nam de politieke belangstelling voor de Nederlands-Indiërs af. Met nog relatief weinig ervaring op het gebied van integratie heerste de algemene tendens dat die al op een goede manier bezig was plaats te vinden. De regering concentreerde zich op de pragmatische kanten van de wederopbouw, op het Nederlandse staatsbelang, en niet op de emotionele verwerking van de trauma's van de Nederlands-Indische oorlogsslachtoffers. Dat die integratie dus niet plaats aan het vinden was zou pas veel later blijken, toen het werkelijke 'verborgen verhaal' van de integratie van immigranten uit Indonesië aan het licht kwam. De autochtone bevolking van Nederland interesseerde zich nauwelijks voor de Nederlands-Indiërs, onder andere door de al eerder geschetste, belangrijker geachte zaken zoals de wederopbouw en de Koude Oorlog. In dat gedachtegoed van sterk zijn en niet zeuren, van "tucht en ascese"³³, was geen plaats voor medelijden met een bevolkingsgroep die een andere, "verre" oorlog had meegemaakt en niet degene die hier woedde. Het oorlogsverleden van de Indische Nederlanders werd zodoende vrijwel niet belicht, en bovendien speelden de culturele verschillen sociale uitsluiting in de kaart. Veel Indische families zochten dan ook slechts steun bij elkaar, met als gevolg geen integratie maar desintegratie. Het smeulende gevaar daarvan bleek pas een generatie later, bijvoorbeeld bij de treinkapingen door Zuid-Molukse jongeren halverwege de jaren zeventig. De desinteresse voor de Nederlands-Indiërs heeft ook grote gevolgen gehad voor de manier waarop er op televisie en in documentaires met hen is omgesprongen. Hier zal ik straks dan ook op terugkomen. Terwijl de Indonesische Nederlanders worstelden met hun nieuwe bestaan in een nieuw land en met de verwerking van hun oorlogstrauma's, zagen ze zich bovendien terechtgekomen in een enorm *verzuilde* samenleving, waarin geen enkele zuil goed bij hen paste. Tot ver na de oorlog zou de al decennia lang bestaande indeling van de Nederlandse samenleving in een aantal zuilen

³³ Met deze termen, ontleend aan Ernst Heinrich Kossmanns naslagwerk *De Lage Landen I en II: twee eeuwen Nederland en België 1780-1980* (Olympus, Amsterdam, 2002) wordt de tijd van de wederopbouw vaak beschreven

merkbaar blijven, hoewel duidelijk steeds minder. Het is daarom van groot belang deze maatschappelijke situatie hier te bespreken.

Ofschoon het niet altijd even eenvoudig is de zuilen waaruit de samenleving destijds bestond scherp te definiëren, is men het er over het algemeen over eens dat er in ieder geval drie duidelijke groepen naast elkaar stonden. Dit waren de protestants-christelijke, de rooms-katholieke en de socialistische zuil. Verder wordt er vaak ook nog een liberale zuil onderscheiden, hoewel het liberalisme zich niet wenste te verenigen met de verzuiling en veel liberalen dan ook claimen dat er nooit een liberale zuil is geweest. Eenieder die echter geen deel uitmaakte van de genoemde drie zag zich toch verbonden met elk ander die dat ook niet deed. De zuilen hadden elk niet alleen een eigen geloofsovertuiging, maar ook een eigen politieke partij, een eigen omroep, een vakbond, een krant en zelfs een woningbouwvereniging. De protestantse zuil had de ARP en de CHU, die later opgingen in het CDA. De politieke partij van de rooms-katholieken was na de oorlog de KVP, die de derde partij is van deze drie confessionele partijen die later het CDA zouden vormen. Ook de PvdA van de socialistische zuil ontstond na de oorlog, terwijl dat ook gold voor de liberale VVD. Wie tot een bepaalde zuil behoorde, stemde onvoorwaardelijk op de bij die zuil behorende partij.

Behalve de politiek werd ook het dagelijks leven van de mensen beheerst door de verzuiling. Zo las men slechts de eigen krant. *Trouw* was er voor de protestanten, *De Volkskrant* voor de katholieken, *Het Vrije Volk* voor de socialisten en *NRC Handelsblad* voor de liberalen. Al die kranten plaatsten bovendien ook weer vooral voor de eigen achterban en zuil belangrijke berichten, zodat de vierdeling alleen maar groter werd. De culturele verschillen tussen de zuilen waren schier onoverbrugbaar. Bedrijven namen vaak alleen mensen aan die tot hetzelfde kerkgenootschap behoorden, of lid waren van dezelfde politieke partij. Het is duidelijk dat het resultaat hiervan was dat hele bevolkingsgroepen nauwelijks contact met elkaar hadden en geheel gescheiden van elkaar hun leven leefden.

Uit deze geschetste ontwikkeling van de verzuilde samenleving die Nederland in de jaren vijftig kenmerkte blijken de eerder al aangehaalde problemen die de nieuwkomers uit Nederlands-Indië hier ondervonden. Veel zuilen voelden zich niet genoodzaakt hen op te nemen, behalve wanneer bleek dat ze christelijk waren. Omdat bovendien elke 'media-organisatie' tot een bepaalde zuil behoorde, zagen de Nederlands-Indiërs zich ook niet bepaald vertegenwoordigd in die media. Het volledig van elkaar gescheiden leven van de verschillende zuilen wordt ook geconstateerd in het omvangrijke naslagwerk *Omroep in Nederland* onder redactie van Huub Wijfjes, waarin vijfenzeventig jaar medium en

maatschappij onder de loep worden genomen.³⁴ Dit boek is één van de belangrijkste naslagwerken die ik heb gebruikt voor mijn onderzoek, en gedurende de drie tijdvakken die ik bespreek zal ik dan ook geregeld naar dit werk terugverwijzen. Frank van Vree constateert in zijn hoofdstuk over massacultuur en media het volgende:

De verzuilde groeperingen omarmden de pers als een machtig middel ter verbreiding van de eigen ideeën, maar ook om de groep een gevoel van saamhorigheid te verschaffen.³⁵

Daarmee kom ik dus bij het volgende voor mijn onderzoek van belang zijnde kader, namelijk de positie van en de ontwikkelingen binnen de journalistieke cultuur in ons land in deze periode.

Televisie en journalistiek

Zoals Van Vree al aangeeft en zoals blijkt uit bijvoorbeeld de genoemde verdeling van de grootste kranten onder de zuilen, was niet alleen de maatschappelijke cultuur in Nederland maar ook de journalistiek daarbinnen volledig verzuild. De aangehangen ideologie bepaalde welke krant men las, en bovendien wat er in die krant te lezen viel. Door die constatering was men van mening dat de media een buitengewoon belangrijke rol konden vervullen voor de ideeën die men er op na diende te houden. Politici waren vaak in een vorige dienstbetrekking actief bij de krant van hun zuil. Op die manier waren de geschreven pers en de politiek nauw met elkaar verbonden, hoewel op een andere manier dan tegenwoordig het geval is. Dikwijls wordt in dit verband dan ook gesproken van een ‘ver kondigingscultuur’; de media verkondigden slechts de standpunten van hun eigen zuil, zonder deze in twijfel te trekken en laat staan ze te bekritisieren.

De verzuiling die Nederland zo lang gekenmerkt had en waarvan men lang had gedacht dat die altijd zou blijven bestaan, begon na de Tweede Wereldoorlog echter meer en meer aan invloed te verliezen. Niet alleen had de oorlog een verbondenheid met alle mensen en niet slechts met die van de eigen zuil gecreëerd die men nog niet eerder ervaren had; er was nog een andere ontwikkeling die hiervoor voor een groot deel verantwoordelijk was. Deze eerste periode in mijn onderzoek kenmerkt zich namelijk op het gebied van de massamedia natuurlijk door het begin van televisie. Ondanks het feit dat de techniek om televisie te maken ouder is dan radiotechniek zou televisie pas dertig jaar later starten dan

³⁴ Huub Wijfjes & Eric Smulders, *Omroep in Nederland: Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij* (Waanders, Zwolle, 1994)

³⁵ Frank van Vree, ‘Massacultuur en media’, in Wijfjes & Smulders (1994), p. 19

radio. Die start was bovendien bijzonder aarzelend. In veel landen, waaronder ook in Nederland, heerste in deze begintijd een zekere benauwdheid voor de nieuwe uitvinding, zoals trouwens vrijwel altijd bij nieuwe media het geval is. Zo merkte de Amsterdamse dichter Da Costa 150 jaar eerder al op dat ook de drukpers “een reuzenstap ten hemel – en ter helle” betekende³⁶. Blijkbaar roept een nieuw medium vaak een soort angst op, een angst voor de onbekende en eventueel verlamdende, afstompende of anderszins schadelijke impact die dat nieuwe medium zou kunnen hebben. De angst voor een kwetsbare massa die door de media zou kunnen worden overrompeld was bovendien voorafgaand aan de opkomst van televisie al eerder een keer benadrukt, bij Orson Welles’ *War of the Worlds*-hoorspel in 1938 dat in het vorige hoofdstuk al aan bod is gekomen.

Verschillende gezaghebbende autoriteiten drukten de bevolking dan ook op het hart dat de nieuw verworven materiële welvaart vooral gebruikt diende te worden voor de geestelijke verheffing van het volk, en dus niet voor slechts vermaak. Men was er niet bepaald van overtuigd dat de televisie die geestelijke verheffing kon bezorgen. In een artikel in het literaire tijdschrift *De Gids* betoogde futuroloog Fred L. Polak in 1951 dat de omarming van televisie grote gevolgen zou hebben voor de toekomst van ons land. Hij stelde dat het nieuwe medium gemakkelijk zou kunnen leiden tot verslaving en zelfs tot nieuwe vormen van analfabetisme. De televisie kon volgens hem worden beschouwd als het summum van alle slechte eigenschappen van de massacultuur.³⁷ Het was dan ook niet verwonderlijk dat bij de allereerste televisie-uitzending in Nederland staatssecretaris J.Th.M.L. Cals, die later minister-president zou worden, bijgestaan werd door theoloog en voorzitter van de Nederlandse Televisie Stichting prof. J.B. Kors, compleet met pijn. Een opvallende constatering hierbij is overigens dat deze eerste televisie-uitzending plaatsvond op 2 oktober 1951. Dit zou op de dag af precies 38 jaar zijn voordat de eerste commerciële televisie-uitzending in Nederland een feit was, in 1989 dus. Die gebeurtenis zal uiteraard uitgebreid aan bod komen in de derde periode die ik bespreek.

Staatssecretaris Cals repte van ‘een overwinning van de menselijke geest’ en liet daardoor een waardering blijken voor de nieuwe technologische ontwikkelingen, maar waarschuwde tegelijkertijd meteen al voor de door Polak geschetste vervlakking en de mogelijke nadelige culturele consequenties. Alleen wanneer het maken van televisie zou worden toevertrouwd aan mensen met “een sterk cultuurbesef, met een geestelijke

³⁶ Geciteerd in Henri Beunders, ‘Nieuws, actualiteiten en informatie op televisie’, in Wijffjes & Smulders (1994) p. 29

³⁷ F.L. Polak, *Tele-visie en vrije-tijd*, in *De Gids* (1951) 316, geciteerd in Wijffjes & Smulders (1994), p. 30-31

achtergrond en een hoog ideaal” kon het volk op de juiste manier gediend worden. Daarmee werd televisie dus toevertrouwd aan de al bestaande radio-omroepen, die immers al hadden bewezen over dergelijke capaciteiten te beschikken. Binnen het medium van de radio heerste de verzuiling nog altijd, en dus duurde die verzuiling voort in de beginjaren van televisie. Elke omroep had haar eigen achterban. De NCRV en de VPRO waren voor de protestanten, de KRO voor de katholieken, de Vara voor de socialisten en de liberalen keken naar de AVRO. Voor elk van de zuilen was televisie in deze tijd zodoende een soort spreekbuis, zoals ook de geschreven pers en de radio dat waren.

Dit beginsysteem van televisie, waarin dus slechts plaats was voor verzuilde omroepen, zorgde ervoor dat er nog geen sprake kon zijn van onafhankelijke televisiejournalistiek. Omdat er nog geen overkoepelende nationale omroep bestond, waren televisiejournalisten genoodzaakt te werken voor één bepaalde zuil, wat betekende dat slechts door die zuil aangehangen standpunten ter sprake gebracht konden worden. Men diende bovendien verslag te doen van objectieve, feitelijke ontwikkelingen en niet van privé-aangelegenheden. Het persoonlijk leven was niet interessant voor kranten, evenmin als sensatieverhalen. Daardoor was er dus nog geen sprake van onthullende onderzoeksjournalistiek, die voor de openbare orde of de verhouding tussen de zuilen bedreigende zaken aan het licht zou kunnen brengen. Geheel in tegenstelling tot de huidige situatie werd de televisie gedomineerd door de politiek. De verkondigingscultuur die de andere media kenmerkte heerste daarmee ook in de beginjaren van televisie. Ook journalisten op televisie deden, evenals hun collega's van krant en radio, immers niets anders dan het verkondigen van de standpunten van de politieke partij waaraan ze door hun omroep en dus hun zuil verbonden waren. Dit leek nog in niets op de maatschappijkritische benadering die journalisten hedentendage kunnen hanteren. De volgzame, gezagsgetrouwe benadering van televisiejournalistiek in de jaren vijftig legde echter de basis voor een ondermijning van dezelfde verzuiling die voor die benadering verantwoordelijk was. Televisiekijkers keken namelijk niet slechts naar hun 'eigen' zendtijd, maar naar alles wat er uitgezonden werd. Ook socialisten keken naar de KRO, terwijl katholieken ook programma's VPRO konden bekijken, de liberalen ook die van de NCRV, enzovoorts. Hierdoor kwamen zij dus ook meer en meer in contact met de standpunten en ideeën van andere zuilen. Deze ontwikkeling zou mede verantwoordelijk en beslissend blijken voor de in de jaren zestig ingezette ontzuiling.

Met het aanbreken van dit nieuwe decennium stond ook een geheel andere maatschappij op het punt van doorbreken. Er diende zich een nieuwe generatie aan, die het niet zag zitten in de ideologieën van de ouderen. Allerlei soorten van gezag werden in twijfel

getrokken. In plaats van autoriteiten wilde men medezeggenschap. Niet alleen in Nederland, maar in veel westerse landen brak een tijd van protest en rebellie aan. Dit nieuwe bewustzijn werd bovendien gesterkt door de ontwikkelingen waar televisie en ook andere massamedia voor een groot deel verantwoordelijk voor waren. Men kwam er langzaam maar zeker achter dat de eigen zuil niet ‘de waarheid’ verkondigde, maar slechts een eigen, subjectieve versie daarvan, slechts één van de vele standpunten. Hierin ligt de kiem van het individualisme dat zich vanaf nu zou ontplooien. Iedereen moest zelf kunnen bepalen tot welke groep hij wilde horen, van welke partij hij lid wilde zijn en bij welke vereniging hij zich wilde aansluiten. De klassieke zuilen verloren geleidelijk aan terrein. Dat dit vooral pas in de jaren zestig gebeurt, heeft veel te maken met de steeds groter wordenden invloed van televisie. Deze was in de jaren vijftig zoals gezegd nog aarzelend, maar groeide daarna explosief. Waar in 1957 nog slechts 100.000 televisietoestellen in Nederland te vinden waren, was dit aantal in 1961 al gestegen tot een miljoen. Bovendien werd de hoeveelheid zendtijd ook steeds groter, van slechts enkele uren per week in het begin tot al dertig in 1962. Deze ontwikkelingen hadden duidelijk tot gevolg dat men steeds meer de standpunten van andere zuilen te horen begon te krijgen, en inderdaad besepte dat er meer was dan slechts de eigen zuil. Televisie heeft daarmee niet als enige het einde ingeluid van de verzuiling, maar heeft op het proces van ontzuiling in de jaren zestig wel degelijk een enorme impact gehad.³⁸

Documentaires in deze periode

Na de bespreking van de maatschappelijke situatie in Nederland en de journalistieke cultuur van deze periode kan ik overgaan tot de behandeling van het onderzoek naar de beeldvorming in televisiedocumentaires met betrekking tot de immigrantenstroom uit Nederlands-Indië. De belangrijkste conclusie daarvan is echter dat er geen noemenswaardige televisiedocumentaire uit deze tijd over deze allochtone bevolkingsgroep bestaat, zowel niet in de verzuilde jaren na de oorlog als in de ontzuilde jaren zestig. Waar de jaren zestig dus meer aanleiding zouden hebben moeten kunnen geven voor aandacht op televisie voor de Nederlands-Indiërs dan de jaren vijftig, is deze aandacht uitgebleven. Het archief van Beeld & Geluid bevat slechts één film over de immigranten uit de voormalige kolonie, en van een documentaire zoals die in het eerste hoofdstuk is gedefinieerd kan daarover nauwelijks sprake zijn. De film, genaamd *De repatriëring: Een eind en een begin* duurt slechts een tiental minuten, is gemaakt door cineast en schrijver Wim Povel en geproduceerd door Karl Noack. De exacte datum van uitzending is

³⁸ Diverse hoofdstukken uit Wijfjes (2004)

volgens het archief van Beeld & Geluid niet bekend, maar wordt geclassificeerd in de jaren vijftig. Wel is duidelijk dat het productiejaar van de film 1958 is. Om duidelijk aan te tonen hoe de beeldvorming omtrent de nieuwkomers wordt neergezet en wat dat betekent voor de historische ontwikkeling van mijn onderzoek, zal ik deze film hier kort samenvatten, waarna de belangrijkste en opvallendste zaken kunnen worden onderzocht.

De film begint met beelden van schepen in de Nieuwe Waterweg. De commentariërende stem rept van “een hele gebeurtenis”, van groot belang voor ons land. De schepen blijken het toneel te zijn van “de trieste intocht” van honderdduizenden *landgenoten*. Na de soevereiniteitsoverdracht van 1949 zijn zij op weg gegaan naar Nederland, op zoek naar nieuwe toekomstmogelijkheden voor henzelf en voor hun kinderen, aldus de commentator. Ook de ontvangst in Nederland door de koningin zelf sterkt de nieuwe Nederlanders in hun vertrouwen dat ze *thuis* zijn gekomen. Het is dus duidelijk dat de termen waarmee in deze inleiding over de Nederlands-Indiërs wordt gesproken zodanig zijn dat ze juist niet per definitie worden beschouwd als vreemdelingen.

Na de inleiding volgen beelden van zogenaamde contractpensions waarin de Nederlands-Indiërs verblijven, wachtend op het moment dat ze een definitieve woning aangeboden krijgen. De eigenares van een van die contractpensions komt aan het woord en zegt dat de nieuwe bewoners behandeld moeten worden “alsof het onze eigen ouders zijn”. Bovendien voelen vooral de kinderen zich meteen erg thuis. Wel is het “voor de huisvrouw een stuk moeilijker zich eigen te maken in de Hollandse gewoonten en gebruiken,” aldus de vrouw. Dit geldt ook voor de mannen, doch in mindere mate. De commentator vertelt verder en zegt dat uit onderzoek is gebleken dat de gerepatrieerden zeer ontvankelijk zijn voor goede raad van burens. Er zijn speciale opleidingen voor de gerepatrieerde mannen, zodat zij zich kunnen ontwikkelen tot goede vaklieden. Daardoor worden ze in staat gesteld om op relatief korte termijn een baan te kunnen vinden die qua niveau vergelijkbaar is met wat ze in Nederlands-Indië deden.

Na deze concrete scènes volgen wat sfeerbeelden van spelende kinderen, waarna de commentator zijn relaas vervolgt. “Het leven gaat door, en de jeugd eist haar deel op. Zij kan gelukkig snel vergeten”. Verder is het zo dat “van de bejaarden geen aanpassing aan de Nederlandse gewoonten mag worden gevergd”, omdat zij immers “vele ellende hebben doorstaan, maar nu tot rust zijn gekomen”.

De film loopt ten einde, en de commentator trekt zijn conclusie. De repatriëring is een nieuw begin, waarvan zowel de autochtone als de allochtone bevolking van Nederland alleen maar beter kan worden. Dat is inderdaad de les die de film probeert over te brengen, en daarin

ook bijzonder goed slaagt. Op de beginscène met de intocht met schepen na, zijn er slechts blije en schijnbaar gelukkige mensen in beeld. Dit geldt voor zowel de autochtone Nederlanders als de Nederlands-Indiërs die in beeld komen. Daarbij moet wel gezegd worden dat er geen sprake is van sprekende gerepatrieerden in de zin van bijvoorbeeld een interview. De duidelijke tendens die uit alle beelden echter naar voren komt is dat iedereen het naar zijn of haar zin heeft. De vreedzame muziek op de achtergrond versterkt dit gevoel. De repatriëring is inderdaad een zegen voor beide kanten, zo kan de kijker na afloop van de film concluderen. De nieuwe Nederlanders willen en kunnen zich goed aanpassen aan het nieuwe land, terwijl de ouderen onder hen dit niet hoeven te doen en slechts tot rust hoeven te komen, genietend van hun oude dag. De mannen en vrouwen adapteren zich echter goed en eenvoudig, terwijl dat voor de kinderen al helemaal niet als een probleem gezien wordt. Alles en iedereen is daarmee dus bijzonder positief gestemd over de nieuwkomers zelf en over hun integratie.

Nu zowel de maatschappelijke situatie in Nederland als de journalistieke cultuur is geschetst en de enige film over de integratie van Nederlands-Indiërs samengevat, kunnen er duidelijke conclusies over deze eerste periode worden getrokken.

Voor de Nederlands-Indiërs kunnen twee zaken helder worden geconstateerd. Ten eerste moet worden geconcludeerd dat ze vrijwel onzichtbaar zijn gebleven voor de televisie, en dan met name de televisiedocumentaire. Dit heeft deels te maken met de schaarsheid van zendtijd in deze eerste periode van de televisie. Die zond immers niet alle dagen en niet heel de dag uit, en bovendien slechts met één zender. Deze onzichtbaarheid is verder het gevolg van de manier waarop er met de Nederlands-Indiërs is omgesprongen in zowel de politiek als in de maatschappij; er is weinig tot geen aandacht geweest voor hun problemen en de manier waarop zij in de samenleving moesten integreren. De problematiek omtrent integratie is in deze periode dus geheel anders dan momenteel. Geen van de zuilen waardoor Nederland in deze periode gekenmerkt werd had de Nederlands-Indiërs als doelgroep of achterban, en bovendien interesseerde die verzuilde, autochtone bevolking zich zelf ook niet of nauwelijks voor hen. Dit is een eerste reden waarom er geen televisiedocumentaires zoals ik die in mijn master thesis onderzoek te vinden zijn.

Een tweede reden voor de absentie van documentaires over de Nederlands-Indiërs heeft te maken met vooral de financiële capaciteiten van documentairemakers in deze eerste periode. De jaren vijftig waren de jaren van de wederopbouw na de oorlog, en bovendien de beginjaren van televisie. In die tijd was er beduidend minder zendtijd dan tegenwoordig het

geval is, en bovendien was het maken van televisie relatief gezien nog erg duur. Het logische gevolg hiervan is dan ook dat er simpelweg veel minder documentaires zijn dan in latere tijden het geval is. De televisiedocumentaire stond in deze periode simpelweg nog niet zo sterk op de kaart.

De tweede belangrijke conclusie is dat de enige film die voor dit historisch onderzoek enigszins geschikt is toch een duidelijk positief beeld laat zien over de nieuwkomers. Zoals uit de samenvatting van de film blijkt is er een duidelijke tendens van een gevoel van verrijking waar te nemen. Werkelijk iedereen wordt beter van deze nieuwe situatie. De Nederlands-Indiërs moeten door de autochtone bevolking worden gezien als een aanwinst voor ons land, de toevoeging van een cultuur met allerlei andere gebruiken dan de onze, die daardoor slechts rijker kan worden. Tegelijkertijd is het bereiken van Nederland door de voormalige Indiërs ook voor hen een overwinning en een nieuw begin naar een betere toekomst. Zij kunnen een volwaardig bestaan in Nederland opbouwen, en bovendien is het niet zo dat hun cultuur geheel en al dienen in te ruilen voor de Nederlandse. In plaats daarvan kunnen de beide levensstandaarden worden samengevoegd tot één betere en rijkere. Deze win-win situatie die uit de film naar voren komt, is daarmee duidelijk niet geheel in overeenstemming met de manier waarop de overheid en de samenleving zelf omgesprongen zijn met deze nieuwe bevolking. Hoewel verdere gegevens over de documentaire in het archief van Beeld & Geluid ontbreken en ook elders niet terug te vinden zijn, lijkt de documentaire haast een veredelde propagandafilm te zijn. Een mogelijke verklaring hiervoor schuilt uiteraard in het doel van de regering om de Nederlands-Indiërs, die ondanks allerlei initiële wetsvoorstellen dus toch Nederlanders hebben bereikt, in een goed daglicht te stellen bij de autochtone bevolking. De positieve mentaliteit van de enige film over de integratie van Nederlands-Indiërs in de eerste vijftien jaar na de Tweede Wereldoorlog is daarmee de belangrijkste conclusie voor mijn onderzoek naar de beeldvorming in televisiedocumentaires in deze periode.

2^e periode: Surinamers en gastarbeiders

Het einde van de jaren zestig luidt niet alleen het begin van een nieuw decennium in, maar tevens het begin van de tweede periode in mijn onderzoek. Dit tweede tijdvak loopt van het begin van de jaren zeventig tot het eind van de jaren tachtig, om precies te zijn tot het jaar 1989. Waarom ik juist dat jaartal aangewezen heb als het overgangsjaar tussen de tweede en derde periode, zal blijken aan het begin van het volgende hoofdstuk. De overgang van het eerste naar het tweede tijdvak is iets meer arbitrair dan die van het tweede naar het derde, maar toch is er met de jaren zeventig duidelijk een andere periode in de Nederlandse geschiedenis aangebroken dan in de jaren zestig het geval was.

Na de wederopbouw van de jaren vijftig en de doorzettende economische groei van de jaren zestig was Nederland in de jaren zeventig een ander land geworden, een postindustriële samenleving waarin vooral individuele vrijheden hoog in het vaandel stonden. Als gevolg van de welvaart was de bevolking eindelijk weer positief gestemd geraakt, maar de economische problemen begonnen aan het begin van de jaren zeventig toch weer de kop op te steken. Het dieptepunt daarvan volgde in 1973 met de oliecrisis. Deze werd in feite in 1972 al aangekondigd, toen verschillende in de zogenaamde Club van Rome verzamelde Europese wetenschappers een rapport met de naam *Grenzen aan de groei* publiceerden. Hierin waarschuwden zij voor het opraken van de natuurlijke grondstoffen die de aarde rijk is, als men op hetzelfde tempo door zou gaan deze te verbruiken. Een ongefundeerd doemscenario of niet, de waarschuwingen bleven in elk geval niet zonder gevolgen. Zo was er een reeks autoloze zondagen in Nederland, om brandstof te besparen en door de tot grote hoogten gestuwde olieprijsen. De economische recessie als gevolg van die hoge prijzen zou tot in de jaren tachtig voelbaar blijven.

Temidden van deze economische problemen kampte de Nederlandse samenleving bovendien nog met een andere kwestie. De werkloosheid, zowel die van na de oorlog als in deze periode, had veel Nederlanders verleid om te emigreren naar de andere kant van de wereld en daar een nieuw bestaan op te bouwen. Meer dan een half miljoen Nederlanders zijn in de jaren na de oorlog al vertrokken naar landen als Canada, Australië en Nieuw-Zeeland.

Hierdoor ontstond echter op den duur een tekort aan geschoold personeel in Nederland zelf. Het gevolg hiervan was dat de Nederlands overheid, evenals veel particuliere bedrijven in ons land, nieuwe arbeidskrachten begonnen te werven in andere landen. In eerste instantie werden hiervoor vooral de landen rondom de Middellandse Zee gebruikt, maar al snel waren het voornamelijk mensen uit Turkije en Marokko die hierheen kwamen. Deze nieuwe arbeidskrachten werden gastarbeiders genoemd. Die term was niet verwonderlijk. Het was immers de bedoeling dat zij slechts in korte tijd zoveel mogelijk geld wilden verdienen door veel arbeid te verrichten, en vervolgens terug zouden keren naar hun land van herkomst. Aanvankelijk waren het dan ook slechts alleenstaande mannen die naar Nederland kwamen. In de contracten die de Nederlandse overheid met die van de landen van herkomst had afgesloten, stond echter een clausule waarmee de gastarbeiders hun tijdelijke verblijf konden omzetten in een permanent verblijf. Bovendien mochten zij dan na twee jaar hun gezin over laten komen. Het waren vooral de Turkse en Marokkaanse gastarbeiders die hier massaal gebruik van maakten. Nadat zij in eerste instantie dus al in de jaren zestig hierheen kwamen, werden de gevolgen pas in de jaren zeventig goed merkbaar, toen ook al die gezinnen hier kwamen te wonen. In 1975 werd de officiële werving door de Nederlandse overheid stopgezet. Toen hadden inmiddels vele duizenden gastarbeiders en hun gezinnen zich definitief hier gevestigd.

Behalve de arbeidsmigranten uit de landen rondom de Middellandse Zee was er in de jaren zeventig nog een andere duidelijke immigrantenstroom te ontwaren. Dit betrof een andere voormalige kolonie van Nederland, namelijk Suriname. Waar de toestroom van gastarbeiders uit Turkije en Marokko juist grotendeels stopte in 1975, kwam die uit Suriname tegelijkertijd pas echt op gang. Op 25 november van dat jaar werd namelijk de onafhankelijkheid van Suriname een feit. Dit was voor veel mensen de aanleiding om naar een ander land te vertrekken, en velen zagen Nederland daarbij als het beste alternatief. Aan het begin van 1976 was de populatie Surinamers in Nederland al opgelopen tot zo'n 110.000. In de jaren zeventig en tachtig bleef de toestroom uit Suriname de grootste immigrantenbeweging naar Nederland, zodat dat aantal aan het eind van de jaren tachtig meer dan verdubbeld was. Deze Surinaamse nieuwkomers werden overigens niet zonder vooroordelen in ons land ontvangen. Vooral de mannelijke immigranten werden vanaf het begin geassocieerd met criminaliteit, prostitutie en drugshandel, zo schrijft Sandra Trienekens

in haar proefschrift *Urban paradoxes*³⁹. Dit wordt ook bevestigd door Schuster. Hierop zal ik later nog terugkomen tijdens de bespreking van de documentaires in deze periode.

Het integratiebeleid van de overheid was intussen nog altijd niet bijzonder ver gevorderd. De initiële bedoeling, gericht op de gastarbeiders, was immers dat immigranten na verloop van tijd weer terug zouden keren naar hun land van herkomst. Toen dit echter niet het geval bleek, zag de regering zich genoodzaakt een beleid op te stellen waardoor de integratie van al deze allochtonen goed zou kunnen verlopen. De uit de komst van de Nederlands-Indiërs twintig jaar geleden voortvloeiende problemen staken inmiddels de kop op, zodat de noodzaak van een succesvol integratiebeleid pijnlijk duidelijk werd. Net als in de rest van Europa kwam, mede onder invloed van de economische crisis, de politiek in Nederland erachter dat er zorgvuldig met migratie omgesprongen diende te worden. Voor het eerst kwamen dan ook zaken omtrent inburgering, stedelijke problematiek met betrekking tot verschillende culturen en migratiestop nadrukkelijk op de politieke agenda te staan. In 1983 was dan ook de eerste ‘Minderheidsnota’ een feit, een nota gericht op het verhogen van de mogelijkheden en het verbeteren van de sociaal-economische situatie van etnische minderheden in Nederland, en bovendien op het voorkomen van discriminatie⁴⁰

Allerlei allochtone en multiculturele organisaties werden dan ook middels subsidies financieel ondersteund. Alles werd in het werk gesteld om de ‘nieuwe allochtonen’, de Turken, Marokkanen en Surinamers, vlekkeloos te doen integreren in de multiculturele Nederlandse samenleving. Vooral dat laatste bleek ook erg belangrijk, vanwege de lange tijd diepgewortelde benauwdheid van politici om als racist te worden bestempeld. De in de jaren zeventig en tachtig heersende stemming was er dan ook één van een streven naar een multicultureel paradijs.

Televisie en journalistiek

Niet alleen op het gebied van de Nederlandse cultuur met betrekking tot integratie, maar ook op het gebied van de journalistieke cultuur en televisiejournalistiek in het bijzonder brak met de jaren zeventig een nieuwe periode aan. De televisie had in het vorige tijdvak een razendsnelle opkomst doorgemaakt. In de jaren zestig was er een tweede net bijgekomen, en bovendien deed de kleurentelevisie toen zijn intrede. De toenemende populariteit maakte dat televisie ondertussen een echt massamedium was geworden. In 1970 had maar liefst 95% van

³⁹ S.J. Trienekens, *Urban paradoxes; Lived citizenship and the location of diversity in the arts* (Ponsen & Looijen b.v., Wageningen, 2004)

⁴⁰ Trienekens (2004), blz. 95

de Nederlandse huishoudens er al minimaal één. De reikwijdte was daarmee inmiddels vrijwel volledig geworden: bijna iedereen kon middels de televisie bereikt worden. Dit had verschillende gevolgen.

Net zoals er vanuit de politiek meer en meer aandacht kwam voor allochtonen, gebeurde dat ook in de journalistiek. Dit paste precies in de ontwikkeling die de televisie geleidelijk aan doormaakte. Waar deze in het begin zoals gezegd spreekbuis was van de verschillende zuilen, werd in de loop van de jaren zeventig de rol van emancipator steeds belangrijker. Televisiejournalisten waren steeds meer in staat om op te komen voor onderdrukte of achtergestelde partijen in de samenleving, waarvoor vroeger nauwelijks aandacht was geweest. Ook allochtonen hoorden dus bij deze partijen; de Nederlands-Indiërs waren immers grotendeels genegeerd door televisie(documentaire)-makers.

Tot ver in de jaren zestig en ook in het decennium daarvoor was het omroepbestel in Nederland een gesloten bestel. Dat hield in dat er naast de zendtijd voor de bestaande omroeporganisaties geen zendtijd aan andere, nieuwe omroepen kon worden gegeven. Door het grote succes van piratenzenders als Veronica, dat uitzond vanaf een radioschip, zwichtte de regering uiteindelijk in de tweede helft van de jaren zestig voor een nieuw bestel, dat in werking trad met de Omroepwet van 1969. Sindsdien is het Nederlandse omroepbestel dus open, en kunnen nieuwe omroepen ook zendtijd bemachtigen. Dit zorgde dus langzaam maar zeker voor een toename van het aantal omroepen, en daarmee ook de diversiteit van de uitgezonden programma's. Pas in 1988 zou de Omroepwet worden vervangen, en wel door de Mediawet, die daardoor de voorbode vormde voor de ontwikkelingen die besproken worden in het volgende hoofdstuk. De eerste nieuwe omroep in het open bestel was de *TROS*, gevolgd door de *EO* en de dan inmiddels wel legale *VOO* (Veronica Omroep Organisatie).

Behalve het 'openen' van het bestel had de Omroepwet nog een andere belangrijke verandering tot gevolg, namelijk de oprichting van een overkoepelende omroepstichting, de nog altijd bestaande *NOS*, de Nederlandse Omroep Stichting. Deze omroep was oorspronkelijk een samenvoeging van de Nederlands Radio Unie en de Nederlandse Televisie Stichting, maar bleek al snel meer dan slechts de optelsom van die delen. Omdat zij zelf ook zendtijd krijgt en in staat is zelf programma's te maken, was en is de overkoepelende *NOS* dus bij uitstek de omroep voor programma's die een gezamenlijke aanpak vergen, van verschillende verzuilde omroepen samen dus. Bovendien kon de *NOS* programma's produceren en uitzenden voor stromingen en groepen in de samenleving die geen eigen omroep en daarmee zendtijd hadden. Dit paste dus precies in de zojuist geschetste rol van de televisie als emancipator in de jaren zeventig.

Niet alleen het omroepbestel veranderde, maar ook de manier waarop de omroepen hun programma's gingen maken. Een nieuwe doorbraak in audiovisuele technologie, de ontwikkeling van de draagbare 16 mm filmcamera, zorgde namelijk voor een andere manier van filmmaken. Hierdoor was men niet langer gebonden aan één bepaalde plek waar de camera niet eenvoudig kon worden verplaatst. De draagbaarheid van de nieuwe camera was verantwoordelijk voor een veel beweeglijkere manier van filmen. Hierin vindt de zogenaamde 'direct cinema' zijn oorsprong. De losse cameravoering zorgde ervoor dat de spontaniteit en het persoonlijk detail van het gefilmde veel beter overkwamen. Hierdoor werden de tot dan toe overheersende, geregisseerde interviews van steeds minder belang, terwijl een andere techniek van filmen opkwam. Dit was de zogenaamde 'fly-on-the-wall'-methode, waarbij de camera letterlijk fungeert als een vlieg op de muur: geen invloed uitoefenend op wat gebeurt, maar slechts alles registrerend. In feite vinden hierin alle hedendaagse reality soap-programma's hun oorsprong.

De groei van de invloed van televisie had tot gevolg dat er een enorme professionalisering van de journalistiek van het medium op gang kwam. Deze zette in de jaren zeventig al in, en werd nog verder doorgevoerd in de jaren tachtig. In die jaren zeventig was voornamelijk sprake van televisiejournalisten die oorspronkelijk afkomstig waren uit andere professies binnen de journalistiek en werden omgeschoold tot het werk voor de televisie. In de jaren tachtig echter ontstonden er speciale op televisiejournalistiek gerichte opleiding op de scholen voor journalistiek. Tegelijkertijd werden de budgetten van omroepen groter, zodat zij meer aandacht konden gaan besteden aan het maken van televisiedocumentaires, die daardoor ook aan populariteit wonnen.

Iedereen had inmiddels een televisie, en bovendien keek iedereen naar hetzelfde. Er waren immers slechts twee netten. Dat tweede was er bovendien pas bijgekomen in 1964, en overigens opnieuw in oktober. De kijkdichtheid van een programma was daarmee dus buitengewoon groot. Nu de televisie een dermate grote invloed begon te krijgen en er meer financiële middelen waren om documentaires te produceren, kregen die uitgezonden documentaires dus ook een grotere impact op het televisiekijkende volk. Documentaires werden uitgezonden op *prime-time*, en omdat bijna iedereen er naar keek waren ze dan ook uitermate geschikt om allerlei zaken aan de kaak te stellen, of in ieder geval in het daglicht te plaatsen. Door de enorme diversiteit van zenders waardoor het Nederlandse omroepbestel tegenwoordig wordt gekenmerkt is die positie van televisiedocumentaires later minder

centraal geworden. In deze tweede periode echter waren ze van groot belang voor het aanzetten tot maatschappelijke discussies.⁴¹

Documentaires in deze periode

Na de teleurstellende resultaten van de zoektocht naar relevante documentaires in de eerste periode ben ik begonnen met het speuren naar documentaires uit het tweede tijdperk, die handelen over de integratie van Surinamers, Turken en Marokkanen. De jaren zeventig leverden daarbij echter nog niet veel op. Er zijn een aantal items over Suriname te vinden in het archief van Beeld en Geluid die zijn vervaardigd door Jaap van Meekren, zoals het Avro-programma *Perspectief* met een tweedelige serie ‘Suriname: vrijheid-blijheid?’ Ook een aantal afleveringen van *Televizier* van diezelfde Van Meekren zijn hiervan voorbeelden. Deze items zijn echter geen documentaires die ik hier wil onderzoeken, en bovendien handelen zij niet over de situatie van Surinamers in Nederland in de jaren zeventig en tachtig, maar uitsluitend over Suriname zelf, en hoe de situatie daar op dat moment is. Ook zijn daarover veel items te vinden van het journaal, voornamelijk over de onafhankelijkheid van Suriname en de problemen die die onafhankelijkheid heeft veroorzaakt, zowel in Suriname zelf als in Nederland. Ook deze items zijn hier echter niet geschikt, omdat het pure nieuwsitems zijn en geen echte televisiedocumentaires, zoals eerder gedefinieerd. Dit geldt ook voor de volgende twee programma’s, hoewel die al wel meer in de buurt komen. Omdat de beeldvorming die hierin te constateren is een voorbode bleek te zijn voor de latere documentaires, lijkt het mij dan ook interessant deze hier kort te vermelden.

De IKOR zond op 6 april 1972 de zesde aflevering van het programma *Oordeel, vooroordeel, veroordelen* uit. Eén van de makers, Mary Michon, schreef later een boek over de uitzendingen en haar bevindingen.⁴² Het programma, over de problematiek van drie minderheidsgroepen in Nederland (de buitenlandse werknemers, de Zuidmolukkers en de Surinamers), speelde in de jaren zeventig een belangrijke rol voor de beeldvorming omtrent allochtonen. Michon constateert in haar boek dat de marginale positie van die minderheden in de samenleving is voortgekomen uit onbegrip, vooroordelen en gebrek aan kennis bij de autochtone bevolking ten opzichte van hun allochtone medemens.⁴³ Klaarblijkelijk ontstaat in de jaren zeventig dus een bepaalde gedachte bij televisiemakers dat het nodig is een

⁴¹ Ook met betrekking tot de journalistieke cultuur in Nederland in deze tweede periode heb ik mij gebaseerd op diverse hoofdstukken uit Wijffes (2004)

⁴² Mary Michon, *Oordeel vooroordeel veroordelen: over minderheden in onze samenleving* (In den Toorn, Baarn, 1973)

⁴³ Michon, p. 5

programma te creëren dat inspeelt op dat onbegrip en die vooroordelen, om zo dat gebrek aan kennis van ‘het vreemde’ weg te nemen. Michon noemt in haar boek talloze voorbeelden van de discriminatie waarvan vele allochtonen in de jaren zeventig het slachtoffer werden. De gedachte van producenten om een televisieprogramma te beginnen dat die minder bedeelde groep in de samenleving als uitgangspunt neemt en hun positie probeert te verbeteren, is een goed voorbeeld van de genoemde rol van emancipator die de televisie in dit decennium op zich begon te nemen. Opvallend is overigens dat een NOS-onderzoek aan het eind van het boek aantoont dat het programma juist deels averechts heeft gewerkt: verschillende discriminerende gevoelens bleken eerder versterkt dan verzwakt.⁴⁴ Belangrijk is niettemin de constatering dat programmamakers zoals gezegd het probleem van integratie beginnen te onderkennen.

De zesde aflevering van *Oordeel, vooroordeel, veroordelen* is volledig gewijd aan Suriname. Hoewel geen echte documentaire, is deze wel degelijk interessant hier te vermelden. Surinamers die net op Schiphol zijn aangekomen worden aan het woord gelaten over wat ze vinden van Nederland. Vaak wordt daarbij opgemerkt dat Nederland in Suriname als een “paradijs” wordt beschouwd. Daarna komen er nog meer Surinamers die pas in Nederland wonen in beeld. De meesten van hen zijn inderdaad van mening dat Nederland dat paradijs is. Slechts sommigen zeggen liever terug te keren naar Suriname. Deze zijn echter op de vingers van één hand te tellen, waardoor het beeld ontstaat dat vrijwel alle Surinamers blij zijn met hun nieuwe vaderland.

Ook een programma als *Ot...en hoe zit het nu met Sien?* heeft een aflevering gewijd aan de eerste Surinamers die in de jaren zeventig hier kwamen. Op 19 januari 1977 werd een programma in deze reeks uitgezonden met de titel *De Surinaamse vrouw in Nederland*. Dit gaat vooral over vrouwenemancipatie, toegespitst op de Surinaamse vrouw, terwijl ook andere onderwerpen aan bod komen. Dit maakt het programma niet direct tot een documentaire over integratie, maar toch kunnen er belangrijke zaken geconstateerd worden. Zo blijkt uit de reportage over Surinaamse vrouwen dat zij voornamelijk tegen dezelfde problemen aanlopen als Nederlandse vrouwen. De problemen die ze ondervinden hebben vooral te maken met het feit dat ze vrouw zijn, en niet in eerste instantie dat ze Surinaams zijn. De aan het woord komende vrouwen zeggen dan ook niet direct problemen te ondervinden op basis van hun afkomst wanneer het gaat over het integreren in de Nederlandse maatschappij.

⁴⁴ Michon, p. 111-116.

Beide zijn echter geen documentaires zoals ik die hier wil onderzoeken, aangezien het geen echte documentaires zijn zoals eerder gedefinieerd. Daarmee komen de jaren zeventig er dus ook karig van af met betrekking tot de documentaire verbeelding van integratie van allochtonen in onze samenleving. Wel is echter duidelijk dat ook televisiemakers zich steeds bewuster worden van hun allochtone medemens. Met het aanbreken van de jaren tachtig komen er dan ook inmiddels enkele documentaires die zeer relevant zijn voor mijn onderzoek, te beginnen met het eerste deel van de uit twee stukken bestaande en ook als zodanig uitgezonden film *Rayon 69*.

Rayon 69, deel 1

Deze documentaire gaat over de Haagse wijk Rayon 69, waar veel verschillende nationaliteiten samenleven. Frappant hierbij is dat straks een van de documentaires uit de derde periode, getiteld *De Akbarstraat*, ook gaat over een bepaalde wijk in een grote stad (Dan Amsterdam) die eerst volledig autochtoon bevolkt was en waar nu steeds meer de allochtone bevolking in de meerderheid raakt. Kennelijk is een dergelijke ontwikkeling dus altijd een dankbaar onderwerp geweest voor documentairemakers. Het eerste deel van de documentaire is uit 1982, en werd op 15 april van dat jaar uitgezonden door de NOS.

De camera fungeert louter in de rol van waarnemer, van ‘vlieg-op-de-muur’. Er is geen voice-over om het beeld te duiden. Ook is er geen muziek of enige andere opsmuk. De kijker wordt zodoende zelf in staat gesteld te interpreteren wat hij of zij ziet. De beelden tonen voornamelijk de allochtone bewoners van de wijk, geregeld afgewisseld met autochtone bewoners die zeggen geen enkel probleem te ondervinden. Dit is dus duidelijk een ontwikkeling die zijn oorsprong kent in de genoemde *direct cinema*, waarin het vastleggen van het persoonlijke leven in al zijn details van het grootste belang is. Hieruit blijkt dus ook een duidelijk *human interest*-frame waardoor de documentaire wordt gekenmerkt.

De documentaire opent met een allochtone man die vertelt welke nationaliteiten er allemaal wonen. Dit blijken er uiteindelijk negen te zijn, waaronder Indonesiërs, Surinamers, Turken en Marokkanen. Allerlei bewoners van de buurt komen aan het woord, zonder bij naam genoemd te worden of anderszins voorgesteld te worden. Zij vertellen over hun dagelijkse beslommeringen. Een Indische vrouw vertelt over haar woning, en dat ze van niemand in de buurt last heeft (“Turken, Marokkanen, van hun heb je geen last. Ze zijn allemaal heel rustig”). Een Turkse man vertelt over zijn rugklachten en heeft een autochtone buurtgenoot gevonden met dezelfde problemen. Deze man komt vaker in de documentaire terug. Hij praat redelijk goed Nederlands, hoewel met het vaak bij allochtonen voorkomende

‘dialect’ van foutieve werkwoordsvormen en dergelijke. Opvallend is dat zijn autochtone lotgenoot op dezelfde manier met hem gaat praten, in de hoop elkaar beter te kunnen begrijpen. Dergelijke handelingen kenmerken deze documentaire. Steeds wordt gewezen op de samenwerking tussen de verschillende groepen, op het feit dat ze er samen iets moois van kunnen maken ondanks aanwezige culturele verschillen.

De film lijkt ook bedoeld om autochtone kijkers met hun allochtone landgenoten en hun cultuur bekend te maken. Zo zijn er beelden van een grote groep biddende mensen en een vraaggesprek met kinderen en hun moeder in huis dat ook over bidden gaat.

Later in de documentaire komt een aantal ‘echte’ (in hun eigen woorden) Haagse jongeren in beeld, die niet unaniem blij zijn met hun allochtone medebewoners. Ze concluderen echter wel dat er, net zoals bij henzelf, “niet alleen slechte maar ook goede bijzitten”.

Een Turks gezin wordt doorheen de documentaire gevolgd. Zij hebben net een baby verloren. De documentaire toont hun verdriet, onder andere in het ziekenhuis en in wat een crematorium lijkt te zijn.

Aan het eind van de documentaire is een verjaardagsfeestje te zien van iemand uit de buurt. Op het feestje zijn veel buurtgenoten aanwezig, waaronder ook allochtonen. Iedereen maakt plezier met elkaar. Dit ligt duidelijk ook in het verlengde van de film; allochtonen en autochtonen leven vredelievend en zonder problemen met elkaar. Uit het tweede deel zal straks blijken dat dit leven niet voor altijd zo zou blijven. Om echter de historische continuïteit te bewaren, volgt nu eerst de samenvatting van de chronologisch eerder uitgezonden documentaire *De tweede generatie*.

De tweede generatie

Een andere film die uitermate geschikt is voor mijn onderzoek is *De tweede generatie* van Ton Vriens. Deze documentaire, met de ondertitel “De boom kan buigen als hij jong is” werd op 29 maart 1984 uitgezonden door de NOS. *De tweede generatie* bestaat deels uit beelden die duidelijk ingegeven zijn door de eerder genoemde ‘vlieg op de muur’-techniek van filmen. Er wordt meegelopen met de hoofdrolspelers. Daarnaast zijn er bij elke hoofdrolspeler ook een aantal korte fragmenten van een interview te zien. De documentaire gaat zoals de titel al zegt vooral over de tweede generatie van allochtonen in ons land in deze periode. Tegelijkertijd echter gaat de documentaire niet uitsluitend over die tweede generatie. De hoofdrolspelers praten ook over hun ouders, waarvan enkelen zelf ook in beeld en aan het woord komen. In die gesprekken vertellen zij bovendien niet slechts over hun eigen situatie,

maar proberen ze tevens die eigen situatie in een groter licht te plaatsen. Bovendien gaat de documentaire precies over de drie immigrantengroepen van dit tweede tijdvak, de Surinamers, de Turken en de Marokkanen. Deze zaken samen maken dus dat deze documentaire zeer geschikt is voor het onderzoek. Opvallend is bovendien dat er geen autochtonen aan het woord komen over allochtonen. Het zijn slechts de allochtone Nederlanders die de hoofdrol spelen. Hieruit kan worden opgemaakt dat het perspectief van waaruit de documentaires wordt gefilmd aan het verschuiven is: van óver allochtonen naar vanuit die groep. Wel is opnieuw sprake van een *human interest*-frame; er wordt nog weinig tot geen rekening gehouden met bijvoorbeeld conflicten tussen allochtonen en autochtonen, maar het gaat vooral om het persoonlijk leven van de hoofdrolspelers. Van daaruit wordt de wereld belicht.

De documentaire begint met een zwangere Nederlands vrouw in een ziekenhuisbed. De beelden worden afgewisseld met een bevallende Surinaamse vrouw. Dit blijkt de eerste hoofdrolspeelster te zijn, Cynthia. Zij is er niet rouwig om dat haar man haar verlaten heeft, en stelt dat ze het al een stuk beter heeft dan haar moeder, die in precies dezelfde situatie zat. Zo stelt ze “Er zijn nu uitkeringen, dus ik zit niet op zo’n snertman te wachten”. Bovendien wil ze ook graag weer een opleiding gaan volgen. “Vrouwen zijn niet meer onderdanig” en afhankelijk zoals in Suriname.

De joviale Marokkaan Hassan spreekt veel bekenden op straat aan. Hij vertelt rustig over zichzelf, zijn keuze om op zichzelf te gaan wonen en over zijn geloof. Hij is overtuigd “Mohammedaan”, maar zegt dat “iedereen een eigen geloof mag hebben”. Hij gaat één dag naar school en doet vier dagen administratief werk. Alles gaat dus goed. In een interview zegt hij wel dat zijn ouders het wat moeilijker hebben dan hij, omdat alles hier “zo moeilijk, zo hard” is.

De Marokkaanse Aicha is een kennis van Hassan. Ze danst gezellig in wat er uit ziet als een Surinaamse kroeg. Ze woont in een jongerencentrum, waar ze is opgevangen sinds ze van haar familie is weggelopen. Haar familie wilde haar ontvoerden omdat ze van plan waren haar uit te huwelijken. Dit voorval heeft destijds zelfs de kranten gehaald, zo vertelt ze. Nu voelt Aicha zich veilig tussen haar vrienden en vriendinnen in het jongerencentrum. Ze loopt geregeld modeshows, en wil graag mode-ontwerpster worden. In een interview zegt ze niet meer definitief terug te willen naar Marokko.

De enige met wie het hier niet goed gaat (De enige op zes allochtonen dus) is Surinamer Clifton. Dat dat inderdaad het geval is, blijkt uit zijn entree: Clifton wordt meteen al per politiewagen het beeld ingereden. Op het politiebureau wordt hij verhoord over de diefstal van een jasje. Hij geeft toe al vaker in contact te zijn gekomen met de politie. Hij

heeft geen werk en geen opleiding, en stelt dat hij om in zijn levensonderhoud te voorzien wel zijn toevlucht moet zoeken in het criminele circuit. Het liefst wil hij weg uit Nederland. De documentaire bevestigt hiermee dus een vermeend vooroordeel over Surinamers, hun associatie met criminaliteit.

De Turkse Deniz zit op school, en zodoende wordt hij zittend in de klas voorgesteld. Hij vertelt daarna over zijn buurt, waarin werkelijk allerlei nationaliteiten wonen. Zijn vader is als gastarbeider gekomen in 1970. Enkele jaren later kwam zijn gezin over, en Deniz voelt zich nu meer Nederlands dan Turks. Hij spreekt beide talen vloeiend, maar spreekt liever Nederlands. Hij leest ook meer Nederlandse boeken. Hij zit op de HAVO, wil naar het Atheneum en is daarna van plan om informatica te gaan studeren of tandarts worden. Terloops laat hij nog wel even weten dat hij misschien terug wil keren naar Turkije, om daar “Turk onder de Turken te zijn”, en niet als “vieze buitenlander” te worden nagekeken.

De Turkse DJ Hakan is wat ouder dan de andere geportretteerden. Hij benadrukt het belang van het leren van de taal, en noemt het “gewoon stom” als mensen niet de taal leren van het land waarin ze wonen. De ondertitel van de documentaire blijkt van hem vandaan te komen: “Een boom kan buigen als hij jong is, als de boom oud is kan hij niet meer buigen”, zo weet hij. Hakan werkt in het familie-naaiatelier, en werkt daarnaast vrijwillig als DJ voor een Turkse radiozender. Een grappige scène in de documentaire laat Hakan zien terwijl hij plaatjes (of om precies te zijn cassettebandjes) aan het draaien is in zijn radioprogramma en een overduidelijk Nederlandse vrouw opbelt om een Turks nummer aan te vragen. “Ik ben wel Nederlandse hoor!” roept ze. Hakan en zijn collega’s lachen en hij zegt dat hij dat wel hoorde, maar wel blij is dat ze belt. In een interview daarna benadrukt hij het belang van een goede baan hier in Nederland en spaart hier om later eventueel terug te kunnen keren naar Turkije en daar vervolgens een eigen zaak te beginnen.

De documentaire duurt bijna een uur. Alle stukjes van de geportretteerden duren daarmee ongeveer tien minuten per persoon. Het archief van Beeld & Geluid geeft aan dat de documentaire *De tweede generatie* een tweeluik is, waarvan “De boom kan buigen als hij jong is” de eerste aflevering vormt. De tweede aflevering is helaas echter niet terug te vinden in het archief, zoals bij de annotaties gemeld wordt.

De documentaire wordt verder gekenmerkt door het ontbreken van muziek of andere gedramatiseerde elementen. Een aantal ‘toevallige’ ontmoetingen van de hoofdrolspelers ziet er weliswaar enigszins gereconstrueerd uit en sommige zullen dat ongetwijfeld zijn. Ook in die scènes echter wordt zo te zien zo waarheidsgetrouw mogelijk gehandeld. De bedoeling is duidelijk om de hoofdrolspelers te laten zien zoals zij in hun dagelijks leven zijn. Vanuit de

gesprekken die de documentairemaker heeft met de hoofdrolspelers wordt vervolgens regelmatig geabstraheerd van hun persoonlijke situatie, waardoor de kwesties die in deze tijd spelen omtrent vreemdelingen en hun integratie een algemenere inhoud krijgen. Die inhoud komt in vijf van de zes gevallen duidelijk naar voren. Met uitzondering van de Surinaamse jongen Clifton staan al deze allochtone jongeren aan het begin van een mooie toekomst in Nederland. Hun ouders hadden het weliswaar niet allemaal even gemakkelijk, maar deze jongeren zijn ofwel al klaar om opgenomen te worden in onze samenleving, ofwel hebben zij daar enorme zin in en willen zich daar helemaal voor geven. Af en toe komt er wel een teneur naar voren waaruit blijkt dat er nog geen sprake is van volledige integratie en acceptatie door de autochtone bevolking, maar over het algemeen is men zeer positief gestemd. Een aantal scènes laat dit ook duidelijk naar voren komen, zoals de scène waarin de Marokkaanse jongen Hassan door de stad loopt en veel bekenden, waaronder vooral blanke Nederlanders, aanspreekt. Ook de scène waarin DJ Hakan wordt gebeld door de Nederlandse vrouw met het verzoeknummer geeft dit positieve idee goed weer.

De algehele tendens die uit de film naar voren komt is er daarmee dus vooral één van mensen die veel zin hebben om volledig geaccepteerd te worden in een samenleving die nog niet helemaal de hunne is, maar waarvan alle betrokken partijen wel graag willen dat dit in een nabije toekomst het geval zal zijn. In die zin is er dus nog weinig veranderd met het beeld dat wordt geschapen in *De repatriëring*, over de Nederlands-Indiërs uit de vorige periode. Daarin wordt echter wel meer en explicieter gesproken van een verrijking van de autochtone, Nederlandse cultuur. In deze film wordt toch iets meer de nadruk gelegd op het vermengen van nieuwe culturen met de hier al heersende cultuur. De gefilmde allochtonen zelf hebben daar, op één na dus, niet bepaald moeite mee, hoewel ze er wel zo hun eigen ideeën op na houden met betrekking tot hun eigen gebruiken en waarden, die ze liever niet per sé zien verdwijnen.

Rayon 69, deel 2

Het tweede deel van *Rayon 69* speelt zes jaar na het eerste. Deze documentaire werd uitgezonden op 22 april 1988 door opnieuw de NOS. Wederom worden de buurtbewoners van de wijk Rayon 69 gevolgd tijdens hun dagelijks leven. Omdat het dezelfde buurt is en er inmiddels zes jaar verstreken is, kan met de twee delen van deze documentaire dus een interessante ‘mini-historische ontwikkeling’ worden geschetst. Dit tweede deel is opgenomen in dezelfde stijl als het eerste: met een registrerende camera die beelden opneemt die verder niet worden gedeut.

De documentaire opent nu met een autochtone *Hagenees* die thuis zit te praten over het feit dat “de buitenlanders” al het werk afpakken doordat ze het voor lagere lonen willen doen. “Niet de buitenlanders, maar wij worden gediscrimineerd!”, aldus de man. Andere mensen in de ruimte ondersteunen zijn mening, terwijl er ook mensen bij zijn die partij kiezen voor de andere kant. Dit levert de nodige discussie op, die overigens niet bijgewoond wordt door allochtonen.

Daarna volgen beelden in de wijk, met een autochtone bewoner die stelt dat het “een puinzooi is geworden in onze buurt”. Hij verwijt dit echter niet slechts de eerder genoemde “buitenlanders”, maar geeft algehele verloedering de schuld, en daarnaast de regering.

Een goed voorbeeld van de in de documentaire vertoonde scènes is er één waarin een gemengd gezin (Autochtone man, Surinaamse vrouw) praat over solliciteren, en de problemen die donkere mensen daarbij ondervinden. Ook hele normale dingen zoals het bezoeken van de markt worden moeilijker als je allochtoon bent, zo stellen ze. Het is duidelijk dat niet iedereen op “mensen met een andere huidskleur”, zoals de man zegt, zit te wachten, en hij vindt dat jammer. Een donkere man op straat vertelt dat de gemeente zich totaal niet bekommert om de wijk, en noemt deze zelfs een getto.

Een voetbalwedstrijd wordt bezocht door allerlei nationaliteiten, en ook de voetballers zelf zijn afkomstig uit verschillende bevolkingsgroepen. Het aloude cliché dat sport verbreedert lijkt dus ook hier op te gaan. In dergelijke scènes komt naar voren dat het ook weer niet zo erg is als sommigen in de documentaire lijken te willen zeggen. Ook in een sequentie in de klas op een basisschool maakt iedereen plezier en behandelt elkaar zonder onderscheid. Scènes als deze lijken sterk op die in het eerste deel van de documentaire. Het verschil daarmee echter is dat er nu ook in sterk negatieve bewoordingen over allochtonen wordt gesproken, terwijl dit in het eerste deel vrijwel niet aan de orde was.

Zoals uit de korte samenvatting blijkt is de toon in dit tweede deel van *Rayon 69* een stuk bedrukker dan in het eerste deel. Waar vrijwel iedereen destijds positief was, is dit nu minder het geval. De gemiddelde levensstandaard in de wijk is er op achteruit gegaan, daarover is iedereen het wel eens. Dit is volgens velen echter niet noodzakelijk te wijten aan de allochtonen. Er komen echter ook genoeg mensen aan het woord die hier wel een verband in zien. Daarmee lijken dus de eerste voorzichtige scheuren zichtbaar in het ‘multiculturele paradijs’. Wellicht verloopt de integratie van de gastarbeiders uit Turkije en Marokko en hun gezinnen toch niet zo vlekkeloos als in eerste instantie gedacht en gehoopt. Of deze lijn zich voortzet, zal moeten blijken in het derde deel van mijn onderzoek.

3e periode: asielzoekers

Huub Wijfjes constateert zoals gezegd in zijn *Journalistiek in Nederland, 1850-2000* de verdergaande ontwikkelingen van ontzuiling en professionalisering in de vorige tijdvakken. Hij gaat echter nog een stap verder in deze tendens en stelt dat er zelfs één enkel jaartal genoemd kan worden waarmee volgens hem “het einde van de jaren zestig” aangeduid zou kunnen worden. Dat jaartal is 1989, en het is dan ook verstandig hier de grens tussen het tweede en derde tijdvak in mijn onderzoek te bepalen. 1989 was zowel op maatschappelijk als op journalistiek gebied een bijzonder belangrijk jaar. De ondergang van verschillende Oost-Europese communistische regimes betekende het einde van de Koude Oorlog en een verdere ontwikkeling naar een verenigd Europa. Omstreeks dezelfde tijd zag Nederland met de eerste uitzending van *RTL Véronique* de geboorte van de commerciële omroep. Hierdoor hadden de publieke omroepen dus niet meer het alleenrecht op televisie. Beide ontwikkelingen zijn van groot belang geweest voor de huidige stand van zaken in de Nederlandse maatschappij en de Nederlandse journalistiek.

In de tweede helft van de jaren werd het IJzeren Gordijn, de scheidslijn tussen West- en Oost-Europa die vanaf de Tweede Wereldoorlog een enorm stempel had gedrukt op de wereldpolitiek, meer en meer geopend. De culminatie van die ontwikkelingen vond plaats in 1989. Een groot aantal communistische regimes stortte ineen, met als apotheose de val van de Berlijnse muur op 9 november 1989. Velen zagen en zien deze gebeurtenis als het uiteindelijke einde van de Koude Oorlog, en daarmee ook als een symbolische opstap naar overbrugging van de in ruim veertig jaar opgebouwde verschillen in ideologie. Dat die ideologische verschillen niet zo eenvoudig geslecht konden worden bleek helaas al snel en blijkt nog steeds wanneer men momenteel kijkt naar de verschillen tussen de landen in West- en Oost-Europa. Samuel P. Huntington verwoordt dit prachtig in zijn essay *The clash of civilizations*: “The Velvet Curtain of culture has replaced the Iron Curtain of ideology as the most significant dividing line in Europe”.⁴⁵ Feit is echter wel dat sinds die val van communistische regimes in de Oostbloklanden de grenzen tussen de landen in Europa steeds verder zijn vervaagd. De eerste stappen in het streven naar een Verenigd Europa dateren weliswaar al uit de jaren 50, maar het is geen toeval dat niet lang na de val van de muur, op 7

⁴⁵ Samuel P. Huntington, ‘The Clash of Civilizations’, *Foreign Affairs*, 72, 3 (1993), p. 31

februari 1992, het verdrag van Maastricht werd ondertekend, met de oprichting van de Europese Unie tot gevolg.

Het streven naar een verenigd Europa heeft ervoor gezorgd dat de grenzen tussen landen meer en meer opengezet werden, en in die zin is het wel degelijk van belang om hier ter sprake te brengen. Het openen van de grenzen gold niet alleen op economische gebied, zoals bij het bepalen van een gedrag tot vrije handel binnen de lidstaten van de Europese Unie, maar ook waar het mensen betrof die hun land om wat voor redenen dan ook hebben moeten ontvluchten. Het zijn deze mensen die worden verstaan onder de term 'asielzoekers'. Net als de ambitie van een groot aantal Europese landen om één verenigde unie te vormen al geruime tijd speelde voor er daadwerkelijk belangrijke stappen werden ondernomen, is ook de komst van die asielzoekers niet uit de lucht komen vallen. Er is volgens de cijfers van het CBS echter wel een duidelijke trend in de jaren negentig te bespeuren.⁴⁶

Deze asielzoekers worden in twee soorten onderscheiden. Ten eerste zijn er de asielzoekers die in hun eigen land vervolgd worden door hun godsdienstige of politieke opvattingen. Zij zijn dus uit veiligheidsoverwegingen uit hun eigen land vertrokken. Het zijn deze asielzoekers die *vluchtelingen* worden genoemd. De andere groep wordt gevormd door asielzoekers die asiel aanvragen in een ander land omdat ze denken daar een betere baan te kunnen vinden. Dit zijn de *economische asielzoekers*. Het onderscheid tussen deze twee verschillende soorten asielzoekers is van groot belang voor de manier waarop met asielaanvragen moet worden omgesprongen. Zo heeft het Verdrag voor de Vluchtelingen uit 1951 bepaald dat landen die zich bij dit verdrag hebben aangesloten verplicht zijn om vluchtelingen, zoals zojuist gedefinieerd, op te nemen. Deze verplichting geldt niet voor economische asielzoekers. Dit brengt dus een groot politiek verschil met zich mee tussen de veelal door de slechte economische situatie uit hun eigen land vertrokken Oost-Europeanen en door oorlog gevluchte mensen uit landen zoals Somalië en het voormalige Joegoslavië.

Nadat in de jaren zeventig de Turkse en Marokkaanse gastarbeiders zich hier permanent vestigden en hun gezinnen over lieten komen en deze tendens in de loop van de jaren tachtig stagneerde, is er sinds de jaren negentig geen dominante etnische groep meer aan te wijzen in de vele immigranten die Nederland bereikt hebben. In plaats daarvan zijn het zoals gezegd de economische asielzoekers en vluchtelingen vanuit alle delen van de wereld die één grote, zeer diverse immigrantenstroom vormen. Het percentage allochtone inwoners

⁴⁶ CBS, *Allochtonen in Nederland 2004*

van ons land is daarmee niet alleen enorm veel groter geworden, maar binnen de groep van allochtonen is tegelijkertijd zelf ook een veel grotere mate van diversiteit ontstaan.

Uit de meest recente cijfers van het CBS, zoals die te raadplegen zijn via te downloaden rapporten van de website, blijkt dat van de ruim 16 miljoen Nederlands inmiddels 19,3 % van allochtone afkomst is.⁴⁷ Dat is dus bijna één vijfde deel van de totale bevolking. Binnen de hedendaagse allochtone bevolkingsgroep is iets meer dan de helft van niet-westerse afkomst, in de definitie zoals die eerder besproken is. In 1996 was die kleine meerderheid overigens nog weggelegd voor de westerse allochtonen, waaruit opnieuw de 'impact' van de asielzoekers in de jaren rond de eeuwwisseling blijkt. De huidige meerderheid van niet-westerse allochtonen is vooral te verklaren uit de toestroom uit landen waarin recent oorlog is gevoerd, zoals Irak en Afghanistan. De cijfers over in Nederland ingediende asielverzoeken spreken boekdelen. Waar in 1980 nog slechts 1330 asielaanvragen werden gedaan, waren dat er in 1990 al 21.210. De jaren daarop werden dat er steeds meer, met pieken in 1998 en 2000 toen zo'n 45.000 asielaanvragen geregistreerd werden. Pas in 2002 waren er voor het eerst weer minder dan 20.000 verzoeken, en de meest recente cijfers laten zelfs een daling tot 9780 zien. Dit heeft bij veel onderzoekers tot de gedachte geleid dat de grote asielmigrantenstroom ten einde is. Daarbij moet bovendien nog gezegd worden dat uiteraard niet elk verzoek ingewilligd is. Desalniettemin tonen berekeningen aan dat er sinds 1990 gemiddeld elk jaar zo'n 10.000 asielzoekers daadwerkelijk asiel verkregen in Nederland.

Deze cijfers zijn gebaseerd op de *Integratiekaart 2005* die het CBS vorig jaar uitbracht. In dit rapport is een aantal zaken met betrekking tot de integratie van allochtone Nederlandse onderzocht. De cijfers en bevindingen van dit onderzoek hebben het CBS tot de volgende conclusie verleid:

De auteurs concluderen dat het beeld dat de gegevens uit dit rapport over de voortgang op de integratie van allochtonen in de Nederlandse samenleving te zien geven, weliswaar op een aantal plekken genuanceerd is maar in overwegende mate aanleiding geven tot blijvende zorg.⁴⁸

De zorgelijke positie van allochtonen in ons land zoals die door het CBS getypeerd wordt, heeft inderdaad zowel in de politiek als in de samenleving de nodige spanningen opgeleverd. In het kader hiervan is in 2000 de nieuwe Vreemdelingenwet ingevoerd. Deze wet volgde de

⁴⁷ CBS, *Integratiekaart 2005*

⁴⁸ *Ibid.* p. 12

oude vreemdelingenwet uit 1965 op en maakt uit van een pakket van drie, samen met de Invoeringswet en het Vreemdelingenbesluit. Het oorspronkelijke doel van deze nieuwe wetgeving betrof volgens het Ministerie van Justitie het verkorten van de toelatingsprocedure voor asielzoekers en migranten en het verschaffen van meer duidelijkheid met betrekking tot rechten en plichten. Doordat door de nieuwe wet afgekeurde asielaanvragen echter veel moeilijker zijn aan te vechten dan voorheen, is het belangrijkste gevolg een afname van het aantal mensen dat asiel krijgt in Nederland. Bovendien zorgde de nieuwe wet voor een ander vergunningensysteem. Asielzoekers krijgen tegenwoordig een vergunning voor bepaalde of onbepaalde tijd om in ons land te blijven, in plaats van het daarvoor gehanteerde status-systeem.

Al deze politieke beslissingen zijn voortgekomen uit een toegenomen besef dat de integratie van minderheden grote problemen heeft opgeleverd binnen de samenleving, zowel in het geval van nieuwe asielzoekers als al langer in Nederland woonachtige allochtonen. De negatieve associatie van Surinamers met criminaliteit is in de loop van de jaren tachtig overigens overgenomen worden door Marokkanen en Antillianen, zoals ook Schuster en Trienekens beiden concluderen. Er zijn in deze derde periode steeds meer stemmen opgekomen van mensen die stellen dat de multiculturele samenleving mislukt is. Invloedrijke figuren als SCP-baas Paul Schnabel (die repte van “De multiculturele illusie”) en vooral Pim Fortuyn uitten hun geloof in de superioriteit van de dominante Nederlandse cultuur ten opzichte die van etnische minderheden. Dat Fortuyns politieke partij dermate veel stemmen kreeg tijdens de verkiezingen van 2002 bewees eens te meer de veranderde houding ten opzichte van allochtonen. De trend is echter al langer te bemerken. Al aan het begin van 2000, dus nog voor de intreding van de nieuwe Vreemdelingenwet, deed publicist Paul Scheffer veel stof opwaaien met een artikel in *NRC Handelsblad* getiteld “Het multiculturele drama”. Scheffer concludeerde hierin het volgende:

Een parlementair onderzoek naar het immigratie- en integratiebeleid is nodig, want nu worden hele generaties onder het mom van tolerantie afgeschreven. Het huidige beleid van ruime toelating en beperkte integratie vergroot de ongelijkheid en draagt bij tot een gevoel van vervreemding in de samenleving. De tolerantie kreunt onder de last van achterstallig onderhoud. Het multiculturele drama dat zich voltrekt is dan ook de grootste bedreiging voor de maatschappelijke vrede.⁴⁹

⁴⁹ Paul Scheffer, ‘Het multiculturele drama’ in *NRC Handelsblad* van 29-01-2000

Het beleid met betrekking tot de “ruime toelating” is inmiddels dus door de regering veranderd, maar op de vraag of dat ook geldt voor de “beperkte integratie” is geen eenduidig antwoord. De ontwikkelingen sinds de moord op Theo van Gogh in november 2004 tonen in ieder geval geen bevordering van die integratie aan. De toekomst zal leren of die er wel komt.

De grootschalige immigratie van uit veel verschillende landen afkomstige asielzoekers zorgde indirect ook voor een aantal veranderingen in de journalistieke cultuur in Nederland. Een eenvoudig voorbeeld hiervan is uiteraard de aanwezigheid van allerlei verschillende talen, en inwoners van Nederland die de Nederlandse taal zelf (nog) niet machtig zijn. Wat dit voor gevolgen heeft voor de media, met name bijvoorbeeld de dagbladcultuur en de televisie, wordt behandeld in de volgende paragraaf.

Televisie en journalistiek

Zoals gezegd aan het begin van dit hoofdstuk is 1989 niet alleen op maatschappelijk gebied een cruciaal jaar. De start van *RTL Véronique*, de eerste Nederlandse commerciële omroep, zorgde ervoor dat het traditionele omroepbestel volledig op zijn kop gezet werd. Deze ontwikkeling wordt door Wijffes omschreven als “een symbolische gebeurtenis in een overweldigende ontwikkeling van individualisering, verzakelijking en marktdenken”. Daarmee past de opkomst van de commerciële omroepen volgens hem dus precies in de belangrijkste ontwikkeling in deze laatste, huidige periode, namelijk die van de economie als de bepalende factor. Het commerciële denken en het marktmechanisme, die enkele decennia eerder nog met grote argwaan waren bekeken, begonnen nu de leidraad te vormen waarmee men de belangrijkste beslissingen ging nemen. Daarmee werden ideologische relaties tussen media, cultuur en politiek dus van steeds minder belang, terwijl economische belangen aan importantie wonnen.

Het verlies aan ideologische verbondenheid ten faveure van winstnastreving had grote gevolgen voor de journalistieke cultuur in Nederland. Die gevolgen waren merkbaar in alle media. Zo kampten de dagbladen met grote problemen om het hoofd boven water te houden. Veel kleinere dagbladen, die tot dan toe konden blijven bestaan met behulp van de steun van een vaste achterban met dezelfde ideologie, zagen zich door het wegvallen van die ideologische steun (en dus de vaste abonnees) en het verlies aan inkomsten uit advertenties (die vooral nog slechts in de grotere kranten verschenen) genoodzaakt te fuseren tot grotere, overkoepelende organisaties. Van de vele zelfstandige dagbladondernemingen in de jaren tachtig waren er in 2000 nog slechts acht over, die tezamen 32 dagbladen met een zelfstandige redactie uitgaven. Ter vergelijking, in 1980 waren er nog 43 zelfstandige dagbladen, die

uitgegeven werden door 23 dagbladondernemingen. In plaats van die talloze zelfstandige ondernemingen kwamen drie grote concerns, te weten de Holdingmaatschappij De Telegraaf, PCM en Wegeners Couranten Concern. Samen bestrijken deze drie partijen nog altijd zo'n negentig procent van de markt.⁵⁰

In eerste instantie leidden deze fusies tot een zekere angst dat de kranten hun pluriformiteit zouden verliezen als gevolg van de concentraties, maar deze angst slonk opmerkelijk genoeg snel. Met name de schaalvoordelen, die ervoor zorgden dat nu meer mensen dan vroeger met één enkele krant bereikt konden worden, en de betere financiële mogelijkheden door de aansluiting bij grote, machtige organisaties, waren verantwoordelijk voor een groei van de nog bestaande redacties. Daardoor werden de kranten zelf dikker, en verschenen er veelvuldig bijlagen met grote reportages en achtergrondartikelen. De kranten werden zo in grote mate 'intern pluriform', zoals dat in het jargon van de beleidsmakers heette. Door deze ontwikkeling naar meer achtergrondinformatie in de dagbladen kwamen echter de opiniërende weekbladen danig in gevaar. Ook de hernieuwde tendens van de dagbladen om geregeld geïllustreerde magazines bij de krant uit te geven versterkte die malaise bij de weekbladen.

Ondanks de succesvol het hoofd geboden financiële problemen hadden ook de dagbladen in Nederland echter nog altijd te lijden onder andere, meer fundamentele kwesties, waaraan niet zo eenvoudig ontsnapt kon worden. Behalve een veranderende leesvoorkeur typeert Wijfjes hier de opkomst van andere mediavormen en de veranderende samenstelling van de bevolking, met name in de grote steden. Iemand die pas in Nederland woont en de Nederlandse taal niet kent, leest vaak geen krant. De grote stroom asielzoekers die in de jaren negentig ons land bereikte, was dan ook niet bepaald bevorderlijk voor de omzet van de dagbladen. Die toestroom van allochtone bevolkingsgroepen, zoals die ook in de vorige paragraaf dus geschetst is, heeft daarmee duidelijke gevolgen gehad voor in ieder geval de dagbladsector, en het medium van het geschreven woord in het algemeen. Ook de andere door Wijfjes geconstateerde fundamentele ontwikkeling van de media in de jaren negentig heeft hier echter mee te maken.

De belangrijkste ontwikkeling op mediagebied in de jaren negentig bestond zoals gezegd in het einde van traditionele omroepbestel. Het commerciële marktdenken dat ook de dagbladen had getroffen, zorgde samen met ontwikkelingen in zendtechnieken en distributiesystemen zoals kabel en satelliet voor de niet langer tegen te houden start van

⁵⁰ Wijfjes (2004), p. 419-420

commerciële omroepen in Nederland. Vooral uitzending via de satelliet was daarvoor in eerste instantie verantwoordelijk. Die zorgde er namelijk voor dat men in een bepaald land televisie kon maken, en die vervolgens, middels satelliettransmissie, in een ander land kon uitzenden. Op die manier kon ontkomen worden aan het verbod op commerciële omroepen dat tot dan toe in Nederland van kracht was geweest. Zodoende kon het Luxemburgse *RTL* dus uitzenden in ons land. Hiermee werd begonnen op 2 oktober 1989. De eerste commerciële omroep, die uit zou groeien tot de populaire familiezender die *RTL 4* nu is, was daarmee geboren. Dat het hier bovendien niet alleen om amusement ging, werd meteen duidelijk doordat er vanaf het begin ook een dagelijks journaal uitgezonden werd.

Met de eerste uitzending van *RTL 4* was de revolutie begonnen.⁵¹ Waar in het begin van de jaren zestig nog slechts één televisiezender bestond, die in 1964 werd aangevuld met een tweede publieke en pas in 1989 zelf met een derde, zijn sinds die eerste uitzending tientallen commerciële omroepen als paddestoelen uit de grond geschoten. Net zoals in de dagbladenwereld de meeste en belangrijkste partijen zijn ondergebracht in de genoemde drie grote overkoepelende organisaties, bestaan ook in de huidige televisiewereld drie grote spelers. Dit zijn de publieke omroepen met Nederland 1, 2 en 3, de Holland Media Groep met *RTL 4*, 5 en 7, en de Nederlandse tak van *Scandinavian Broadcasting Services*, ofwel *SBS*, met *SBS6*, *Net5* en *Veronica*. Met de eerste uitzending van *Talpa* vorig jaar lijkt daar bovendien nog een belangrijke speler bijgekomen te zijn, hoewel er ook talloze voorbeelden in de afgelopen vijftien jaar zijn aan te wijzen van zenders die net zo snel weer verdwenen als opkwamen.

Het zal eenieder duidelijk zijn dat deze enorme groei aan zenders typerend is voor de enorm belangrijke rol die de televisie speelt in onze maatschappij. Ondanks de razendsnelle opkomst van internet vanaf de tweede helft van de jaren negentig, blijkt uit cijfers van het Sociaal en Cultureel Planbureau⁵² dat de televisie nog altijd de dominante informatiebron is. De hoeveelheid informatie die door die televisie wordt uitgezonden is bovendien explosief gestegen als gevolg van het toegenomen aantal zenders en daardoor het aantal met journalistieke inhoud te vullen uren. De concurrentie, de strijd om de kijkcijfers, was en is moordend. Deze felle competitie om de kijker te bekoren werd vanaf het begin over het algemeen als een positieve ontwikkeling gezien. Concurrentie houdt je immers scherp. Waar bijvoorbeeld het traditionele *NOS Journaal* eerst geen enkele concurrentie had, moest het nu

⁵¹ Wijfjes (2004), p. 425

⁵² O.a. Jos de Haan & Christian van 't Hof (eds.), *Jaarboek ICT en samenleving 2006* (Boom, Amsterdam, 2006)

opeens gaan wedijveren met een programma als *RTL Nieuws*, terwijl ook SBS met een nieuwsprogramma kwam.

Dat de toegenomen concurrentie werd gezien als een positieve ontwikkeling, was opnieuw een gevolg van de herwaardering van het marktdenken in de jaren negentig. Het daarvoor vaak gebezigde wantrouwen jegens commercie, waarbij nog slechts aan geld gedacht zou worden en niet langer aan de journalistiek zelf met zodoende een corrumpering van die journalistiek tot gevolg, werd ingeruild voor het positieve vertrouwen in de concurrentiestrijd en zo de overwinning van simpelweg het beste programma. Immers, slechte programma's worden niet goed bekeken en verdwijnen zo vanzelf van de televisie, zo luidde de algemene gedachte. Veel geld geeft echter veel macht, en meer mogelijkheden om goede programma's te maken. Om beter beslagen ten ijs te komen in de strijd tegen (het geld van) de commerciëlen, gingen de omroepen op de publieke netten dan ook verschillende samenwerkingsverbanden aan. Veel actualiteitenprogramma's worden nog altijd op die manier gemaakt. Zo is *Netwerk* een gedeelde productie van EO, KRO en NCRV, wordt *Nova* verzorgd door NPS, Vara en NOS en zijn Tros en Avro verantwoordelijk voor *TweeVandaag*.

Deze samenwerkingverbanden geven nogmaals en wellicht ten overvloede aan hoezeer verzuiling en ideologie die de omroepen eerder nog zo kenmerkten in de loop der jaren is afgenomen, en tegenwoordig nauwelijks merkbaar meer is. De actualiteitenprogramma's hadden bovendien ook veel baat bij de in het vorige hoofdstuk genoemde professionalisering. Door de nog verder toegenomen financiële en journalistieke capaciteiten, onder andere dus door de opkomst van speciale op televisiejournalistiek gerichte opleidingen binnen scholen voor journalistiek, waren en zijn deze actualiteitenprogramma's in staat de achtergronden bij het nieuws op haast documentaire-achtige wijze te brengen. Bovendien kwamen televisiejournalisten door de samenwerkende omroepen *tussen* de partijen te staan, zodat ze niet meer afhankelijk van die partijen hoefden te opereren.

Het is deze onafhankelijkheid van politiek en cultuur tegenover de afhankelijkheid van de markt waardoor de televisiejournalistiek in dit laatste tijdvak wordt gekenmerkt, samen met de explosieve groei aan diversiteit van de televisiezenders (zoals eigen omroepen voor verschillende etnische groepen). De afhankelijkheid van de kijkcijfers betekende dat de televisiemarkt langzaam maar zeker veranderde van een aanbiedersmarkt in een vragersmarkt. Het zijn niet langer de producenten die bepalen wat nieuws is, maar het publiek bepaalt steeds meer zelf wat belangrijk is en wat zij dus wil zien. Programmamakers spelen zodoende meer en meer in op wat zij denken dat dat publiek vindt. Daardoor wordt televisiejournalistiek de laatste jaren steeds meer gekenmerkt door spektakel en privé-aangelegenheden, vooral

wanneer het bekende mensen betreft. De televisiekijker van nu wil conflicten en schandalen zien, die bovendien worden verteld op een ‘betrokken’ toon. Het element van dramatisering speelt hierbij ook een grote rol. Vooral programma’s zoals *Hart van Nederland* van SBS6, een nieuwsprogramma en dus bij uitstek een journalistieke aangelegenheid, spelen hier handig op in. De nieuwsitems in *Hart van Nederland* worden zodanig gebracht dat de kijker het gevoel krijgt er bovenop te zitten, zodanig dat het gebeurde hem of haar in principe zelf ook had kunnen overkomen. De snellere montage en het gebruik van muzikale en andere effecten maken het programma tot een schoolvoorbeeld van de televisiejournalistiek van deze tijd, waarin dus *infotainment* het gevleugelde woord is. Behalve geïnformeerd wil het nieuwskijkende publiek tegelijkertijd vermaakt worden.

Programma’s als *Hart van Nederland*, maar ook veel andere nieuwsprogramma’s in het algemeen, maken zodanig gebruik van dramatiserende effecten, dat het in het inleidende hoofdstuk al besproken element van fictie hier ter sprake komt. De enceneringen waarvan gebruik wordt gemaakt om verslag te doen van nieuwsgebeurtenissen zijn vaak dermate realistisch opgezet dat het, zeker voor naïeve kijkers, niet altijd duidelijk is wat nu authentiek is en welke beelden gereconstrueerd zijn. Het gebruik van enceneringen komt uiteraard de ‘smeuïgheid’ van het nieuws ten goede en ook de vraag naar spektakel wordt hierdoor beantwoord, maar hierin schuilt tegelijkertijd een groot gevaar. Nieuws gaat uiteindelijk immers om zo objectief mogelijk gebrachte informatie. Een televisiejournaal is een medium dat die informatie zo feitelijk als mogelijk is dient te verspreiden, waarbij uiteraard wel aangetekend moet worden dat elke ‘vertelling’ van een gebeurtenis een bepaalde kleuring met zich meebrengt, zeker wanneer er ook beelden getoond worden. Hierover is in het eerste hoofdstuk al het nodige gezegd. Daarmee is er dus in ieder geval geen reden om te wanhopen over de kwaliteit van de televisiejournalistiek hedentendage. Dat concludeert ook Vos in een bijdrage in *Journalistieke cultuur in Nederland*, het derde naslagwerk dat ik veelvuldig geraadpleegd heb:

(...) er is ook reden tot tevredenheid, ondanks de steeds weer optredende onmacht binnen de publieke omroep en ondanks de oprukkende commercialisering. Als geheel is de televisiejournalistiek geprofessionaliseerd tot een niveau dat zo langzamerhand dat van de kwaliteitskranten benadert. Nieuws op elk uur van de dag, uitdieping daarvan in discussies en achtergrondreportages, een uitgebreid net van correspondenten op de belangrijkste

standplaatsen, zelfs het lokale en regionale nieuws heeft zijn plek gekregen. De 'verkoondigingscultuur' ligt in ieder geval ver achter ons.⁵³

De verkoondigingscultuur, zoals die dus al eerder geschetst is in het hoofdstuk over het eerste tijdvak, is inderdaad zo goed als verdwenen uit de huidige journalistiek, niet alleen op televisie maar ook in de andere media.

Over de positie van documentaires binnen het totale televisieaanbod valt ook in deze derde periode het nodige te zeggen. De ontwikkelingen die het medium televisie in deze laatste periode heeft doorgemaakt, zijn van groot belang voor de veranderende positie van televisiedocumentaires. Zoals gezegd waren er in de vorige tijdvakken nog slechts twee (publieke) netten. Een derde publiek net alsmede een eerste commercieel net werden pas geïntroduceerd in 1989. Daarna ging het zoals in dit hoofdstuk valt te lezen bijzonder snel. Nederland telt inmiddels een groot aantal commerciële zenders. Het gevolg hiervan is dat de kijkdichtheid van programma's enorm is afgenomen. Omdat er nu veel meer zenders zijn dan vroeger, zijn er dus op een avond veel meer mogelijkheden om te bezichtigen. Niet iedereen kijkt meer naar één en hetzelfde programma, zoals vroeger het geval was. Toen kon men immers niet anders. De huidige enorme diversiteit van het televisie-aanbod heeft dus gezorgd voor een veel lagere kijkdichtheid per programma. Een gevolg hiervan is dan ook dat ook documentaires die op televisie worden uitgezonden een veel kleiner publiek hebben dan vroeger het geval was. Wanneer vroeger één van de twee netten een documentaire uitzond, was de kans erg groot dat iedereen daar naar keek. De volgende dag had dan dus ook iedereen het er over; documentaires gaven zodoende veel aanleiding tot discussie, zowel over de documentaire zelf als de maatschappelijke problemen die door de documentaire werden aangekaart. Omdat er nu veel meer zenders zijn en niet iedereen hetzelfde hoeft te kijken, zijn er nu dus simpelweg veel minder mensen die een documentaire die de avond ervoor is uitgezonden de volgende dag bediscussiëren. Bovendien worden documentaires voornamelijk op de publieke omroepen uitgezonden en niet op de commerciële, waardoor veel mensen niet eens weten dat er die avond ervoor een documentaire is uitgezonden. Een ander verschil met de positie van de documentaire in de vorige tijdvakken heeft te maken met de veranderende functie van televisie. De primaire functie van televisie tegenwoordig is vooral gericht op het vermaken van het kijkend publiek, en niet zozeer in het informeren. Dit is al duidelijk geworden in het stuk over *infotainment*. Staatssecretaris Cals en pater Kors zouden zich

⁵³ Chris Vos, 'Van propagandist naar makelaar; de uitvinding van de Nederlandse televisiejournalistiek,' in Jo Bardoel, Chris Vos, Frank van Vree & Huub Wijfjes (eds.), *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam University Press, 2002), p. 284

waarschijnlijk omdraaien in hun graf, maar dat is inderdaad wat er van het veelbelovende nieuwe medium van televisie is geworden. Binnen dat frame van vermaak is minder aandacht gekomen voor serieuze documentaires die gewichtige zaken aan de orde stellen. Wel is er een duidelijke opkomst te constateren van zogenaamde documentaire ‘slots’, specifieke documentaireprogramma’s zoals *Dokument* van de NCRV, VPRO’s *Tegenlicht* en *Close Up* van de Avro. Waar men er vroeger echter niet omheen kon doordat er niets anders te zien was door de geringere zendtijd, is de impact van een documentaire tegenwoordig beduidend kleiner. Dat die impact er echter nog wel degelijk is, blijkt zowel uit de kijkcijfers die documentaires nog altijd hebben en bovendien uit het stof dat ze op kunnen doen waaien.

Documentaires in deze periode

In deze derde periode zijn meer documentaires over integratie geproduceerd dan in de voorafgaande periodes. Ik heb dan ook een selectie moeten maken uit deze documentaires omdat nu eenmaal voor een project als een master thesis niet alles onderzocht kan worden. Een voorbeeld van een documentaire die wel handelt over integratieproblemen maar niet over verschillende etnische groepen is *E paraiso is geen paradijs*. Deze documentaire gaat echter slechts over het persoonlijk leven van Antilliaanse jongeren, en geeft daarbij dus geen algemeen beeld van de integratie van de allochtonen in deze derde periode. Op basis van de in het eerste hoofdstuk genoemde criteria heb ik een aantal documentaires uitgekozen en deze dieper geanalyseerd. De eerste daarvan is *Jong in de Bijlmer*.

Jong in de Bijlmer; of de kunst van de vreedzame coëxistentie

De eerste documentaire uit dit tijdvak die zeer relevant is voor mijn onderzoek is *Jong in de Bijlmer*. Dit is een documentaire van Karin Junger, over scholieren van de multiraciale scholengemeenschap Reigersbos in de Amsterdamse Bijlmermeer. Deze school wordt bezocht door onder andere Surinaamse, Turkse, Marokkaanse, Hindoestaanse en Nederlandse jongeren. *Jong in de Bijlmer* werd op 26 januari 1994 uitgezonden door de Humanistische Omroep Stichting. De aankondiging voordat de documentaire begint luidt als volgt: “Is er een verlangen naar integratie, een afkeer van integratie of vinden de jongeren in de Bijlmer de huidige toestand van vreedzame co-existentie wel prettig?” Deze aankondiging geeft dus inderdaad meteen een typering aan de ondertitel van de documentaire, over de kunst van de vreedzame coëxistentie. Ook van de documentaires in deze derde periode zal ik een korte samenvatting geven, met de opvallendste dingen en belangrijkste scènes. Het is steeds overigens duidelijk in al die documentaires dat het *human interest*-frame nog altijd van groot

belang is, maar ook de andere drie frames krijgen meer invloed. Zo rijst de vraag wie er schuldig is aan de conflicten tussen allochtonen en autochtonen, en wat daarvan de gevolgen zijn. Daarmee worden verschillende frames als het ware gecombineerd door verschillende scènes in de documentaires.

De manier waarop *Jong in de Bijlmer* is gefilmd, verschilt niet veel van de in het vorige hoofdstuk aan bod gekomen documentaires. De camera registreert zowel dagelijks gebeurtenissen als interviews, terwijl er geen voice-over is die de beelden in een bepaald licht stelt. Wel is er in tegenstelling tot de eerdere documentaires muziek aan de beelden toegevoegd, die onherroepelijk een bepaalde sfeer oproept in verschillende situaties en zo de beeldvorming beïnvloedt. Dit is in deze documentaire echter nog vrij marginaal, bijvoorbeeld in de zin van sombere melodieën bij scènes waaruit de uiteindelijk overwegend pessimistische conclusie van de documentaire blijkt. Die conclusie krijgt daardoor duidelijk ook een negatievere lading, wat de rol van de muziek verklaart.

Het in deze documentaire gehanteerde perspectief is inmiddels niet meer zoals bij *De tweede generatie* vanuit een groep allochtonen, maar vanuit een gemengde groep: met elkaar samenlevende (omdat ze samen in een klas zitten) autochtonen en allochtonen worden gevolgd.

Het eerste beeld toont een klaslokaal met duidelijk gemengde leerlingen. Edwin, een donkere jongen, vertelt over zijn vriendenkring, die uit vele nationaliteiten bestaat. Vervolgens vertrekt er een bus op schoolreis. De klas gaat op excursie naar Parijs. Beelden van Parijs en de leerlingen zullen in het vervolg van de documentaire steeds terugkeren.

Een meisje met hoofddoek vertelt dat ze echt niet zo lang van huis zou willen zijn en heeft dan ook verkozen om niet mee te gaan, hoewel niet duidelijk wordt of dit niet mag van haar familie of dat zij dit zelf niet wil. Deze twijfel van het wel of niet mogen komt later in de documentaire terug, als twee Nederlandse meisjes steeds als excuus aangeven om niet met het meisje met de hoofddoek om te gaan “dat ze denken dat ze het toch niet mag van haar ouders”.

De Nederlandse meisjes Jacqueline en Marije vertellen over hun ervaringen met “andere culturen” en zeggen dat het leuk is om daar wat van te leren. Daarna volgen sfeerbeelden met de leerlingen in Parijs. Iedereen vermaakt zich uitstekend.

Een aantal allochtone jongens haalt elkaar op in de flat. Daarna worden ze over straat lopend geïnterviewd, en vertellen even later over wat hen bindt. Allemaal zijn het er over eens dat “Nederlandse” jongens iets niet hebben wat zij wel hebben. Wat dat precies is kunnen ze echter niet omschrijven.

In Parijs worden inmiddels de sleutels uitgedeeld voor de kamers waarin de leerlingen zullen overnachten. Ogenblikkelijk is er sprake van groepjesvorming. De vier blanke Nederlandse meisjes krijgen de eerste kamer. De geïnterviewde meisjes denken dat iedereen het toch prettiger vindt om bij ‘dezelfde’ mensen te zitten.

Een Turkse jongen wordt geïnterviewd en zegt dat hij niet zo’n behoefte heeft aan drukte, dat hij liever alleen is. Daarna verschijnt een biddend Marokkaans meisje. Het meisje zegt niet zo goed met Nederlanders op te kunnen schieten. Ze stelt dat Nederlandse meisjes zich niet goed in kunnen leven in Marokkaanse meisjes, en dat ze hen niet accepteren.

Uiteindelijk besluit de vader van één van de jongeren de documentaire, op niet bepaald hoopgevende wijze. “Wie wil integreren doet dat en wie het niet wil doet het niet”, vertelt hij. Verder is hij van mening dat het vooral van belang is dat er wetten zijn om iedereen, zowel de nieuwkomers als de al langer aanwezige bevolking, te beschermen. De enige plicht die beide partijen verder hebben, is het zich houden aan die beschermende wetten, waaruit dus blijkt dat er verder geen morele verplichtingen of iets dergelijks bestaan.

De documentairemaakster behandelt iedereen als ‘gelijken’ en kijkt niet naar etnische verschillen. Hierdoor komen alle betrokkenen even vaak en lang aan het woord. Het gevolg hiervan is dat er een duidelijk beeld ontstaat van wat men van elkaar vindt, en van hoe de verschillende groepen op elkaar reageren. De conclusie van de documentaire is dat er niet bepaald sprake is van integratie. Weliswaar zitten alle jongeren op een gemengde school en gaan daar dus wel met elkaar om, maar daarbuiten zoekt iedereen toch zijn vrienden binnen dezelfde etnische afkomst. Die groepjesvorming wordt niet doorbroken. Niet alleen Nederlanders en niet-Nederlanders, maar elke groep trekt naar zichzelf toe: Surinamers, Marokkanen, enzovoorts. Men blijft bij zijn eigen ‘culturele achtergrond’. In hun vrije tijd hoeven de jongeren dus niet te integreren, en uit hun houding blijkt dat ze dat ook niet zozeer willen. Uit spaarzame maar zeer relevante scènes met de ouders van de jongeren komt een zelfde toon naar voren. De ondertitel van de documentaire verraadt daarmee alles. Er is sprake van vreedzame coëxistentie. Niemand is vijandig ten opzichte van de ander, maar daarmee is ook het enige verbond gezegd. De verschillende groepen leven daarmee dus naast elkaar, maar niet meer met elkaar.

Feyenoord speelt Feyenoord

Deze documentaire, uitgezonden op 18 april 1994 door de NCRV, bestaat uit fragmenten van het toneelstuk ‘Feyenoord speelt Feyenoord’, afgewisseld met beelden uit het echte leven van de acteurs. In dat toneelstuk spelen buurtbewoners van de wijk Feyenoord in Rotterdam

scènes na uit het dagelijks leven, waarbij op een kritische manier wordt stilgestaan bij de bestaande vooroordelen en onverdraagzaamheid die in de wijk aan de orde is. Dit geeft de documentaire een origineel uitgangspunt, wat voor mij al een eerste reden vormde om hem nader te bekijken. Tegelijkertijd zorgt de reflectieve aanpak ook voor een diepere inzicht in de manier waarop allochtonen en autochtonen in deze wijk met elkaar omgaan, zodat het ook voor mijn onderzoek interessant is de documentaire te gebruiken.

De film heeft geen voice-over die de beelden ondersteunt. Af en toe klinkt er wel achtergrondmuziek bij de beelden. Die beelden zijn veelal van mensen die iets aan het doen zijn, bijvoorbeeld in hun dagelijks leven over straat lopen of hun hobby's uitoefenen. Dergelijke beelden worden afgewisseld met overzichtsplaatjes van de buurt waarin de hoofdrolspelers wonen en andere straatshots. Een derde belangrijk onderdeel bestaat uit interviews, waarvan het geluid geregeld ook doorloopt onder die andere genoemde beelden.

Behalve enkele nagespeelde scènes die hierover handelen zijn het vooral de interviews met de spelers, allen 'gewone mensen', die verraden hoe ze over elkaar denken. Een autochtone man zegt: "Ze kunnen niet eens goed Nederlands, hun ouders al helemaal niet. Er zijn allerlei culturen in de wijk, maar we verliezen juist de Nederlandse." Een vrouw zegt dat Nederland nooit meer wit wordt, maar vindt het juist fijn dat het zo kleurrijk is. De man zegt juist vooral te hechten aan zijn eigen cultuur, hoewel hij het niet erg vindt als iedereen tenminste maar "zichzelf gedisciplineerd" gedraagt.

"Mensen zijn mensen", zegt een andere man, die zichzelf omschrijft als "niet geheel Nederlands". Het gaat hem niet om iemands cultuur, maar hij beschouwt iedereen als gelijk. Andere geïnterviewden beaamen dit, terwijl veel van hen wel zeggen dat "het nooit meer wordt zoals vroeger".

Waar men in *Jong in de Bijlmer* nog vreedzaam naast elkaar leeft, wordt in deze documentaire voor het eerst echt stilgestaan bij problemen die autochtonen en allochtonen ondervinden door 'anders' van elkaar te zijn. Het lijkt erop alsof men steeds meer een hekel aan elkaar begint te krijgen. Deze vijandigheid zet door in de volgende documentaire, en leidt van kwaad tot erger.

De Akbarstraat

Waar het in *Jong in de Bijlmer* vooral gaat om het aantonen van onverschilligheid ten opzichte van andere culturen en bij *Feyenoord speelt Feyenoord* steeds meer de problemen onderkend worden, staat er bij *De Akbarstraat* van Felix Rottenberg iets anders op het spel. Wat in deze documentaire vooral van belang is, is de manier waarop de autochtone bevolking

de allochtonen bekijkt en bovendien andersom. In het tweede gedeelte van de documentaire, die in drie aparte delen is uitgezonden, verandert dat gezichtspunt namelijk en komt er meer aandacht vanuit de allochtone bevolking zelf, waarna in het derde deel dieper wordt ingegaan op een aantal specifieke problemen, zoals de taal en werkloosheid. Door deze in de documentaire zelf al verschuivende invalshoek wordt de situatie in de straat en ook in een breder maatschappelijk perspectief steeds completer in beeld gebracht.

De drie delen van *De Akbarstraat* werden uitgezonden op 20 en 27 januari en 3 februari 2002 door de NPS. De naamgever van de documentaire is de Indiase vorst Akbar, zo blijkt uit de inleiding. Documentairemaker Rottenberg vertelt dat deze koning onvermoeibaar streed voor de minderheden in zijn land. Een toepasselijke naam dus, ware het niet dat de straat al zo heette lang voordat er minderheden woonden, aldus Rottenberg. De straat ligt in de Kolenkitbuurt in Amsterdam-West. Bijna 90% van de inwoners is allochtoon. Samen zijn zij goed voor 22 nationaliteiten. Deze grote culturele diversiteit blijkt de nodige problemen opgeleverd te hebben en dat nog altijd te doen.

Deze documentaire maakt veelvuldig gebruik van muziek. Die is sereen en bedaard, waardoor telkens onverhoopt een vreedzame sfeer wordt opgeroepen, die niet altijd in overeenstemming is met de algehele toon van de documentaire. In het tweede deel wordt de muziek bovendien veel 'Arabischer', oostelijker, met zowel instrumentale fragmenten als stukken met vrouwelijke zang. Hierdoor krijgt men als kijker het gevoel toch in een soort 'buitenland' te zijn. De bewegende beelden in de documentaire worden veelal aangevuld met zwart/wit foto's uit de begintijd van de Akbarstraat, toen er nog geen allochtonen waren en de wijk werd geprofileerd als een hippe, uitstekend geschikte woonlocatie voor startende gezinnetjes. Ook dit vertoon van vroeger tijden is van groot belang voor de beleving van de documentaire. De kijker krijgt niet zozeer het gevoel dat het vroeger op wat voor manier dan ook *beter* was dan nu, maar wel duidelijk dat het *anders* was dan hedentendage het geval is. De manier van filmen is dezelfde als bij de vorige documentaires, elementen van de vlieg-op-de-muur stijl en de reportage wisselen elkaar af en worden gevarieerd met interviews. Deze keer is bovendien een echte voice-over aanwezig. Rottenberg zelf legt uit wat er zoal gebeurd is en gebeurt in de wijk en legt daar geregeld zijn eigen mening in. Hierdoor wordt duidelijk de dominante interpretatie van wat de kijker ziet beïnvloed. Deze documentaire onderscheidt zich dan ook van de vorige door een stuwende rol van de maker. Rottenberg probeert niet alleen te laten zien wat er precies aan de hand is, maar wil er ook wat aan doen. Hij registreert niet slechts, maar roept ook op tot verbetering.

Zoals gezegd handelt het eerste deel van de documentaire vooral vanuit het standpunt van de autochtone bevolking. Dit blijkt al meteen uit het begin: het eerste interview is er één met de (blanke) deelraadsvoorzitter van de buurt. De buurt zelf is dan alleen nog met wat sfeerbeelden in beeld gebracht, terwijl de bewoners nog niet aan het woord zijn geweest. Vervolgens is er een interview met één van de weinige ‘authentieke’ autochtonen, de familie Ten Hulsen, een Nederlandse man die er al vanaf het begin woont, met zijn Indische vrouw. Een flashback naar een KRO-programma uit 1965 toont aan dat er toen nog geen sprake was van allochtonen. De familie Ten Hulsen zegt nooit last te hebben van wat voor allochtoonse overlast dan ook.

Na deze inleiding wordt overgeschakeld naar een groot feestmaal, een rijkelijk gevulde tafel, in ieder geval vergeleken met de ‘normale’ Nederlandse middagmaaltijd, bij een zeer tevreden Marokkaans gezin in de buurt. Rottenberg confronteert de Marokkaanse familie met de rotzooi en geregelde wantoestanden in de Akbarstraat. Dit is dus een duidelijke eerste confrontatie tussen allochtoon en autochtoon. De familie zegt die situatie ook te betreuren, maar geeft ook toe dat er in Marokko een veel strengere sociale controle heerst dan in het ‘losbandige’ Nederland.

Vervolgens krijgen we een dansschool voor bejaarden te zien, de zogenaamde ‘Speeltuinvereniging’. Deze club heeft geregeld te maken gekregen met inbraken. De voorzitter van de vereniging zal uitgroeien tot één van de hoofdrolspelers van de documentaire. In een volgend interview vraagt een stedenbouwkundige zich af waar de trots op deze buurt is gebleven.

Bij familie Ten Hulsen blijkt iemand af en toe in te wonen, en ook deze persoon klaagt over de inbraken. Er is nogal wat veranderd vergeleken met vroeger: “Ze gooien al die buitenlanders op één hoop”, waardoor “hun cultuur teveel gaat overheersen”. Hier is een autochtone man aan het woord die een duidelijk negatieve kijk heeft op de allochtone ontwikkeling.

De deelraadvoorzitter spreekt inmiddels over de dieptepunten in de buurt in de loop der jaren. Die zijn volgens hem duidelijk voortgekomen zijn uit de toenemende problemen tussen autochtonen en allochtonen. Vervolgens worden allochtone mannen gefilmd in een soort buurthuis. Ze vertellen over wat ze voor werk doen of deden. Vrijwel allemaal zijn ze nu met pensioen of werkloos.

De buurt herbergt ook een boksschool, die wordt gerund door een autochtoon Amsterdams echtpaar maar bezocht wordt door vele nationaliteiten. Volgens de man moet er

een harde discipline zijn, zodat er ook sprake is van een bepaalde opvoeding die de jonge boksertjes krijgen.

De dames van de dansclub zijn niet bepaald enthousiast over de buurt. Ze durven 's avonds niet meer de straat op, en één zegt zelfs dat het verschil tussen 1960 en 2000 is “dat we toen meer Nederlanders onder elkaar waren”. Rottenberg stelt zelfs de vraag of het beoogde succes van de integratie in de jaren zeventig en tachtig, waarover in het vorige hoofdstuk het nodige is gezegd, een valse hoop is geweest. De dames geven hier niet direct duidelijk een antwoord op, maar zijn wel van mening dat er over twintig jaar geen blanken meer in de buurt zullen wonen of zelfs komen. Tegelijkertijd echter zeggen ze ook dat er genoeg allochtone jongeren zijn die voor je opstaan in de tram, terwijl veel Nederlandse jongeren dat niet doen. Samen met Rottenberg concluderen ze dat het “zo tegenstrijdig is allemaal”. De uiteindelijke strekking van het gesprek is echter duidelijk: “We hebben er schrik van”, zegt één van de dames, “en dat is het ergste”.

Een blanke winkelier in de buurt vertelt dat zijn kinderen, die naar de ‘zwarte’ school in de buurt gingen, volgens hem onderwijs hebben gekregen van een relatief lager niveau dan naar behoren. Hij laakt het ‘gemengde scholen-beleid’ en vraagt zich bovendien af of het wel zo verstandig is geweest om zoveel allochtonen in één buurt te stoppen: “De beloofde menging van culturen is uitgebleven: er is in deze buurt absoluut geen sprake van integratie.”

De voorzitter van de Speeltuinenvereniging treurt over het vernielen van een Mariabeeld in een kapelletje in de buurt. Hij zegt dat “het ‘m niet zit in de kinderen, maar in de ouders. Die hebben geen contact met de autochtone buurtbewoners, en staan daarom hun kinderen ook niet veel toe.” En dat is precies de reden waarom er geen integratie plaatsvindt, aldus de bejaarde man.

Het tweede deel van de documentaire gaat verder waar het eerste ophield. Er is geen sprake van een nieuwe documentaire, maar deze is in feite ‘arbitrair’ gesplitst. Rottenberg gaat inmiddels vrijwillig werken in een winkeltje in de buurt, dat gerund wordt beheerd met een aantal Marokkanen. Daardoor gaat het nu dus meer vanuit het standpunt van de allochtone bevolking, die in het eerste deel nog slechts sporadisch in beeld kwam. Een Marokkaanse jonge vrouw vraagt zich af hoe de allochtone kinderen hier moeten leren wat Nederlandse normen en waarden zijn, nu bijna heel de bevolking allochtoon is.

Daarna zien we een aantal Turkse moeders op die op Nederlandse taalles zijn. Opvallend is dat vele van hen vroeger beter Nederlands konden praten dan nu, omdat er nu doordat er zo weinig Nederlanders meer zijn veel minder Nederlands in de buurt wordt gesproken. Ook een Turkse research-medewerker van de documentaire, Selami Altunterim,

bevestigt dit uit eerste hand. Familie die jonger is dan hij praat, paradoxaal genoeg, minder goed Nederlands.

De kinderen op een basisschool zijn er niet over uit wat nu hun moedertaal is, of in welke taal ze hun kinderen later op gaan voeden: “In Marokko word ik een Nederlander genoemd, en in Nederland word ik een Marokkaan genoemd!” zo vertelt één van hen. Twee kinderen van een jaar of tien vertellen over hun ervaringen op de koranschool en in de buurt, maar zeggen alleen maar leuke dingen mee te maken.

Een tweede allochtone research-medewerkster van de documentaire komt aan het woord, de Marokkaanse Myriam Sahraoui. “Dit is typisch een islamitische wijk,” zegt zij, en stelt dat moslims door hun geloofsovertuiging een andere manier hebben om met problemen om te gaan. Verschillende allochtone vaders beamen vervolgens dat het niet verstandig is dat veel kinderen hun opleiding niet afmaken.

Wat telkens opnieuw opvalt, is dat alle in deze documentaire geïnterviewde kinderen, die allemaal van basisschoolleeftijd zijn, zeggen dat ze niet willen trouwens met iemand van een andere etnische afkomst.

De conclusie van Rottenberg aan het eind van het tweede deel van de documentaire over wat de mensen in de Akbarstraat vinden, blijkt uiteindelijk in feite “*Weg uit de Akbarstraat!*” te zijn. Hiertoe komt hij na discussie met de wat oudere jeugd, de twintigers, zowel vrouwen als mannen. Allen zijn van mening dat de koele westerse consumptiemaatschappij de individuen met problemen teveel aan zichzelf overlaat, zodat ze nog dieper in die problemen komen. Wie slim is gaat weg uit deze buurt. De mislukking van integratie had niet beter uitgedrukt kunnen worden.

Ook het derde deel gaat in dezelfde stijl verder als de eerste twee. Opnieuw begeleidt sfeermuziek de beelden en vertelt Felix Rottenberg als voice-over wat er gebeurt. “Onverschilligheid en formalisme overheersen, en carrière maak je hier niet”, aldus Rottenberg. De mensen die nog zijn gebleven ondervinden grote problemen met de gemeente, met sociale instanties als de Belastingdienst en de Sociale Dienst. Vooral analfabetisme en andere taalproblemen zijn hier debet aan. Rottenberg bezoekt het spreekuur van een sociaal raadsman in de buurt en bespreekt de problemen.

Alle betrokkenen erkennen die problemen, maar niemand weet nu eigenlijk wat er precies moet gebeuren. Zo wordt men het bijvoorbeeld niet eens over de verdeling van het toegekende geld van de overheid, en raakt de deelraad niet akkoord over het plaatsen van een opvangtehuis voor moeders met kinderen.

De coördinator van een welzijnsorganisatie stelt dat de buurt verloederd is, en dat ze niet graag 's nachts over straat loopt. Vervolgens woont ze samen met Rottenberg een college Nederlandse les bij. Er mag niet gefilmd worden, zo wordt hen verteld. Men blijft hier liever op zichzelf.

Opvallend in het derde deel is dat de “gewone bevolking”, de mensen op straat, bijna niet meer in beeld komen. Het gaat vooral over de bureaucratie, de mensen die beslissen over die mensen op straat. Ook op dit niveau worden dus de problemen onderkend, maar oplossingen worden vooralsnog niet gevonden. De mislukte integratie zoals die aan het eind van het tweede deel duidelijk is gemaakt blijft tot aan het einde van de documentaire eigenlijk recht overeind staan: Als je weg kunt gaan uit deze buurt, doe het dan.

Moet ik straks bang zijn voor jouw kind?

Het sombere beeld dat in *De Akbarstraat* werd geschetst dateert inmiddels alweer van een aantal jaar geleden. Om zo dichtbij het heden te onderzoeken als mogelijk is, heb ik ook de meest recente documentaire uit het archief van Beeld & Geluid aan mijn analyse onderworpen. Deze documentaire betreft De Donderdag Documentaire van de IKON, genaamd *Moet ik straks bang zijn voor jouw kind?* en uitgezonden op 27 oktober 2005. De film gaat over de ongerustheid die een aantal moeders van diverse etnische afkomst in Amsterdam-Oost delen omtrent de toekomst van hun kinderen, nu het klimaat met betrekking tot andere etnische groepen sinds de moord op Theo van Gogh nog verder onverdraagzaam lijkt te zijn geworden. Enkele van deze moeders waren getuige van die moord. Ik heb deze documentaire dan ook gekozen om te onderzoeken of de moord op Van Gogh een verandering in de beeldvorming in documentaires omtrent allochtonen en hun integratie heeft veroorzaakt.

De regisseur van de film, Annemarie van Zweeden, is één van de moeders. Dit zorgt voor een totaal ander perspectief dan bij alle vorige documentaires. Van Zweeden kent alle andere moeders en staat dus niet slechts als een buitenstaander tegenover hen in interviews en reportages. De maker is deze keer geen observator, maar deelnemer. Hoewel zelf niet allochtoon belichaamt de regisseur hier, als deelnemer in plaats van observator in de integratie-arena, een opstap naar een nieuwe ontwikkeling in het verschuivende perspectief, namelijk het feit dat allochtonen zelf ook documentaires beginnen te maken, en ook over hun eigen situatie. Een voorbeeld hiervan is *In het huis van mijn vader* van de Marokkaanse Fatima Jebli Ouazzani, een persoonlijke documentaire over de problemen tussen haar en haar vader. De te persoonlijke aard van *In het huis van mijn vader* verhindert het nut om deze hier uitgebreid te bespreken. Het archief van Beeld en Geluid bevat nog geen documentaires van

allochtoonse regisseurs over hun integratie in een breder maatschappelijk perspectief, maar die zullen in de toekomst ongetwijfeld komen.

Moet ik straks bang zijn voor jouw kind? is wat betreft filmische laag vergelijkbaar met *De Akbarstraat*; sfeermuziek, beelden in de straat en een voice-over. Tegelijkertijd zijn er ook andere dramatische elementen, zoals het beeld van de vermoorde Theo van Gogh onder een witte doek met daaronder fragmenten van ‘politie-radio’ en onheilspellende geluidseffecten, afgewisseld met het geluid en beeld van spelende kinderen. Verschillende fases rond de moord worden gereconstrueerd. Samen met de toegevoegde gedramatiseerde geluidseffecten bekruipt de kijker een onheilspellend gevoel, waarbij inderdaad de vraag opkomt of het hier nog wel veilig is.

De verschillende moeders komen geïnterviewd in beeld en vertellen over hoe ze het moment van de moord beleefden, evenals een aantal van hun kinderen. Nog altijd worden deze beelden afgewisseld met geluiden van politie en beelden van de plaats van het delict.

Na deze opening volgen nog verhalen van andere voorvallen in de buurt, waaronder een aanranding op de dag van de moord en de doodslag op een allochtone tasjesdief door een autochtone vrouw. De spanning in de wijk loopt op, aldus voice-over Van Zweeden.

Een autochtone vrouw zegt “dat je hier niks meer kunt zeggen”. Ze is bang dat haar dan ook iets aangedaan zal worden. Een vrouw met hoofddoek in een auto vertelt dat ze gehoord heeft dat een andere vrouw in een hoofddoek aangevallen is, omdat ze een hoofddoek droeg. Ook zij is bang.

Verschillende moeders bezoeken een karateles van hun kinderen en hebben het over Theo van Gogh. Een allochtone en een autochtone vrouw beamen dat het niet altijd even correct was wat hij zei, maar “het was tenminste wel eerlijk”. De allochtone vrouw, Marokkaanse en moslima, lijkt nog meer respect voor de man gehad te hebben dan de autochtone Nederlandse.

Opvallend genoeg zeggen veel van de geïnterviewde moeders dat ze tijdenlang nergens last van hebben gehad, terwijl ze sinds de moord op Van Gogh regelmatig problemen ondervinden die overduidelijk hun oorsprong vinden in een andere etnische afkomst.

Een andere moeder, ook met hoofddoek, vertelt op straat dat ze beledigd is door verschillende autochtone jongeren, die in niet mis te verstane bewoordingen hun ongenoegen uiten over haar ‘anders-zijn’. Vervolgens worden een aantal Marokkanen geïnterviewd, die weliswaar zeggen niet hun toevlucht te zoeken tot slechts andere Marokkanen maar dit toch wel voornamelijk doen. Ze discussiëren met Van Zweeden over de angst die sommige autochtonen hebben bij het zien van groepen mannen met baarden in lange gewaden. Het is

die ‘andersheid’ die een groot deel van de documentaire kenmerkt. Het is duidelijk dat deze notie van anders zijn lijnrecht staat tegenover integratie, waarin het andere juist ook het eigen is geworden. Een andere moeder verklaart het “een heel eng idee” te vinden dat er zoveel groepjesvorming plaatsvindt, en zegt dat juist door die groepjesvorming sommige kinderen inderdaad “heel erg de verkeerde kant op kunnen gaan”.

De groepjesvorming blijkt ook door te gaan op het voetbalveld, waar de moslims spelen tegen de “overigen”, zoals de leerlingen in koor roepen. Hun leraar zegt hier nogal van te schrikken. Hij confronteert zijn leerlingen ermee, die zeggen dat “het zo leuker wordt”, omdat er wat meer op het spel staat.

Tegen het einde van de documentaire heeft Van Zweeden het met een aantal moeders over de vraag of ze inderdaad bang moeten zijn voor hun kinderen, die nu nog jong zijn maar binnen tien jaar volwassen leden van onze samenleving zullen zijn. Allen zijn ze het er over eens dat er een bepaalde “verharding” aan het optreden is die kinderen niet zomaar aan zich voorbij kunnen laten gaan. Inderdaad wordt beaamd dat het de taak is van de hedendaagse ouders dat ze hun kinderen niet laten radicaliseren. Dat is een taak die hen niet licht zal vallen, zeker ook omdat veel van de moeders in deze documentaire zich duidelijk nog altijd Turks voelen, of Marokkaans, maar niet allemaal Nederlands.

De conclusie aan het eind van het onderzoek in deze derde periode is duidelijk. Waar in het begin van dit tijdvak nog slechts sprake was van *onverschilligheid* ten opzichte van elkaar en dit in de loop van de derde periode de nodige problemen op begon te leveren, leven verschillende etnische bevolkingsgroepen in Nederland nu in *angst* voor elkaar. Over integratie als het vreedzaam samengaan van de verschillende culturen wordt bijvoorbeeld in de laatste onderzochte documentaire niet eens meer gepraat. Schuster zegt het als volgt:

“Ooit waren ze de Ander tegenover wie de Nederlandse bevolking bepaalde verantwoordelijkheden zou hebben. (...) Nu zijn ze de ‘absolute’ Ander, totaal vreemde elementen binnen de Nederlandse natie. Vooral vanwege hun religie en cultuur worden zij beschouwd als een bedreiging voor de Nederlandse identiteit en cultuur.”⁵⁴

In tegenstelling tot die beoogde integratie leven allochtonen en autochtonen, in ieder geval in de grote steden, voor het grootste deel buitengewoon argwanend en vaak zelfs vijandig langs elkaar heen. Dat is de heldere maar trieste conclusie na het analyseren van de documentaires.

⁵⁴ Schuster (1999), blz. 208

Conclusie

Zowel de aandacht voor allochtonen als de financiële mogelijkheden van documentairemakers zijn in de loop der tijdvakken enorm toegenomen. Om die reden zijn er steeds meer documentaires over allochtonen gekomen. De toon die daarbij wordt gehanteerd, het beeld dat van de ‘allochtone vreemdeling’ wordt neergezet, is duidelijk steeds negatiever geworden. In de eerste onderzochte periode, de tijd van de Nederlands-Indiërs, werden deze nog gezien als een verrijking voor de Nederlandse cultuur. Daarbij moet gezegd worden dat er dus in eerste instantie uit werd gegaan van de eigen, autochtone cultuur waar nieuwe gebruiken en waarden aan toegevoegd konden worden. Wellicht had dit positieve beeld te maken met de Nederlandse achtergrond van de allochtonen, die immers van de voormalige koloniën afkomstig waren. Hoewel de belangstelling van de autochtone bevolking voor de problemen van de Indische Nederlanders snel afnam, werden geen bijzondere maatregelen genomen om de integratie succesvoller te doen verlopen. De regering meende dat het allemaal wel goed zou komen als er tenminste maar geen sprake was van te grote concentraties van de allochtonen. Dit zou later nog een heikel punt worden, zoals direct opnieuw zal blijken. De enige ‘documentaire’ die uit deze tijd beschikbaar is gebleken, was de slechts tien minuten durende film *De repatriëring*. Hierin komt overduidelijk het positieve aspect van de nieuwkomers naar voren. De opmerkingen die melding maken van een aanwinst voor onze cultuur komen met grote regelmaat voorbij, en iedereen is er van overtuigd dat deze “nieuwe Nederlanders”, zoals ze in de film worden genoemd, een enorme aanwinst zijn voor de Nederlandse cultuur. Daarbij moet dus wel gezegd worden dat er verder niet zoveel aandacht aan hen werd besteed, zowel niet in de maatschappij als in televisiedocumentaires. Zoals in het desbetreffende hoofdstuk te lezen stond de toenmalige regering in eerste instantie niet bepaald positief tegenover de komst van alle Nederlands-Indiërs, maar uiteindelijk ging zij overstag en inmiddels wordt hun integratie als succesvol beschouwd.

Het positieve beeld dat de nieuwgekomen Nederlanders met zich mee hebben gebracht, is gaandeweg de geschiedenis echter steeds minder geworden. In het tweede tijdvak waren er al veel meer allochtonen in ons land dan in die zojuist genoemde tijd, en werd de noodzaak om over de gevolgen daarvan na te denken dus een stuk groter. Daarbij heerste echter nog steeds het positieve beeld dat Nederland kon uitgroeien tot een ‘multicultureel

paradijs'. Eén van de documentaires die ik onderzocht heb uit dat tijdvak geeft dit beeld perfect aan. Deze film, *De tweede generatie*, is in tegenstelling dus tot de zeker qua lengte nog niet veel op een echte documentaire lijkende film over de repatriëring van de Nederlands-Indiërs, voor het eerst een volwaardige televisiedocumentaire. Zoals gezegd in het desbetreffende hoofdstuk gaat het hier niet alleen over die tweede generatie, maar ook over hun ouders en vooral de positie in de samenleving van iedereen met dezelfde culturele afkomst als zodanig. Van alle hoofdrolspelers in deze documentaire is er slechts één met wie het niet goed gaat, terwijl alle anderen vlekkeloos integreren of al geïntegreerd zijn in onze samenleving. Opvallend genoeg is dat ook de enige Surinaamse hoofdrolspeler, waarmee het destijds heersende stereotype bevestigd wordt. Voor de andere allochtonen, van Turkse en Marokkaanse afkomst, geldt echter dat het multiculturele paradijs waarover in politiek en maatschappij in de jaren zeventig en tachtig veelvuldig gesproken werd er inderdaad lijkt te gaan komen. De documentaires uit het derde tijdvak geven echter aan dat het niet zo heeft mogen zijn. De kiem daarvan is al op te merken in *Rayon 69*. In het eerste deel hiervan is nog niets aan de hand, maar in het tweede deel, aan het eind van de jaren tachtig, beginnen de problemen de kop op te steken.

In het begin van het derde tijdvak blijkt uit de documentaire *Jong in de Bijlmer* uit 1994 dat de jongeren van dat moment de integratie eigenlijk helemaal zo belangrijk niet vinden. Ze zitten weliswaar allemaal samen in de klas op een gemengde school, maar zoeken buiten die schooltijd toch 'gewoon' alleen contact met jongeren met dezelfde culturele en etnische achtergrond. Het werkelijke integreren volgens de letterlijke betekenis van dat woord vindt dus niet plaats, terwijl iedereen dat bovendien ook nog eens best vindt. Deze onverschilligheid leidt echter onvermijdelijk tot problemen. Een andere documentaire uit het derde tijdvak, *De Akbarstraat*, toont aan dat de ideeën en de algemene opinie omtrent integratie momenteel nog een stap verder zijn gegaan. *De Akbarstraat* laat zien dat allochtonen en autochtonen nu ten eerste nog veel minder met elkaar willen omgaan dan daarvoor het geval was, en wekt bovendien de suggestie dat de verschillende groepen ook nog eens een hekel aan elkaar hebben. Enkele uitzonderingen daargelaten is niemand blij met elkaar. Daarnaast wordt ook nog melding gemaakt van het feit dat niemand zit te wachten op de enorme segregatie zoals die in verschillende wijken in veel grote steden heeft plaatsgevonden. Dit levert in eerste instantie een paradox op, aangezien veel van de in de documentaires aan het woord gekomen mensen juist zeggen zich vooral tot de eigen etnische groep aangetrokken te voelen en niets met anderen te maken behoeft te hebben. Tegelijkertijd komt de negatieve houding ten opzichte van die segregatie ook niet geheel uit de lucht vallen.

Allochtonen in allochtone wijken zeggen zich aan hun lot overgelaten te voelen, terwijl autochtonen hun beklag doen over de in hun ogen enorme onveiligheid in die zogenaamde 'zwarte wijken'. Beide standpunten tonen echter haarscherp de huidige problemen aan, de moeilijkheden van integratie in de huidige samenleving van Nederland. De meest recente documentaire, *Moet ik straks bang zijn voor jouw kind?*, laat zien dat de problemen recentelijk van een dusdanige status zijn dat er zelfs sprake is van angst van verschillende etnische groepen voor elkaar. In dit klimaat is het integreren van verschillende culturen als zodanig niet eens meer aan de orde, zoals uit het desbetreffende hoofdstuk blijkt.

Op de vragen die in het begin van mijn master thesis gesteld zijn, kunnen nu dus duidelijke antwoorden worden gegeven. De beeldvorming in televisiedocumentaires omtrent de integratie van allochtonen in Nederland is gaandeweg de jaren steeds negatiever geworden. Daarmee weerspiegelt deze beeldvorming bovendien de ontwikkeling in de maatschappij zelf, zoals die elke eerste paragraaf van de desbetreffende hoofdstukken geschetst is. De ontwikkeling die in documentaires is opgevallen houdt gelijke tred met de samenleving en de politiek zelf. Dat is dus een bewijs voor de maatschappelijke 'spiegel' die documentaires kunnen zijn. In hoeverre zij invloed hebben uitgeoefend op de maatschappij is niet precies duidelijk te maken, maar de correlatie is glashelder.

Deze negatievere houding wordt niet alleen duidelijk door aan bod gekomen standpunten van autochtone Nederlanders, maar ook van de allochtone bevolking zelf. In latere documentaires geven allochtonen immers ook hun mening over de autochtone bevolking. Hierdoor ontstaat een gecompliceerder beeld van de integratie. Daarmee kan de conclusie van deze master thesis dus een opstap vormen naar nieuwe standpunten in de discussie. De belangrijkste gevolgtrekking luidt dat zowel het grootste deel van de allochtone als het grootste deel van de autochtone bevolking van Nederland van mening is dat integratie een groot probleem vormt, omdat *beide* kanten niet voldoende naar elkaar toe zijn gegroeid. Pas dan kunnen allochtonen het begrip 'allochtoon' afschudden. Hoewel het niet het doel van dit onderzoek is geweest om een definitieve oplossing te bewerkstelligen voor de problemen omtrent integratie, zou ik daar graag toch nog iets over willen zeggen. Integratie vindt niet slechts plaats doordat de nieuwkomer zich volledig aan dient te passen aan de oorspronkelijke bewoner. Er dient geen sprake te zijn van een dergelijk eenrichtingsverkeer. Dat zou slechts assimilatie zijn en geen integratie, waardoor de eigenheid en het unieke van bepaalde culturen grotendeels zouden verdwijnen. In plaats daarvan dient elke betrokken partij op een bepaalde manier water bij de wijn te doen. Met halsstarrig vasthouden aan vroeger tijden is immers

niemand geholpen. Er leven in ons land op dit moment nog altijd genoeg mensen die nog niet voldoende water bij de wijn gedaan hebben. Pas wanneer zij dat allemaal in meer of mindere mate gedaan hebben, kan er pas echt een oplossing gevonden worden voor de problemen die ik in mijn master thesis behandeld heb.

Bibliografie

Literatuur

- Bardoel, J., Vos, C., Van Vree, F. & Wijfjes H. (eds.), *Journalistieke cultuur in Nederland*. (Amsterdam University Press, Amsterdam, 2002)
- Beunders, H., 'Nieuws, actualiteiten en informatie op televisie', in Wijfjes, H. & Smulders, E., *Omroep in Nederland: Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij* (Waanders, Zwolle, 1994)
- Boer, C. de & Brennecke S., *Media en publiek: theorieën over media-impact* (Boom, Amsterdam, 2004)
- Bovenkerk, F., *Omdat zij anders zijn, patronen van rasdiscriminatie in Nederland* (Boom, Meppel/Amsterdam, 1978)
- Bryant, J. & Zillmann, D. (eds.), *Media effects: advances in theory and research* (Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale NJ, 1994)
- Dijk, T. van, *Minderheden in de media* (SUA, Amsterdam, 1983)
- Dijk, T. van, *Racism and the press* (Routledge, London, 1991)
- Gerbner, G., Gross, L., Morgan, M. & Signorielli, N., 'Growing up with television: The cultivation perspective' in Bryant, J. & Zillmann, D. (eds.), *Media Effects: Advances in Theory and Research* (Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale NJ, 1994), 17-41
- Haan, J. de & Hof, C. van 't (eds.), *Jaarboek ICT en samenleving 2006* (Boom, Amsterdam, 2006)
- Hardy, F. (ed.), *Grierson on Documentary* (Faber and Faber, London, 1966)
- Huntington, S.P., 'The Clash of Civilizations', *Foreign Affairs*, 72, 3 (1993), 22-49
- Kossmann, E.H., *De Lage Landen I en II: twee eeuwen Nederland en België 1780-1980* (Olympus, Amsterdam, 2002)
- Lakoff, G. & Johnson, M., *Metaphors we live by* (University of Chicago Press, Chicago, 1980)
- Leurdijk, A., *Televisiejournalistiek over de multiculturele samenleving* (Het Spinhuis, Amsterdam, 1999)
- Meyer, M.P., 'Race tegen de tijd', *Skrien* 148 (zomer 1986), 25

- Michon, M., *Oordeel vooroordeel veroordelen: over minderheden in onze samenleving* (In den Toorn, Baarn, 1973)
- Polak, F.L., 'Tele-visie en vrije-tijd', in *De Gids* (1951) 316
- Roskos-Ewoldson, D.R., Roskos-Ewoldson, B. & Dillman Carpentier F.R., 'Media priming: a synthesis' in Bryant, J. & Zillmann, D. (eds.), *Media Effects: Advances in Theory and Research* (Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale NJ, 1994), 97-120
- Scheffer, P., 'Het multiculturele drama' in *NRC Handelsblad* van 29-1-2000
- Scheufele, D.A., 'Framing as a theory of media effects', *Journal of Communication* 49 (1999), 103-122.
- Sontag, S., 'On photography', in Crowley, D. & Heyer, P., *Communication in history: Technology, culture, society* (Allyn & Bacon, Boston, 2003), 166-170
- Schuster, J., *Poortwachters over immigranten; Het debat over immigratie in het naoorlogse Groot-Brittannië en Nederland* (Het Spinhuis, Amsterdam, 1999)
- Trienekens, S.J., *Urban paradoxes; Lived citizenship and the location of diversity in the arts* (Ponsen & Looijen b.v., Wageningen, 2004)
- Valkenburg, P., Semetko, H.A., & De Vresse, C., 'The effects of news frames on readers' thoughts and recall', *Communication Research*, 26(5) (1999), 550-569.
- Vellut, J.L. & Drooglever, P.J., 'Dekolonisatie' in Blok, D.P. en Prevenier, W. (eds.), *Algemene geschiedenis der Nederlanden, deel 15* (Unieboek b.v., Bussum, 1982)
- Vos, C., *Televisie en Bezetting: Een onderzoek naar de documentaire verbeelding van de Tweede Wereldoorlog in Nederland* (Uitgeverij Verloren, Hilversum, 1995)
- Vos, C., 'Van propagandist naar makelaar; de uitvinding van de Nederlandse televisiejournalistiek,' in Bardoel, J., Vos, C., Van Vree, F. & Wijfjes H. (eds.), *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam University Press, Amsterdam, 2002)
- Vos, C., *Bewegend Verleden* (Boom, Amsterdam, 2004)
- Vree, F. van, 'Massacultuur en media', in Wijfjes, H. & Smulders, E., *Omroep in Nederland: Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij* (Waanders, Zwolle, 1994)
- Wentholt, R., *Buitenlandse arbeiders in Nederland* (Spruyt, Leiden, 1967)
- Wijfjes, H. & Smulders, E., *Omroep in Nederland: Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij* (Waanders, Zwolle, 1994)
- Wijfjes, H., *Journalistiek in Nederland 1850-2000: Beroep, cultuur en organisatie* (Boom, Amsterdam, 2004)
- Zoonen, L. van, *Media, Cultuur en Burgerschap* (Het Spinhuis, Amsterdam, 2004)

CBS-rapporten

Allochtonen in Nederland 2004

Bevolkingstrends: statistisch kwartaalblad over de demografie van Nederland. 3^e kwartaal
2005

Integratiekaart 2005

Archief

Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, Hilversum

Documentaires en andere programma's

Titel : *De repatriëring*

Ondertitel : *Een eind en een begin*

Omroep : NOS

Uitzenddatum : exacte datum onbekend, productiejaar 1958

Maker-functie : Karl Noack (producent), Wim Povel (commentaar)

Dragernummer. : V92870

Titel : *Oordeel, vooroordeel, veroordelen*

Ondertitel : 6. Surinamers

Omroep : IKOR

Uitzenddatum : 06-04-1972

Maker-functie : Mary Michon

Dragernummer : G45602 (film)

Titel : *Ot...En hoe zit het nou met Sien?*

Ondertitel : *De Surinaamse vrouw in Nederland*

Omroep : NOS

Uitzenddatum : 19-01-1977

Maker-functie : Agna Arens, Trix Betlem, Caroline Euwe e.a. (redactie)

Dragernummer : V18386

Titel : *Rayon 69, deel 1*
Ondertitel : *Relaties*
Omroep : NOS
Uitzenddatum : 15-04-1982
Maker-functie : Vincent Monnikendam (samenstelling en regie)
Dragernummer : V71141

Titel : *De tweede generatie*
Ondertitel : *De boom kan buigen als hij jong is (Aflevering 1)*
Omroep : NOS
Uitzenddatum : 29-03-1984
Maker-functie : Ton Vriens (producent, regie)
Dragernummer : V39557

Titel : *Rayon 69, deel 2*
Ondertitel : *De telefoon*
Omroep : NOS
Uitzenddatum : 22-04-1988
Maker-functie : Vincent Monnikendam (samenstelling en regie)
Dragernummer : V7325

Titel : *Impact*
Ondertitel : *E paraiso is geen paradijs*
Omroep : Vara
Uitzenddatum : 17-03-1992
Maker-functie : Aad Bos (commentaar), Kees Driehuis (redactie en presentatie)
Dragernummer : V35809

Titel : *Jong in de Bijlmer*
Ondertitel : *Of de kunst van de vreedzame coëxistentie*
Omroep : Humanistische Omroep Stichting
Uitzenddatum : 26-01-1994
Maker-functie : Karin Junger (samenstelling en regie)

Dragernummer : V51958

Titel : *Dokument*

Ondertitel : *Feyenoord speelt Feyenoord: spiegel van het dagelijks leven*

Omroep : NCRV

Uitzenddatum : 18-04-1994

Maker-functie : Jan Pieter Visser (samenstelling en regie), Aart Zeeman (presentatie)

Dragernummer : V52723

Titel : *De Akbarstraat, deel 1*

Ondertitel : -

Omroep : NPS

Uitzenddatum : 20-01-2002

Maker-functie : Felix Rottenberg (presentatie, redactie), Laura Kaandorp (productie),
Jan Bosdriesz (regie)

Dragernummer : V87453

Titel : *De Akbarstraat, deel 2*

Ondertitel : -

Omroep : NPS

Uitzenddatum : 27-01-2002

Maker-functie : Felix Rottenberg (presentatie, redactie), Laura Kaandorp (productie),
Jan Bosdriesz (regie)

Dragernummer : V87555

Titel : *De Akbarstraat, deel 3*

Ondertitel : -

Omroep : NPS

Uitzenddatum : 03-02-2002

Maker-functie : Felix Rottenberg (presentatie, redactie), Laura Kaandorp (productie),
Jan Bosdriesz (regie)

Dragernummer : V87640

Titel : *De Donderdag Documentaire*

Ondertitel : *Moet ik straks bang zijn voor jouw kind?*

Omroep : Ikon
Uitzenddatum : 27-10-2005
Maker-functie : Annemarie van Zweeden (regie, scenario, research)
Dragernummer : V108525

